

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ ve ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

**HALİL ŞEHRİNDE İSRAİL'İN KURDUĞU YERLEŞİM
BİRİMLERİ VE ŞEHRİ YAHUDİLEŞTİRME ÇABALARI**

Yüksek Lisans Tezi

ŞEYMA NUR ENES

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ ve ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

**HALİL ŞEHRİNDE İSRAİL'İN KURDUĞU YERLEŞİM
BİRİMLERİ VE ŞEHRİ YAHUDİLEŞTİRME ÇABALARI**

Yüksek Lisans Tezi

ŞEYMA NUR ENES

Danışman: DOÇ. DR. OSMAN AYDINLI

İstanbul, 2019

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 508415002 no'lu Şeyma Nur ENES'in "Halil Şehrinde İsrail'in Kurduğu Yerleşim Birimleri ve Şehri Yahudileştirme Çabaları" ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI M.Ü. Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 02./05/2019 tarihinde saat ...11:00... de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezininKabul.....' ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç.Dr. Osman AYDINLI	Kabul	
Prof.Dr. Ahmet TABAKOĞLU	Kabul	
Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	Düzeltilme	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 03.05./2019 tarih ve 2019/12... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

ÖZ

Adı & Soyadı: Şeyma Nur Enes
Anabilim Dalı: Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü
Programı: Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Osman Aydınlı
Tez Türü & Tarihi: Yüksek Lisans, 2019
Anahtar Kelimeler: Halilürrahman, el-Halil, Yahudileştirme, Yerleşim Birimleri, İsrail-Filistin

HALİL ŞEHRİNDE İSRAİL'İN KURDUĞU YERLEŞİM BİRİMLERİ VE ŞEHRİ YAHUDİLEŞTİRME ÇABALARI

Hız. İbrahim ve ailesinin kabirlerine ev sahipliği yapan Filistin'in kadim şehirlerinden Halil şehri tarih boyu çeşitli devletlerin hükümlanlığında bulunmuştur. Eski dönem Yahudi krallıkları, Romalılar, Hız. Ömer'in halifeliği döneminde İslam fethi, Emevîler, Abbasiler ve Fâtımîler sonrası Haçlıların şehri ele geçirmesi, Eyyübîler ve Memlûkler nihayetinde Osmanlıların hâkim olduğu şehirde 1967'den bu yana İsrail işgali süregelmektedir.

İslam hakimiyetinde bir arada yaşamanın en güzel örneklerini sergileyen Halil şehri, İsrail tarafından planlı bir Yahudileştirme faaliyetine maruz kalmaktadır. Kurulan yerleşim birimleri ve insanların eski şehirden zorla göç etmesine sebep olacak öldürme, tutuklama, kısıtlama, hakaret ve aşağılama gibi faaliyetlerle İsrail, Halil eski şehrinde ırka dayalı bir ayrımcılık (apartheid) politikası uygulamaktadır. Harem-i İbrahim'in büyük bir kısmının Yahudi sinagoguna çevrilmesi ve Müslümanların burada ibadet etmelerinin engellenmesi bu projenin en önemli adımlarındandır.

ABSTRACT

Name & Surname	Şeyma Nur Enes
Field	Institute of Middle East and Islamic Countries Studies
Programme	Sociology and Anthropology of the Middle East
Supervisor	Assoc. Dr. Osman Aydınlı
Degree Awarded & Date	Master - 2019
Keywords	Hebron, al-Khalil, Judaization, Settlements, Apartheid

ISRAELI SETTLEMENTS IN HEBRON CITY (AL-KHALIL) AND ONGOING JUDAIZATION EFFORTS

Palestinian ancient city of Hebron (Al-Khalil), home to the Cave of Machpelah which it contains graves of Abraham and his family, has been under rule of various states throughout history. Old Jewish kingdoms, Romans, Islamic conquests during the caliphate of Omar, the Umayyads, the Abbasids and the Crusaders, the Fatimis, Eyyubis, Mamlûks and the Ottomans ultimately dominated in the city until the occupation of Israel since 1967.

Hebron, which exhibits the best examples of coexistence under Islamic rule, is subjected to a planned Judaization process by Israel. The ongoing and intense settlement activity in the occupied West Bank city of Hebron confirms Israel's deliberate policy to empty it of its Arab inhabitants and Judaize it.

Israel implements a racial discrimination (apartheid) policy in Hebron's old city. Palestinians in Hebron face in everyday oppression such as killing, arresting, restraining, insulting, humiliating and forced displacement.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZ	i
ABSTRACT	ii
HARİTA LİSTESİ	v
TABLO LİSTESİ	vi
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	3
A. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	3
B. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	4
C. Konuyla İlgili Literatür Tanıtımı.....	4
D. Tarih Boyunca Halil Şehri	10
1. İslam Dönemine Kadar.....	10
2. İslam Fethinden Abbasiler'e Kadar.....	14
3. Memlükler Dönemi	20
4. Osmanlı Dönemi.....	24
5. İngiliz Mandası Dönemi.....	27
E. Halil'de Demografik Yapının Seyri	29
BİRİNCİ BÖLÜM	
İSRAİL'İN YERLEŞİM POLİTİKALARI	36
1.1. Halil'in İsrail Tarafından İşgali	36
1.2. Yerleşim Birimleri	38
1.3. Halil Katliamı.....	45
1.4. İleri Karakollar	49
1.5. Hebron Protokolü.....	50
1.6. Ulusal Öncelikli Alanlar	53
1.7. Yerleşimciler.....	56
İKİNCİ BÖLÜM	
HALİL'DEKİ YAHUDİ YERLEŞİM BİRİMLERİ VE DİĞER YAHUDİLEŞTİRME FAALİYETLERİ	62
2.1. Halil Vilayet Sınırları İçindeki Yerleşim Birimleri	66
2.1.1. Kiryat Arba.....	72
2.1.2. Haggai	78
2.1.3. Kfar Etziyon	78

2.1.4. Migdal Oz.....	79
2.1.5. Adora.....	79
2.1.6. Telem.....	80
2.1.7. Negohot.....	81
2.1.8. Otniel.....	82
2.1.9. Eshkolot.....	83
2.1.10. Sansana.....	83
2.1.11. Tene.....	83
2.1.12. Shima.....	83
2.1.13. Shani Livne.....	84
2.1.14. Susiya.....	84
2.1.15. Metzadot Yehuda (Beit Yatir).....	85
2.1.16. Maon.....	85
2.1.17. Karmel.....	85
2.1.18. Pnei Hever (Ma'ale Hever).....	88
2.1.19. Asfar Metzad.....	88
2.1.20. Karmeı Tzur.....	89
2.2. İleri Karakollar (Outpost).....	89
2.3. Eski Şehirde Bulunan Yerleşimler.....	92
2.3.1. Beit Hadassah (Ed- Debbuya).....	96
2.3.2. Avraham Avinu/Hasbe (El-Hay El-Yahudi).....	97
2.3.3. Beit Romano (Medreset Usame).....	97
2.3.4. Tel Rumeida.....	98
2.3.5. Beit Ha Shalom (Beyt'i-r Recebi).....	99
2.4. Diğer Yahudileştirme Faaliyetleri.....	99
2.4.1. Kitab-ı Mukaddes'i Referans Alan Faaliyetler.....	100
2.4.2. Uluslararası Kurumların Faaliyetleri.....	101
2.4.3. Arkeolojik Faaliyetler.....	102
2.4.4. Demografik Düzenlemeler.....	103
2.4.5. Son Gelişmeler.....	104
2.5. Halil'deki Kültürel Mirası Korumaya Yönelik Faaliyetler.....	106
SONUÇ.....	112
EKLER.....	115
KRONOLOJİ.....	132
KAYNAKÇA.....	135

HARİTA LİSTESİ

Sayfa No

Harita 1: Gush Etzion Yerleşim Bloğu	67
Harita 2: Kudüs ve Halil Arasındaki İsrail Yerleşim Birimleri	68
Harita 3: Halil Şehrinin Güneyindeki Yerleşimler.....	69
Harita 4: Kiryat Arba Yerleşim Birimine Ait Bir Görüntü 1973	74
Harita 5: Kiryat Arba Yerleşim Birimi 2015	74
Harita 6: Yeni Yerleşim Biriminin Konumu.....	75
Harita 7: Kiryat Arba Mahallerini Gösteren Harita	77
Harita 8: Telem ve Adora Yerleşimleri	80
Harita 9: Negohot ve Otniel Yerleşim Birimlerini Gösteren Harita	82
Harita 10: Halil'in Güneyindeki Yerleşimler	84
Harita 11: Halil ve Bi'rü's-sebi Arasındaki Yerleşimler.....	86
Harita 12: Susiya Yerleşim Birimi	88
Harita 13: Asfar Yerleşim Biriminin İki Sene İçindeki Gelişimi.....	89
Harita 14: Güney Filistin'deki İsrail İleri Karakolları Haritası.....	90
Harita 15: Halil Eski Şehirdeki Yerleşim Birimleri	96

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1 Yerleşimcilerin 2015 Senesindeki Seçimlerde Oy Dağılımı Grafiği .	60
Tablo 2 Halil'deki Yerleşim Birimleri Listesi ve Nüfus Verileri.....	64
Tablo 3 Halil Eski Şehrindeki Filistinli Nüfusu	65
Tablo 4 Halil Bölgesel Konsülüne Bağlı Yerleşimler	70
Tablo 5 Kiryat Arba Yerleşiminin Yayılması ve Genişlemesi	73
Tablo 6 Kiryat Arba Nüfus Artışını Gösteren Grafik	76
Tablo 7 Halil Şehrindeki İsrail İleri Karakolları	91
Tablo 8 Harem-i Halil'deki İsrail Saldırıları	94

KISALTMALAR

a.g.e.:	Adı geçen eser
a.s.:	Aleyhisselâm
Ar.:	Arapça
AIC:	Alternative Information Center
ARIJ:	The Applied Research Institute Jerusalem
b.:	Bin / Ben
BDS:	Boycott, Divestment, Sanctions – Boykot Hareketi
bk.:	Bakınız
c.:	Cilt
d.:	Doğumu, doğum tarihi
DİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dğr.:	Diğerleri
ed.:	Editör
EI:	Encyclopedia of Islam
EJd ² :	Encyclopedia Judaica (Second Edition)
FKÖ:	Filistin Kurtuluş Örgütü
h.:	Hicrî
haz.:	Hazırlayan
H.z.:	Hazreti
İA:	İslâm Ansiklopedisi (M.E.B.)
İbr.:	İbrânîce
ICBS:	Israel – Central Bureau of Statistics
İng.:	İngilizce
JE:	The Jewish Encyclopedia
M.:	Miladî
M.Ö.:	Milattan önce
M.S.:	Milattan sonra
nr.:	Numara
nşr.:	Neşreden
OCHA:	Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi
ö.:	Ölümü, ölüm tarihi
PCBS:	Palestine Central Bureau of Statistics
r.a.:	Rağıyallâhu anh/anhâ

s.:	Sayfa
s.a.v.:	Sallallahu aleyhi ve sellem
SOTA:	Stichting Onderzoekscentrum Turkestan en Azerbaidzjan
sy.:	Sayı
t.y.:	Tarih yok
thk.:	Tahkik eden
TIPH:	Temporary International Presence in Hebron
trc.:	Tercüme, tercüme eden
UNESCO:	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
v.dğr.:	Ve diğerleri, diğer
vb.:	Ve benzeri
vs.:	Vesaire
yy.:	Yüzyıl
y.y.:	Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Filistin'in kadim şehirlerinden Halil/Halîlurrahman 5000 senelik tarihiyle yeryüzünün en eski şehirlerinden biridir. Sahip olduğu stratejik konumu ve verimli toprakları ile tarih boyu birçok medeniyet ve millete ev sahipliği yapan Halîl şehri günümüzde işgal altındaki Batı Şeria bölgesinin güneyinde bulunmaktadır. Halîl şehri Gazze'den sonra en çok Filistinli'nin yaşadığı ve nüfus itibarıyla Batı Şeria'nın en büyük şehridir.

Hiz. İbrahim ve ailesinin kabirlerini içinde barındıran Harem-i İbrahim'in şehirde bulunması sebebiyle şehir İbrahimî dinler için değerlidir. Yahudi geleneğinde Kudüs, Safed, Taberiyye ile birlikte dört kutsal şehirden biri olan Halîl, Müslümanlar açısından da Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra dördüncü harem olarak anılgelmiştir.

Halîl şehrinin üzerinde bulunduğu toprakların büyük bir kısmı Müslümanlara ait vakıf arazileridir. Hiz. Muhammed (sav)'in hayatında tek ikta olarak yaptığı Temim ed-Dârî ve kardeşlerine Filistin'de vermiş olduğu dört köy Halîl şehrinde bulunmakta olup bunlar Müslüman vakıflarının ilkidir.

638'de Hiz. Ömer döneminde Müslümanlar tarafından fethedilip 13 asır boyunca şehirde hakimiyet kuran Müslüman devletler şehrin kutsallığını gözetmiş, Hiz. İbrahim'in cömert geleneği olan Halîl İbrahim sofrasını devam ettirmek için vakıflar kurmuşlardır. Halîl'in birçok köyünü, başta Harem-i İbrahim olmak üzere Halîl'deki medrese, ribat, tekke, zaviye ve imarethaneler için vakfetmişlerdir.

Halîl şehri 1967'de İsrail'in şehri işgal etmesine kadar yüzyıllar boyu Müslümanların idaresinde Hulefâ-i Raşidin, Emevi, Abbasi, Fâtîmi, Eyyubi, Memlük ve Osmanlı dönemlerinde Yahudi ve Müslümanların birlikte yaşadığı bir şehir olmuştur. Siyonizm fikrinin ortaya çıkmasına kadar Müslümanlar ve Yahudiler Halîl'de bir arada yaşamış ve iki dinin mensupları arasında bir sıkıntı meydana gelmemiştir. Ancak şehri Yahudileştirmek ve Müslüman kimliğini silmek gayesiyle İsrail'in Batı Şeria'yı işgaliyle başlayan yerleşim hareketleri neticesinde şehir barış ortamını kaybetmiştir.

Uluslar arası hukuk ve Birleşmiş Milletler kararlarını hiçe sayarak İsrail'in Halil şehrinde kurduğu Yahudi yerleşim birimleri ve şehri Yahudileştirilme çabaları üzerinde durduğumuz tezimizin giriş bölümünde Halîl şehrinin kuruluşu, Hiz. İbrahim ve ailesinin şehirle olan ilgisi, kısa süreli İsrail krallıkları, Romalılar'ın şehre hakimiyeti, Hiz. Ömer'in hilafeti döneminde şehrin Müslümanlar tarafından fethi ve Halîl olarak isimlendirilmesi, Emevîler, Abbasiler ve Fâtımîler sonrası Haçlıların şehri ele geçirmesi (1168), Eyyübi ve Memlük hakimiyetleri sonrası şehrin Osmanlı Devleti'ne geçmesi (1517) süreci ele alındı.

Şehrin tarihine dair bu girişten sonra birinci bölümde tezin asıl konusu olan Halîl şehrinin Yahudileştirilmesi ve şehirdeki yerleşim birimlerini anlamaya yönelik bir hazırlık olarak İsrail'in işgal altında tuttuğu topraklardaki yerleşim politikaları üzerinde duruldu. Aynı şekilde bu bölümde İntifadalar'dan Oslo Anlaşmaları'na, Filistin davasının seyrini etkileyen önemli olaylar çerçevesinde şehirde meydana gelen değişikliklerden

1994'te Yahudi yerleşimci Goldstein'in Harem-i İbrahim'de gerçekleştirdiği elim katliam başta olmak üzere diğer yaşanan gelişmelere kadar birçok konu genel hatlarıyla işlendi.

Tezin ikinci bölümünde Halil şehrinde İsrail'in kurduğu yerleşim birimleri tek tek ele alınıp bunların şehri Yahudileştirme politikalarında nasıl bir rol üstlendiği üzerinde duruldu. Yine bu bölümde Yahudileştirme politikaları bağlamında şehirdeki uygulamalar ele alındı. Bu konuda özellikle, şehrin İslami kimliği göz ardı edilerek şehirdeki tarihi cadde ve bölgelerin Kitab-ı Mukaddes'ten referansla Yahudi geleneğindeki isimlerle isimlendirilip şehri Kitab-ı Mukaddes'e göre dizayn etme çabaları ve Yahudi unsurların nasıl ön plana çıkarılmaya çalışıldığına işaret edildi. Son olarak İsrail'in bu Yahudileştirme faaliyetleri karşısında Filistinlilerin ne yaptığı ve bunlara nasıl karşı koydukları, çeşitli kurumların çalışmaları üzerinden aktarılmaya çalışıldı.

Böyle bir çalışmayı sonuçlandırmamda fikir ve önerileri ile katkıda bulunup tezin her aşamasında yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Osman Aydın'ya; tez konumu belirlemede ve bölgenin tarihi ve halkları konusunda değerli bilgilerinden yararlandığım Prof. Dr. Nuh Arslantaş hocama teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamın hazırlık sürecinde bana sunmuş oldukları kolaylıklar ve röportajları gerçekleştirmemdeki katkılarından dolayı Vizyon Siyasi Kalkınma Merkezi müdürü Dr. Ahmed Atawna ve araştırmacılarına teşekkür ederim.

Son olarak, bana olan manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili aileme ve çalışmalarım boyunca geçirdiğim zor zamanlarda bana karşı daima anlayışlı olan ve beni her zaman teşvik eden nişanlıma çok teşekkür eder, bu çalışmanın İslam kültür mirasının korunmasına bir katkı sunmasını dilerim.

Şeyma Nur Enes

İstanbul, 2019

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Dünyanın en kadim şehirlerinden biri olan Halil şehri üç semavi dinde önemli yere sahip olması hasebiyle tarih boyu değerini korumuştur. Sadece dini konumu değil ayrıca içinde bulunduğu stratejik yapısı, zengin ve bol mahsullü tarlaları ile de tarihin ilk dönemlerinden beri insanların mesken tuttuğu yerlerden biri olmuştur. Eski İsrail krallıkları, Romalılar, İslam fetihleri, Haçlılar, Eyyubiler, Memlükler ve Osmanlılar derken nihayetinde 1967’de İsrail işgali altına giren şehir o günden bu yana “Yahudileştirilme” tehdidi altındadır. Şehrin Müslüman ahalisi şehirden çıkarılırken, yerlerine Yahudiler yerleştirilmektedir. Yahudi yerleşimcilerin şehri tercih etmesindeki sebeplerden en önemlisi hiç şüphesiz Hz. İbrahim’in ve ailesinin kabirlerinin şehirde bulunmasıdır. Yahudi geleneğinde defnedilmek için Halil şehrinin Kudüs’ten daha faziletli olduğuna dair bir inanç vardır.¹ Bunun dışında da kuruluşundan beri İsrail’in takip ettiği yerleşim faaliyetlerinin siyasi, ekonomik, stratejik, dini ve toplumsal birçok farklı sebepleri olduğu bilinmektedir.

Bu tezde, Filistin’in Halil şehrinde İsrail tarafından uygulanan Yahudileştirme faaliyetleri ve bu faaliyetlerde yerleşim birimlerinin rolünü ele alacağız. Yahudileştirme faaliyetleri hem İsrail hükümeti ve resmi müesseseleri tarafından teşvik ve desteklerle hem de hükümet dışı cemaat ve kurumların çabalarıyla yürütülmektedir. Filistin şehirlerinin Yahudileştirilmesine yönelik çalışmalar daha çok Batı Şerîa’da yoğunlaşmaktadır. Özellikle de en önemli iki şehir olan Kudüs ve Halil’de bu çalışmalar İsrail Devleti’nin kurulduğu günden bu yana sürekli artarak devam etmektedir. Bu tezin konusu, Halil şehrinde kurulan yerleşim birimlerinin şehrin Yahudileştirilmesine olan etkisini coğrafî, dinî, toplumsal ve kültürel açılarından incelemektir. Örneğin, kurulan yerleşim birimlerine verilen isimlerin Tevrat’tan seçilmesi, yapılan arkeolojik çalışmalarla bölgede eski dönem Yahudi tarihinden kalıntıların aranması, radikal cemaatlerin bu bölgelere yerleştirilmesi gibi uzun vadede stratejik hedeflerle yapılan faaliyetlerin tek ortak noktası şehrin Yahudileştirilmesi ve Yahudilere ait olduğunu ispat etme çabasıdır.

¹ Michael Avi-Yonah, “Hebron”, *EJL*, VIII, s. 745.

B. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu bağlamda üç bölüme ayırdığımız tezde öncelikle giriş bölümünde Halil şehrinin kuruluşu ve Hz. İbrahim'in şehre gelmesi, Romalıların şehre hakimiyeti ve Hz. Ömer'in halifeliği döneminde İslam fethi ile (638) şehrin Halil olarak isimlendirilmesi, Emevîler, Abbasiler ve Fâtımîler sonrası Haçlıların şehri ele geçirmesi (1168), Eyyübi ve Memlük hakimiyetleri sonrası şehrin Osmanlı Devleti'ne geçmesi (1517) süreci ele alındı. Ayrıca şehrin şimdiki durumu ile ilgili bilgiler de verildi.

Şehrin tarihine dair bir giriş yapıldıktan sonra birinci bölümde tezin asıl konusu olan Halil şehrindeki yerleşim birimlerini anlamaya yönelik bir hazırlık olarak İsrail'in yerleşim birimleri politikaları üzerinde duruldu. Filistin-İsrail sorunu kapsamında Halil şehrinin konumu incelendi. İntifadalar'dan Oslo Anlaşmaları'na şehirde meydana gelen değişiklikler ve yaşanan gelişmeler genel hatlarıyla işlendi. Filistin davasının seyrini değiştiren ve özelde Halil için, genelde tüm Filistin için çok büyük değişikliklerin meydana gelmesine sebep olan Halil Katliamı'nı da burada ele aldık.

İkinci bölümde ise Halil şehrinde kurulan Yahudi yerleşim birimleri teker teker ele alınıp, her birinin coğrafi yeri, stratejik değeri, kurulma tarihi ve nüfusu hakkında bilgi verildi. Halil il sınırları dahilindeki yerleşim birimleri ve eski şehirdeki yerleşim birimleri ayrı başlıklar halinde değerlendirildi. Bu bölümde çeşitli haritalardan yararlanılarak içeriğin zenginleştirilmesi ve daha kolay anlaşılabilir hale getirilmesi hedeflendi. Ayrıca bu kısımda yerleşim birimlerinin Halil şehrinin Yahudileştirilmesindeki rolü tartışıldı. İsrail'in yerleşim birimleri dışındaki Yahudileştirme faaliyetleri ve Filistinliler'in bununla mücadele yöntemleri de incelendi.

Tez boyunca harita ve tablolar gerekli yerlerde kullanıldı. Bunlara ek olarak, tezin sonunda bulunan ekler kısmında da tez içeriğini görsel olarak zenginleştirmek üzere harita ve fotoğraflar koyuldu. Halil'de, özellikle de eski şehirde yaşanan durumun daha iyi tahayyül edilmesi için yerleşim birimlerinin, caddelerin ve genel olarak şehrin fotoğrafları eklendi.

C. Konuyla İlgili Literatür Tanıtımı

Giriş bölümünde şehrin tarihi ele alınırken yazılmış Yahudi, Hristiyan ve Müslüman kaynaklar taranmıştır. Şehirle ilgili kaleme alınmış tarih ve coğrafya kitapları ile şehre dair Yahudi ve Müslüman seyyahlar tarafından kaleme alınan eserler de ilk kaynaklar arasındadır.

Filistin tarihi üzerine çalışma yapanların sıklıkla başvurduğu önemli eserlerden biri olan, Kudüs ve Halil kadılığı da yapmış Kudüslü alim Ebü'l-Yümn Mücîrüddin Abdurrahmân el-Uleymî'nin (ö. 928/1522) iki ciltlik *el-Ünsü'l-celil bi-târîhi'l-Kudüs ve'l-Halil*² adlı eseri bizim de tezin giriş bölümünde Halil şehrinin tarihine dair yararlandığımız kaynakların başında gelmektedir.

Tudela'lı Benjamin, Sir John Maundeville, Seawulf ve Psikopos Arkulf'un gezilerini toplayan *Early Travels in Palestine*³ (Filistin'de erken dönem seyahatler) eseri ve Guy Le Strange'in Nâsır-ı Hüsrev, İdrisi, Heratlı Ali gibi ünlü seyyahların gezilerinden yola çıkarak hazırladığı İslam fetihlerinden sonraki dönemlerde Halil şehrindeki duruma ışık tutan *Palestine under the Moslems*⁴ (Müslüman yönetimi altında Filistin) kitabı da giriş bölümünde kullandığımız temel kaynaklardandır.

Memlükler dönemi Halil şehrine dair ilim adamı Numan Amr'ın yayınlanmış tebliğinden oldukça istifade ettik. Kudüs Açık Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan Amr, Paris'te bulunan Arap Dünyası Enstitüsü'nün (Ma'had el-Alem el-Arabi) 2011'de düzenlemiş olduğu "*el-Umran fi Medinet'il-Halil ve'l Turas el-Hadari*" konferansında sunduğu "Medinetü'l-Halil fi'l ahd'il Memlüki (1250-1517)" isimli tebliğinde Memlükler döneminin Halil şehrine ışık tutmaktadır.⁵ Numan Bey aynı zamanda Halil'e bağlı Dora kazasının belediye başkanlığı görevini yürütmüş, Halil İmar Komitesi'nde görevler almış, Halil şehrini UNESCO dünya mirası listesine kaydettirmek için kurulan heyette de görev almıştır. Numan Bey, tezimizi hazırlarken kendisiyle yaptığımız uzun görüşmelerde Halil şehrine, tarihine ve şimdiki durumuna vakıf olacak birçok bilgiyi de istifademize sunmuştur.

Osmanlı dönemi Halil şehri hakkındaki bilgilerimizin çoğu Uriel Heyd'in Osmanlı arşivlerinde yaptığı detaylı çalışmalar sonucu ortaya çıkardığı *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615*⁶ (Filistin Hakkında Osmanlı Belgeleri 1552-1615) eserinden elde edilmiştir.

Mustafa Murad ed-Debbağ'ın *Biladuna Filistin (Ülkemiz Filistin)*⁷ kitabı Filistin coğrafyası ve halkını en geniş ve dakik bir şekilde belgeleyen modern dönemde yazılmış

² Ebü'l-Yümn Mücîrüddin Abdurrahman el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celil bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halil*, I-II, Amman 1973.

³ Thomas Wright, *Early Travels in Palestine*, New York 1848.

⁴ Guy Le Strange, *Palestine under the Moslems*, London 1890.

⁵ Numan Amr, "Medinet Halil fi'l ahd'il Memlüki (1250-1517)", *Umran fi Medinet'il Halil ve't Turas 'el Hadari*, Paris 2011 Kasım, s. 1-36.

⁶ Uriel Heyd, *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615*, London 1960.

⁷ Mustafa Murad ed-Debbağ, *Biladuna Filistin*, I-XI, Amman 1983.

en önemli araştırma eserlerindedir. Kendisi bir eğitimci olan Debbag, Filistin’de yaklaşmakta olan bir Siyonist devleti kurulma tehlikesini sezmiş, Filistin topraklarındaki tüm bölgeleri tek tek ziyaret ederek buralarda oturanlar ile bölgede var olan yapı ve eserlerin hepsini ayrıntılarıyla yazmıştır. Şehirleri, köyleri, mezarları birer birer ele almış, buralarda bulunan okullar, hastaneler, hükümet binaları ve diğer kurumları, nüfus bilgilerini, ekonomi, tarım, ticaret ve sosyal hayata dair bilgileri kaydetmiştir. 1947 senesinde ilk cildi yayınlanan kitap 11 ciltten oluşmakta olup, yazarın kendisi de 1948 senesinde yaşanacak büyük “Nekbe” ile topraklarından ayrılmak zorunda kalan yüz binlerce Filistinliden birisi olmuştur.

Yine 1948 Nekbe sürecinde İsrail ordusu tarafından boşaltılan ve dolayısıyla haritadan silinen Filistin köylerini araştıran, bu araştırmaları sonucu İsrail’de baskı altında kaldığı için İngiltere’de Exeter Üniversitesi’nde çalışmalarını tamamlayarak kitaplaştıran İsraili tarihçi Ilan Pappé’i ve *The Ethnic Cleansing of Palestine*⁸ (Filistin’in Etnik Temizliği) isimli eserini de burada zikretmek gerekiyor.

Tezin ilk bölümünde Halil şehrinde 1967’de başlayan İsrail işgal süreci ve sonrasındaki gelişmeler ele alınırken Ortadoğu ve Arap-İsrail sorunu hakkında yazılan eserlerden Ilan Pappé’nin *Modern Filistin Tarihi*⁹ ve William L. Cleveland’ın *Modern Ortadoğu Tarihi*¹⁰ kitapları en çok yararlandığımız kitapların başında gelmektedir. İsrail’in yerleşim siyaseti, İsrail hükümetlerinin yerleşim faaliyetleri ve yerleşimcilerle ilgili tutumları, İntifadalar ve Oslo süreci, Hebron (Halil) Protokolü gibi meseleler hakkında birçok uzmanın makalelerinden oluşan Süleyman Seydi ve Can Deveci tarafından hazırlanan *Araftaki Filistin*¹¹ kitabından da azami derece faydalandık. İmzalanan anlaşmalar ve protokoller için ise asıl metinlerden ve konu hakkında yazılan raporlardan yararlandık. Birleşmiş Milletler kararları ve uluslararası mahkeme kararları ile ilgili kısımlar da asıl metinlerden istifade ile hazırlandı.

İkinci bölüm olan Halil şehrindeki Yahudi yerleşim birimleri hazırlanırken temelde İsrail Merkezi İstatistik Bürosu (ICBS) ve Filistin Merkezi İstatistik Bürosu (PCBS) istatistik verilerinden yararlanılmıştır. İsrail tarafından yayınlanan nüfus

⁸ Ilan Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, Oneworld: Oxford 2006.

⁹ Ilan Pappé, *Modern Filistin Tarihi*, trc. Nuri Plümer, Phoenix Yayınevi 2007.

¹⁰ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, trc. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı: İstanbul 2008.

¹¹ Süleyman Seydi – Can Deveci, *Araftaki Filistin*, Maya Akademi: Ankara 2014.

sayımları ve konut/iskân istatistikleri ve Filistin Merkezi İstatistik Bürosu'nun her sene yayınlanan "Statistical Yearbook of Palestine" serisinden faydalanılmıştır.

İsraili insan hakları örgütlerinden "Peace Now"¹² (Şalom Ahşav= Barış Şimdi) ve 1989'da kurulan "B'Tselem" hareketinin resmî web sitelerinde düzenli olarak yayınladıkları veriler ve raporlar da yine bu kısımdaki bilgilerin temel kaynaklarıdır. Bu kurumların hazırladıkları interaktif haritalarda yerleşim birimlerini, konumlarını ve yerleşimleri birbirine bağlayan otoyolları da görebiliriz.

Veri ve raporlarından istifade ettiğimiz Arap ve Filistin kaynaklı araştırma merkezleri ise Ramallah'ta bulunan "Al-Haq", Lübnan'da bulunan "Al-Zaytouna", Kudüs'te bulunan "Applied Research Institute Jerusalem" (ARIJ), yine Kudüs'te bulunan "Land Research Center" (LRC) kurumlarıdır. Yine "Al-Jazeera" tarafından hazırlanan interaktif harita da yerleşim birimleri hakkında en güncel verilere ulaşmak için önemli bir kaynaktır.

"Applied Research Institute Jerusalem" (ARIJ) ve "Land Research Center" (LRC) kurumlarının Avrupa Birliği desteğiyle oluşturdukları "POICA" (Eye on Palestine) isimli proje kapsamında işgal altındaki Filistin topraklarında yaşanan yerleşim faaliyetleri takip edilip günlük, aylık ve senelik genel raporlar halinde yayınlanmaktadır. "Land Research Center" (Toprak Araştırmaları Merkezi) Kudüs ofisi 2002 senesinde İsrail tarafından askeri bir emirle kapatılıp, o günden bu yana da her altı ayda bir söz konusu kapatma kararı otomatik olarak yenilendiği için 2002 tarihinden sonra bize sunabileceği değerli bilgilerden maalesef mahrum kalmış bulunuyoruz.

"Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi" (OCHA) İşgal altındaki Filistin toprakları koordinatörlüğü de Filistin'le ilgili güncel bilgi ve verileri yayınladıkları aylık ve yıllık raporlarla takip eden kurumlardan biridir. Web sitesindeki interaktif Filistin haritasında Batı Şerîa'daki tüm yerleşim birimlerini, otoyolları, ayırım duvarını ve İsrail tarafından Filistinliler'e uygulanan tüm kısıtlamaları görebilme imkânı bulunmaktadır.

¹² Peace Now, 1978'de İsrail kamuoyunda "Subayın Mektubu" olarak bilinen hadise ile kurulmuştur. Mısır devlet başkanı Enver Sedat'ın İsrail'i ziyaretine binaen İsrail ordusunda çeşitli düzeylerden 348 emekli asker, dönemin başbakanı Menachem Begin'e yazmış oldukları bir açık mektupla hala barış için umut olduğuna inandıklarını bildirmişlerdi. Bu mektubu takiben halktan on binlerce kişinin de barış için destek göstermesiyle kurulan bir barış ve insan hakları hareketidir. Link: <http://peacenow.org.il/en/about-us/who-are-we> Erişim tarihi: 20/11/2018.

Yerleşim birimleri ve İsrail ihlalleri hakkında haftalık raporlar hazırlayan diğer bir kurum da Washington merkezli “Foundation for Middle East Peace” (Ortadoğu Barışı Vakfı)’dır. Senelerdir her hafta düzenli olarak İsrail’in toprak müsaderelelerini, yeni yerleşim karar ve faaliyetlerini ve yerleşimlerde yaşanan insan hakları ihlallerini raporlamaktadırlar.¹³

“Breaking the Silence”, işgal altındaki Filistin topraklarında zorunlu askerlik görevi yapmış olan İsrail askerlerinin “Sessizliği bozmak” sloganıyla başlattıkları bir oluşumdur. Askerlerin görev esnasında yaşadıkları tecrübelerden yola çıkarak İsrail toplumu içinde Batı Şeria’daki işgal hakkında farkındalık oluşturmayı hedeflemektedirler. II. İntifada’dan bu yana (Eylül 2000’de kuruldu) askerlerin şahitliklerini kayda geçirmekte ve yayınlamaktadırlar. Ayrıca yine bu şahitliklere dayalı raporlar hazırlamaktadırlar. Halil eski şehrinde yerel ve uluslararası ziyaretçiler için Kiryat Arba’da Goldstein’in anıt mezarı, eski şehirdeki yerleşim birimleri ve Şüheda Caddesi’ni kapsayan turlar düzenleyerek yaşanan işgali ve eski şehirdeki ayrımcı rejimi ziyaretçilere göstermektedirler.¹⁴

Tarihi Halil şehrindeki yerleşim birimlerine dair en güncel bilgilere 1994’ten bu yana Halil’de tarafsız uluslararası bir güç olarak bulunmakta olan “The Temporary International Presence in Hebron” (TIPH) isimli Halil’deki Geçici Uluslararası Varlık tarafından hazırlanan rapordan ulaşılmış bulunmaktayız.¹⁵

Anlaşma metinlerinden önde gelen Filistinli şahsiyetlere, Filistin haritalarından Filistin seneliklerine kadar Filistin meselesiyle ilgili hemen her konuda bir arşiv çalışması yapan “The Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs” (PASSIA) adlı kurumun zengin içerikli websitesinden de çokça istifade ettiğimizi belirtmek gerekir.¹⁶

İsrail’in Halil şehri ve çevresinde kurduğu yerleşim birimleri ve diğer faaliyetlerle şehri Yahudileştirme çabalarına karşı Filistinlilerin nasıl mücadele ettiği ve bizzat olayların içinde bulunan önemli şahıslarla yaptığımız raportalara da değinmemiz gerekir. Bu konuda “Hey’et Mukavemeti’l-Cidar ve’l-İstitan” Duvar ve Yerleşimle Mücadele Heyeti’ni ve şehid Ziad Ebu Ein’i hatırlamamız gerekir. 2003’te Filistin Hükümeti

¹³ Foundation for Middle East Peace (FMPEP). Link: <https://fmep.org/>

¹⁴ Breaking the Silence. Link: <https://www.breakingthesilence.org.il>

¹⁵ The Temporary International Presence in Hebron (TIPH). Link: <http://www.tiph.org/hebron/hebron-settlements/>

¹⁶ The Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs (PASSIA). Link: <http://passia.org>

tarafından bakanlık statüsünde bir kurum olarak oluşturulan “Duvar ve Yerleşimle Mücadele Heyeti” Filistin topraklarında İsrail’in yapmış olduğu toprakla ilgili ihlalleri gözlemleyen ve buna karşı stratejiler geliştiren bir kurumdur. İsrail’in Filistinlilere ait toprakları illegal olarak müsadere etmesi, bu topraklarda yerleşim birimleri kurması, şehirlerin Yahudileştirilmesi gibi meseleler bu kurumun çalışma alanlarındandır. Heyet’in başkanlığında bulunan Bakan Ziad Ebu Ein 2014 senesinin son ayında, katılmış olduğu bir zeytin ekim gösterisine İsrail güçlerinin saldırması sonucu şehid olmuştur. Hastane kaynakları ve görgü tanıklarının ifade ettiğine göre atılan göz yaşartıcı gaz bombalarının kendisine direkt isabet etmesi neticesinde nefes alamayan Ebu Ein hayatını kaybetmiştir. Kendisinden sonra heyetin başkanlığına getirilen Velid Assaf günümüzde bu görevi yürütmekte¹⁷ olup bu kurumun İsrail işgal politikası ile ilgili aktardığı bilgiler ve mücadeleleri önem arz etmektedir.

Yine Halil’deki Yahudi yerleşim birimlerinin şehir sakinlerinin hayatlarını nasıl olumsuz etkilediğini telefon ve internet gibi iletişim araçları ve yüzyüze gerçekleştirdiğimiz röportajlarla aktarmaya çalıştık. Bu röportajlar arasında Youth Against Settlements (Yerleşim Birimlerine Karşı Gençlik) Hareketi’nin kurucusu ve 15 yıldır bir insan hakları aktivisti olan, aynı zamanda Tel-Rumeida’da yaşayan İssa Amro, Halil eski şehri sakinlerinden Ahd el-Atraş ve Abeer el-Zaatari bulunmaktadır.

Halil Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Bölüm Başkanı Dr. Bilal eş-Şubaki ve Halil Valiliği Eski Şehir Temsilcisi Dr. Nidal Ja’barin ile gerçekleştirdiğimiz röportajlarla da Halil şehrindeki durumları değerlendirdik. Ja’barin Bey temsilciliğin eski şehirdeki faaliyetleri hakkında bizleri bilgilendirdiler.

Halil hakkında geçtiğimiz sene (2018) yayınlanan *el-Hârâtü ’l Atike fî Medineti ’l-Halili’- Arıka 1967-1987* (Kadim Halil’in Eski Mahalleleri 1967-1987) isimli bir kronoloji kitabı hazırlamış olan Nidal Kâtibe Bedr Beyefendi de birçok olumsuzluğa rağmen kitabını tarafımıza ulaştırma zahmetinde bulunup gerek kitap hakkında gerekse kitap haricinde sorduğumuz sorulara nazikçe ve detaylı cevaplar vererek bu tezin hazırlanmasında çokça istifa ettiğimiz isimlerden biri olmuştur. Cumartesi günleri Harem-i Halil’de Halil şehri ve tarihi üzerine sohbetleri olan Nidal Kâtibe Bedr adı geçen eserinde, kadim Halil şehrinin mahallelerini ele almış, bu mahallelerin ne zaman ve nasıl kurulduğu, kapladığı coğrafi alan, buralarda yaşamış ve yaşamakta olan aileler ve

¹⁷ Hey’et Mukavemeti’l-Cidar ve’l-İstitan Resmî Websitesi. 27/03/2017. <http://www.cwrc.ps/page-75.html>

kabileler gibi birçok konuya temas etmiştir. Bu konularda biz de güncel olan bu eser ve yazarıyla yaptığımız mülakatlardan azami derecede istifade ettik.

D. Tarih Boyunca Halil Şehri

1. İslam Dönemine Kadar

Batı Şerîa'nın güneyinde yer alan Halil şehri Kudüs'ün 30 km güneyinde ve Gazze'nin 55 km doğusunda, bir sıradağlar dizisi¹⁸ üzerine kurulmuştur. Deniz seviyesinden 930 metre yüksekliktedir. Halil şehri Gazze'den sonra en çok Filistinlinin yaşadığı şehir olarak Batı Şerîa'nın nüfus itibariyle en büyük şehridir. 2016 yılı itibariyle eski şehirde 215.452 Filistinli ve 500 ile 850 arasında Yahudi yerleşimci şehirde ikamet etmektedir.¹⁹ Zâhiriye, Yata ve Dura gibi küçük kasabalar ve çevre köylerle birlikte şehrin nüfusu 2010 sayımlarına göre 600.304 kişidir.²⁰ Ayrıca Halil şehri en önemli Yahudi din merkezlerinden birisidir.²¹

Halil şehrinin ilk adı Eski Ahit'te geçtiği üzere dört köy anlamına gelen “Kiryat Arba” (Kiriath Arbaa) idi.²² Bu ismin nereden geldiğine dair çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan birine göre, Kenanî Arapları'ndan Annak Kabilesi'nin²³ lideri Arbaa, şehri kurduğu için ona nispeten şehrin ismi “Karyat Arbaa” (yani Arbaa'nın kasabası) olarak kalmıştır.²⁴ Diğer bir görüşe göre ise “dörtlerin şehri” anlamından; şehirde medfun bulunan dört peygambere işaretle şehir bu ismi almıştır. Bu peygamberler Âdem, İbrahim, İshâk ve Yâkup (a.s.)'tur.²⁵ Başka bir rivayet, şehrin “dört köy” anlamından hareketle Hevron, Martum, Beit Aynun ve Kubbet İbrahim isimli dört farklı köyün birleşmesiyle oluşan bir federe şehir topluluğu olduğunu belirtir.²⁶ Arapça kaynaklarda ise bu isme rastlanmaz.²⁷ Şehir İbranice Hevron şeklinde telaffuz edilir.

¹⁸ Hâre-i Yehuda veya Cibâl Halil şeklinde isimlendirilen bu dağlar Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan birçok olaya şahitlik etmiş olup Yahuda Krallığı bu dağlar üzerine kurulmuştu. Kudüs, Halil, Beytülâhm ve Ramallah şehirlerini kapsamaktaydı. (Bk. Debbâğ, s. 45).

¹⁹ Filistin Merkezi İstatistik Bürosu 2016 sayımları bu şekildedir. Yahudi yerleşimcilerle ilgili istatistik bilgiler ise tezin devamında detaylı bir şekilde verilecektir.

²⁰ Halil Şehri Yıllık İstatistik Kitabı (2), Filistin Merkezi İstatistik Birimi: Ramallah 2010.

²¹ İsrail Medad, “Hebron”, *Political Dictionary of the State of Israel*, haz. Susan Hattis, s. 142.

²² Tekvin 23/2; Sayılar 13/22; Yeşu 14/15, 15/13,54, 20/7, 21/11; Hakimler 1/10.

²³ Annakiler Halil ve Kudüs arasındaki dağlarda yaşayan ceberut bir kavimdi ve Yahudiler onlardan korkardı. Annakiler: İri cüsseliler anlamına gelmektedir. (Bk. Debbâğ, s. 47).

²⁴ Yeşu 14/15; Michael Avi Yonah, “Hebron”, *EJd*, VII, s. 744-747; Debbâğ, s. 47.

²⁵ Numan Amr, “Medinet Halil fi'l ahd'il Memlûki (1250-1517)”, *Umran fi Medinet'il Halil ve't Turas'el Hadari*, Paris 2011 Kasım, s. 25-26.

²⁶ Benzeri şekilde dört köy ismi olarak Habrun, Mertum, Beyt Aynun ve Beyt İbrahim isimleri sahabeden Temim ed-Dâri'ye verilen iktâ senesinde geçmektedir. Bunların Kiryat Arbaa'yı oluşturan dört köy oldukları düşünülmektedir. (Bk. Debbâğ, s. 47).

²⁷ Mustafa L. Bilge, “Halil”, *DİA*, XV, s. 305-307.

Şehrin “Hebron”, “Hevron”, “Habra”, “İbrahim (a.s)’ın köyü”, “İbrahim Meşhedi”, “Cebabire Köyü”, “Memra” gibi isimlerle de anıldığı olmuştur. Hristiyan Haçlılar şehri “Saint Abram Debrone” veya “St. Abrahams” olarak isimlendirmişlerdi. Hz. İbrahim’in şehri anlamına gelmekte olan bu isim 1167 senesinde inşa edilen Latin Kilisesi’nin ismidir.²⁸

Şehrin günümüzdeki ismi olan Halîl (el-Halil); Arapça’da sevgisinde halel olmayan kimse, dost, yakın arkadaş anlamlarına gelmektedir.²⁹ Hz. İbrahim’in “Halîlullâh” (Allah’ın dostu) sıfatından³⁰ şehre bu ismin verildiği anlaşılmaktadır. Hebron (Hevron) ismi de İbranice’de dostluk, arkadaşlık ve birlik gibi benzer anlamlara gelmektedir.³¹

Arkeolojik çalışmalarda Paleolitik, Epipaleolitik ve Neolitik çağdan kalma bulgular şehrin M.Ö. 3500 senesinde kurulduğunu göstermektedir. Bu da şehrin 5500 yaşında olduğu anlamına gelmektedir. Utah Üniversitesi’nden Dr. Philip Hammon 1967’de savaş sebebiyle durdurmak zorunda kaldığı kazı çalışmalarını, yanında götürdüğü örnekler üzerinden ABD’deki laboratuvarlarda incelemeye devam etmiştir. Onun ulaştığı sonuçlar da bu durumu kanıtlamaktadır.³²

Kenanî Araplar’ın M.Ö. 3000 senesinde Halîl bölgesine geldikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bu bölgedeki çoğu köy ve şehir onlara nispet edilir.³³ Kenanlılar’ın Halîl’i, günümüzdeki Halîl şehrinin güneyinde, Rumeida Tepesi (Tel Rumeida) olarak bilinen bölgede kuruldu. Bu bölge daha sonra İsrailoğulları’nın yerleştiği bir alan oldu. Eski Ahit³⁴ Halîl şehrinin Tsoan (Zoan)’dan 7 sene önce kurulduğunu (M.Ö. 2625-2485) belirtir.³⁵

Şehir, Hz. İbrahim’in vefat eden eşi Sâre’yi defnetmek üzere Machpelah mağarasını satın almasıyla İbrahimî dinler açısından bir değer kazanır. Machpelah çift

²⁸ Amr, “Medinet el-Halîl fi’l ahd’ il Memlûki (1250-1517)”, s. 5; Bilge, “Halil”, s. 307; Avi-Yonah, “Hebron”, s. 745.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut: Dâru Sadır, [t.y.] c. XI, s. 217.

³⁰ Nisa 4/125.

³¹ Avi-Yonah, “Hebron”, s. 744.

³² Debbâğ, s. 47.

³³ Kenaniler’e nispet edilen köyler ve ilk isimleri şunlardır: Erbaa – Halil, Sefer Köyü (Beit Mersem), Annab, Beit Anut (Beit Aynun), Halhul, Elkermel, Yatta, İştima (Semmu), Eşnel (Edna), Buska (Devayime), Duma, Denna (Elsimya), Sukuh (Şevike), Şamir (Elbire), Sa’yur (Sair), Ka’ile (Kile). (Bk. Debbâğ, s. 39).

³⁴ Sayılar 13/22.

³⁵ Zoan şehri: M.Ö. 1720 senesinde kurulan Hiksos Krallığının başkenti olan şehir Nil Deltasının doğusunda bulunup antik Mısır şehirlerindedir. Kitab-ı Mukaddes’te çeşitli yerlerde zikri geçmektedir. Hz. Musa’nın Firavun karşısında gösterdiği mucize bahsi de bu şehirde (Zoan tarlalarında) gerçekleşmiştir. (Bk. Mezmurlar 78/12,43; İşaya 19/11,13; Hezekiel 30/14).

mağara, iki katlı mağara, çiftlerin bulunduğu mağara anlamlarına gelmektedir.³⁶ Hz. İbrahim M.Ö. 19. yüzyılın başlarında Mamre’de ikamet ederken eşi Sâre 117 yaşında vefat eder. Bunun üzerine Hz. İbrahim eşini defnetmek için uygun bir yer arar. Mamre yakınlarında, Hititli Ephron’un arazisinde bulunan Machpelah mağarasını kendisinden 400 Şikel karşılığında satın alır. Daha sonra kendisi, evlatları ve onların da eşleri bu mağaraya gömülür.³⁷ Hz. İbrahim, eşi Sâre, Hz. İshak, eşi Rebeka ve Hz. Yakup ile eşi Lea’nın kabirleri burada bulunmaktadır. Hz. Yakup özellikle kendisini Mısır’a değil de buraya gömmeleri için oğullarına vasiyet etmiştir.³⁸ Hz. Yusuf Mısır’da vefat edince, İsrail oğulları onu mumyalamış ve daha sonra Hz. Musa önderliğinde Mısır’dan çıkarken onu da yanlarına almışlardır. Nablus yakınlarında da defnetmişlerdir. Denildiğine göre sonrasında cesedi Kiryat Arba’ya götürmüşlerdir.³⁹

Hz. İbrahim zamanında mağara bir çölün ortasında bulunuyordu, etrafta bir yerleşim yoktu. Hz. İbrahim ise Halil kentinin kuzeyinde kalan Memra’da (Elonei Memra) ikamet etmekteydi. Burası üzüm bağları ve su kaynakları olan bir bölgedi. Hz. İbrahim ve oğulları vefat edene kadar ve ardından da uzunca bir süre bölgedeki yerleşim çok gelişme göstermedi. Ancak Hz. Süleyman’ın Hz. İbrahim ve ailesinin kabirleri üzerine duvar örmesinden itibaren bölge gelişmeye ve şehirleşmeye başladı.⁴⁰

Hz. Musa, güney Filistin’de kimlerin yaşadığını öğrenmeleri için Kenan diyarına casuslar gönderdiğinde bunlar Kiryat Arba’yı ziyaret ettiler. O esnada şehir hala Kenanlılar’ın elindeydi. Casusların görevlerinden biri de o bölgenin ürünlerinden yanlarında örnek olarak getirmeleriydi. Casuslar köyü terk ettiklerinde yanlarına nar, incir ve iki adamın zor taşıdığı büyüklükte (?) bir salkım üzüm almışlardı.⁴¹ O dönemde Hebron’da Annakiler vardı. Annakiler Kitab-ı Mukkaddes’teki anlatıma göre iri cüsseli devlerdi.⁴² Hz. Yuşa Filistin’e girdiğinde, Annaki kralı Hoham, Adonai Sadık ile onun aleyhine bir ittifaka girdi. Ancak onlar kaybettiler, esir düştüler ve öldürüldüler. Hz. Yuşa, egemenliğine giren bu topraklara Jephunneh’in oğlu Kaleb’i tayin etti. Söylendiğine göre Yuşa şehirde eski sakinlerinden kimseyi bırakmadı, hepsini “İsrail’in Tanrısının emri” ile

³⁶ Joseph Braslavi, Shimon Gibson, “Machpelah”, *EJDP*, XIII, s. 325.

³⁷ Avi-Yonah, “Hebron”, s. 745; Yaratılış, 23/9, 25/9; Sayılar 13/22; Yeşu 10/3; Uleymî, c. I, s. 121; c. II, s. 139; Debbâğ s. 50.

³⁸ Yaratılış, 47/28-31, 49/30; Braslavi, “Machpelah”, s. 325.

³⁹ Süleyman Özmen, *Tarihsel Süreçte İsrail Filistin Gerçeği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık: İstanbul Aralık 2014, s. 100; Debbâğ, s. 50.

⁴⁰ Bu bölgedeki ilk yerleşimle ilgili olarak bk. Uleymî, c. II, s. 139-140.

⁴¹ Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi: İstanbul 2012, s. 108; Debbâğ, s. 50.

⁴² Sayılar 13/22; Örs, s. 112.

yok etti.⁴³ Kaleb şehrin adını oğullarından birinin ismine nispeten Kiryat Arbaa'dan Hebron'a değiştirdi. Hebron İbranicede arkadaş, bağ, birlik gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁴ Annakiler Yuşa'dan sonra şehre tekrar geri döndüler. Saul'un ölümünden sonra Kral Davud (M.Ö. 971-1005) Rabb'in işaretleriyle şehri kraliyet şehri olarak seçti.⁴⁵ Davud Hebron'da 7 sene 6 ay kaldı, sonra da Kudüs fethine çıktı.⁴⁶

Davut'un oğlu Süleyman dönemi (M.Ö. 931-971) İsrail tarihinin en parlak dönemidir. Süleyman döneminde Hz. İbrahim ve ailesinin kabirlerine "hayr" (türbe) inşa edildi.⁴⁷ Süleyman'dan sonra İsrail krallığı kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmış, Hebron'un da içinde bulunduğu güney bölgesi "Yehuda" olarak anılmıştır.⁴⁸

Kitab-ı Mukaddes'te Hebron, Yahudi geleneğindeki 6 mülteci şehirden biri olarak ifade edilmektedir. Yahudi geleneğinde, yanlışlıkla meydana gelen bir cinayetin faillerinin sığınabildiği şehirler mülteci şehirler olarak adlandırılmıştır.⁴⁹

Birinci tapınağın Buhtunnasır öncülüğündeki Babil ordusu tarafından yıkılmasıyla (M.Ö. 586) başlayan süreçte Hebron'da yaşayan Yahudiler sürgün edildi. Hebron'da Yahudilerin yerini Edomiler aldı. Edomiler, Şeria Vadisi'nde (günümüzde Ürdün) yaşamakta olan bir kavimdi. Babil sürgünü sona erdikten sonra (M.Ö. 538) Yahudiler Hebron'da tekrardan yerleşmeye başladılar.⁵⁰

Yehuda Krallığı'nda Grek etkisinin görüldüğü (M.Ö. 333-167) senelerde Hebron'daki durum hakkında bilgi bulunmamakla beraber, antik dönem Yahudi tarihçisi Yusuf Flavyus'un anlatılarında Yehuda Makkabi'nin söz konusu grek etkisine karşı başlatmış olduğu isyanlarda (M.Ö. 167) Hebron'a saldırdığı, şehri yağma ettiği ve şehrin kulelerini ateşe verdiği anlatılmaktadır.⁵¹ Makkabiler'in kurduğu Haşmoni Hanedanlığı en fazla bir asır kadar yönetimini devam ettirebilmiştir. Yahudilerin Haşmoniler döneminde üç büyük cemaate ayrılmaları ve kendi aralarındaki mücadeleleri sebebiyle Romalılar Yehuda'yı ele geçirmiştir. Roma yönetimi bir Yahudi olan Herod'u Yehuda'ya

⁴³ Yeşu 10/36-42; Kitab-ı Mukaddes'te Yeşu'nun İsrail halkıyla beraber Hebron'a gitmesini anlatan bahiste kentin tüm halkını ve köylerindeki tüm canlıları kılıçtan geçirdiği ifade edilmektedir. Bu durum günümüzde Batı Şeria'daki bazı yerleşimcilerin davranışlarına kaynaklık etmektedir.

⁴⁴ Avi-Yonah, "Hebron", s. 744.

⁴⁵ II. Samuel 2/1-4.

⁴⁶ II. Samuel 2/11.

⁴⁷ Debbag, s. 51.

⁴⁸ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İSAM Yayınları: İstanbul 2012, s. 30.

⁴⁹ Yeşu 20/7.

⁵⁰ Nehemya 11/25.

⁵¹ Flavius Josephus, *Jewish Antiquities*, trc. William Whiston, Wordsworth Edition: London 2006, 12. Kitap, 6. Bölüm, s. 513-514.

kral olarak atamıştır. (M.Ö. 40)⁵² Günümüzde Harem-i İbrahim'in etrafını saran surlar Kral Herod'un (M.Ö. 73-4) Filistin'de bıraktığı eserlerden biridir.⁵³ Herod'un ölümünden sonra Yehuda, Roma'nın bir eyaleti olarak yönetilmiştir. Ancak Romalılar ve Yahudiler arasındaki ilişkiler bozulmuş, Romalıların baskılarına karşı Yahudiler bir isyan başlatmışlardır (M.S.66). Romalılar bu isyanı kanlı bir şekilde bastırmış, kutsal Yahudi Mabedini yıkmıştır (M.S. 70).⁵⁴ Mabedin ikinci kez yıkılmasından sonra (M.S. 70) Yahudiler Hebron'a bir daha yerleşmediler.

Romalılar döneminde şehrin ismi "Chepron" (Hebron) olarak kalmış ve Hz. İbrahim ile ailesine ait kabirlerin yanına bir kale inşa edilmişti. Jüstinyen döneminde (527-565) ise kabirlerin üzerine kilise yapıldı. Persler 614 senesinde Şam bölgesine saldırdıklarında bu kiliseyi de yıkmışlardı. Hatta öyle büyük bir yıkım yapmışlardı ki İslam fetihleri esnasında bu şehrin bahsi dahi geçmemektedir.⁵⁵

2. İslam Fethinden Abbasiler'e Kadar

Müslüman Araplar'ın Hebron'u fethetmesi 638'de Kudüs'ün fethinden sonra gerçekleşmiştir. Şehrin ismi bu dönemde Hz. İbrahim'e nispeten "Halil-u'r-Rahmân" olarak anılmıştır. Bununla beraber Hebra, Hebron gibi isimler de kullanılmıştır.⁵⁶ Zamanla halk arasında "Halil" olarak söylenegelmiştir. Halife Hz. Ömer bin Hattab döneminde Yahudiler'in Halil'de ibadet etmesine müsaade edilmiştir. Ayrıca Hz. Ömer Yahudiler'in Machpelah mağarasının yanına sinagog ve mezarlık inşa etmelerine de müsaade etmiştir.⁵⁷ Bizans yönetiminden sonra İslam fethi, Halil şehri için bir rahatlık ve barış dönemi getirmiştir.⁵⁸

İslam fetihlerinden önce zikredilmesi gereken önemli bir hadise vardır ki o da Halil'de birtakım arazilerin Sahabe'den Temim ed-Dârî'ye verilmesi olayıdır. Temim ed-Dârî İslam'a girdikten sonra Hz. Peygamber'den Filistin'deki kendi köyü ve çevrede bulunan birkaç köyü kendisine vermesini istemiştir. Hz. Peygamber (sav) bu talebi kabul etmiş, bu bölgelerin Temim ed-Dârî ve kardeşlerine ikta verildiğine dair kendilerine bir belge yazdırmıştır. Habrun, Mertum (Bortun), Beyt-i Aynun ve Beyt-i İbrahim isminde dört bölge bu temellük senedinin konusudur. Hicretten sonra Temim ed-Dari Hz.

⁵² Gürkan, s. 39.

⁵³ Yeşu 15/13; Hakimler 1/20; I. Makkabiler 11/25; Avi-Yonah, "Hebron", s. 745; Debbag, s. 51,52.

⁵⁴ Gürkan, s. 41.

⁵⁵ Debbag, s. 53.

⁵⁶ Avi-Yonah, "Hebron", s. 745; Debbag s. 54.

⁵⁷ A.g.e.

⁵⁸ A.g.e.

Peygamber'den bu iktayı yenilemesini istemiş ve O da ikinci kez bir belge yazdırarak bu iktayı vermiştir.⁵⁹

İkinci kez yazdırılan belgenin metni şu şekildedir: “*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Bu, Muhammed Rasûlullah'ın Temîm ed-Dârî ve kardeşlerine Habrûn, Mertûm, Beyt-i Aynun, Beyt-i İbrahim ve içinde bulunanları kesin olarak kendi mülkiyet ve sorumluluklarına verdiği dair bir yazıdır. Buraları onlara ve onların sonrasından gelenlere sonsuza kadar verdim ve teslim ettim. Onlara bu konuda eziyet edene Allah da eziyet etsin. Ebu Bekir bin Ebî Kuhâfe, Ömer ibn el-Hattâb, Osman bin Affân ve Ali bin Ebî Tâlib şahitlik etti. Muaviye bin Ebî Süfyan yazdı.*”⁶⁰

Hiz. Ebû Bekir, halifeliği döneminde Hiz. Peygamberin verdiği ahde sadakat göstererek Dârîler'in iktasını korumuş, ayrıca Şam'da bulunan ordu komutanı Ebû Ubeyde bin el-Cerrâh'a da konuyla ilgili dikkatli davranmasını özellikle belirtmiştir.⁶¹ Yine aynı şekilde Hiz. Ebû Bekir, Amr ibn el-Âs'ı Dârîler'in iktasını koruması için görevlendirmiştir.⁶² Hiz. Peygamber (sav)'in bundan başka bir toprağı ikta verdiği olmamıştır.⁶³

Charles Schefer 1881 senesinde Nâsır-ı Hüsrev'in *Sefernâme* eserini Fransızca'ya tercüme ederken pek değerli notlar da eklemiştir. Bunlardan Temim ed-Dârî'ye verilen ikta ile ilgili olarak eklediği notlarda Hiz. Ali tarafından yazılan bu senedin 16. yüzyıla kadar ed-Dârî ailesinde kaldığını, sonrasında İstanbul'a götürüldüğünü yazar. Bu senet şimdi Topkapı Sarayında Hırka-i Saadet dairesindedir.⁶⁴

Romalıların Machpelah mağarası üzerine bina ettikleri kilise İslam fetihlerinden sonra camiye çevrildi. Emeviler ve Abbasiler döneminde Hiz. İbrahim ve ailesinin kabirleri restore edilip, çatısı onarıldı. Haremü'l-Halîl olarak isimlendirilen meşhed

⁵⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer, I-XI, Mektebetü'l-Hancı: Kahire 2001, c. IX, s. 312; İbn Asakir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Amri, I-LXXX, Dârü'l-Fikr: Beyrut 1995, c. XI, s. 64-68; Makrizî, *Dav'ü's-sari fi ma'rifeti haberi Temim ed-Dârî*, thk. ve ta'lik Muhammed Ahmed Aşur, Dârü'l-İtisam: Kahire 1972, s. 56-88; Uleymî c. II, s. 145-147; Bilge, “Halil”, s. 306; Mahmut Yeşil, “Temim ed-Dârî ve Rivâyetleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* sy. 21 (2006), s. 91-114; Strange, s. 319. (Temim ed-Dârî iktasına dair kaynaklarda geçen tüm rivayetler için ayrıca bk. Debbağ, s. 332-342).

⁶⁰ İbn Asakir, s. 66; Makrizî, s. 64; Debbağ, s. 334; Mahmut Yeşil, “Temim ed-Dârî ve Rivâyetleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* sy. 21 (2006), s. 97.

⁶¹ İbn Asakir, s. 66; Debbağ s. 337; Yeşil, s. 97.

⁶² İbn Asakir, s. 68; Debbağ, s. 338.

⁶³ İbn Asakir, s. 68; İbn Sa'd, s. 312.

⁶⁴ Nâsır-ı Hüsrev (ö. 481/1088), *Sefernâme*, trc. Abdülvehap Tarzi, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi: Ankara 1950, s. 209; Strange, s. 311.

Emeviler döneminde İslam mimarisine uygun olarak yeniden düzenlenmiş ve Abbasiler döneminde camiye çevrilmiştir.⁶⁵

Günümüzde mağaranın bulunduğu yer Harem-i Şerif, Harem-i Halil, Halil Camii gibi isimlerle adlandırılmaktadır. 12 metre yüksekliğinde adeta bir kale görünümünde ihtişamlı duvarlarla etrafı örülüdür. Kral Herod tarafından yapılan bu duvarlar Kudüs'teki tapınağın ve Mamre'dekilerin (Ramat al-Khalil) bir benzeridir.⁶⁶

Miladi 700 yıllarında kutsal topraklara hac yolculuğu yapan Frenk Piskopos Arkulf Halil şehrine de gitmiştir. Bu gezileri hakkındaki anlatılarında Kudüs'ten güney yönüne, Halil'e giden bir yoldan bahsetmektedir. Bu yolun sonunda, Batı tarafında Hz. Yakup'un eşi Rachel'in taşlardan kabaca örülmüş, süslemelerden uzak ve dıştan bir piramit şeklinde olan kabrinin bulunduğu bahseder. Dediğine göre Hz. Yakup tarafından oraya yerleştirilen isim kitabesi hala orada bulunmaktadır.⁶⁷ Arkulf anlatımına devam ederken Hebron'un Mamre olarak da isimlendirildiğini ifade etmektedir. Şehrin surlarının olmadığını, sadece antik kentin kalıntılarını sergilediğini anlatmaktadır. Onun anlatımına göre kalabalık topluluklar tarafından yerleşilmiş dağlık küçük köylerin olduğu bir düzlük, doğuda Mamre'ye doğru bakan 4 peygamberin (İbrahim, İshak, Yakup ve ilk insan Âdem) kabirlerinin olduğu iki katlı bir mağara vardır. Genel geleneğin aksine kabirlerin ayakları güneye, başları ise kuzey yönüne doğru bakmakta olup etrafları kısa bir duvarla çevrelenmişlerdir. Her bir kabir bir taşla örtülmüş olup 3 büyük peygamber yan yana yatmakta, Adem'in kabri kuzey çıkışının en uzağında bulunmaktadır. Arkulf aynı zamanda 3 kadının daha küçük ve az gösterişli olan anıtlarını da görmüştür. Bunlar eşlerinin yanında toprağa gömülen Sara, Rebeca ve Lea'nın kabirleridir. Mamre tepesi bu anıtların güneybatısından bir mil ötede bulunmakta olup etrafı çimlerle ve çiçeklerle sarıdır. Zirvesi ise bir ova gibidir. Kuzey tarafta hala görünebilen bir kilise bulunmaktadır. Mamre meşesinden bir kütük aynı zamanda "İbrahim'in meşesi" diye de isimlendirilmektedir. Çünkü bunun altında Hz. İbrahim meleklerle görüşmüştür.⁶⁸ Burada 724 senesinde Halil'i ziyaret eden St. Willibald'ı da kutsal toprakları ziyaret eden ilk İngiliz olarak zikretmek gerekir.⁶⁹

⁶⁵ Bilge, "Halil", s. 306; Avi-Yonah, "Hebron", s. 745; Emeviler ve Abbasiler döneminde Halil şehri ile ilgili daha detaylı bilgi için bk. Debbag, s. 54, 55.

⁶⁶ Braslavi, "Machpelah", s. 325.

⁶⁷ Wright, s. 6-7.

⁶⁸ Wright, s. 1-3.

⁶⁹ Wright, s. 20.

10. ve 11. asırlarda birçok coğrafyacının yolu Halil şehrine düştüğü⁷⁰ gibi, 1045 – 1052 seneleri arasında Merv'den Mısır'a seyahat eden Nâsır-ı Hüsrev'in yolu da Halil'den geçmiştir. “Beyt'ül Makdis'ten meşhedin bulunduğu yere kadar altı fersahlık bir yol var ve yol güneye gitmekte...” diyerek sözlerine başlayan Nâsır, yolda birçok köyler, tarlalar ve bahçelerin varlığından, üzüm bağlarıyla incir zeytin ve somak gibi kendi kendine biten ve suya ihtiyacı olmayan ağaçların bolluğundan bahsetmektedir.⁷¹

Hüsrev'e göre köyün asıl adı Matlun'dur, ancak Şam halkı buraya “Halîl” demektedir. Onun verdiği bilgiye göre köyde taştan çıkan ve suyu az olan bir kaynak vardır. Bu su için uzun bir mesafeden bir kanal açılmış, suyu köyün yakınlarına kadar getirmişlerdir. Köyün dışında üstü kapalı bir havuz yapmış, suyu onun içinde biriktirip boşa akmasına mâni olmuşlardır. Bu su ile Halîl şehrine gelen ziyaretçilerin ve köylülerin ihtiyaçları karşılanırdı.⁷²

Yine Hüsrev'in verdiği bilgilerden biri de eskiden Meşhed'in bir kapısının olmadığı, kabirlerin sadece dışarıdan ziyaret edildiği ve Halife Mehdi zamanında bir kapı açıldığıdır.⁷³

Halîl'deki meşhedin yeri ve duvarları değerli döşemelerle ve ipekten daha güzel Mağrip hasırlarıyla döşenmiş ve kaplanmış. “Bir hasır seccade gördüm ki Mısır padişahının askerlerinin komutanı göndermiştir. Mısır'da otuz mağribi altın dinara almıştır” diyerek halıyı ve o dönem yönetimin Harem-i İbrahim'e yaptığı hizmetleri övmektedir.⁷⁴

Maksureden çıkılınca meşhet sahasının ortasında ikisi de kıbleye karşı olmak üzere iki türbe vardır. Sağdaki türbede İbrahim Halîlullah'ın kabri vardır. Bu türbenin zemini ve duvarları ipek halılarla döşelidir.⁷⁵

⁷⁰ 903 senesinde İbn'ü'l-Fakih'in (İbnü'l-Fakih, *Kitâbü'l büldân*, nşr. Yusuf el-Hadi, Beyrut 1996, s. 101), 951 senesinde İstahrî'nin (İstahrî, *Mesâlik'ül memâlik*, nşr. M.J. de Goeje, Leiden 1967, s. 44), 985 senesinde Mukaddesî'nin (Mukaddesî, *Ahsenü't tekâsim fi ma'rifeti'l-ekâlim*, nşr. M.J. de Goeje, Leiden 1906, s. 172- 173. 946'da Kudüs'te doğan Mukaddesî, gezilerini 985'te kaleme almıştır. Yazdıklarının tamamı kendi tecrübelerine, gezip gördüklerine ve duyup şahit olduklarına dayanmaktadır.), 1094 senesinde Abdülkerim el-Endelûsî'nin (Debbağ, s. 57) ve 1102'de Seawulf'un (Wright, s. 45) yolu Halil şehrine düşmüştür. Tüm bu seyahatların anlatıları bize şehrin o dönemki durumu ve gelişimiyle ilgili geniş bilgiler vermektedir.

⁷¹ Nâsır-ı Hüsrev, s. 53-54; Ayrıca bk. Strange, s. 315; Debbağ, s. 55-57.

⁷² Nâsır-ı Hüsrev, s. 54.

⁷³ Nâsır-ı Hüsrev, s. 57.

⁷⁴ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*'de detaylı bir şekilde Meşhed'i tarif etmiştir. Bk. s. 50-55; Ayrıca bk. Strange, s. 310; Debbağ, s. 56-57.

⁷⁵ Nâsır-ı Hüsrev, s. 55; Debbağ s. 55.

Meşhed'teki maksurenin damına oraya gelen konuklar için hücreler yapılmış, köylerden ve Beytü'l-Makdis hasılatından birçok vakıf bulunmaktadır. Bunlar konuklarla, yolculara ve ziyaretçilere ekmek ve zeytin vermektedirler.⁷⁶

Yine Hüsrev-î Nâsır, bütün gün un öğüten katır ve öküzle dönen değirmenler ayrıca tüm gün ekmek yapan kızlardan bahsetmektedir. İbrahim (a.s.)'ı ziyarete gelen herkese günde bir somun ekmekle bir kâse zeytinyağıyla pişmiş mercimek ve kurum üzüm vermektedirler. Bu cömert adet Hz. İbrahim'den bu yana sürüp gelmektedir. Gün olur ki oraya beş yüz kişi gelir, hepsinin de yemeği hazırlanırdı.⁷⁷

Hz. İbrahim'in cesedi mabedin altında bulunan serdâba konulmuştur. Bunun için Hz. İbrahim'e ekseriya "Sâhib es-Serdâb ve'l Kandîl" de deniliyor. Bunun sebebi başının üstünde kandil asıldığındandır.⁷⁸

Fâtîmîler döneminde şehir büyümüş, gelişme göstermiş ve yeni mahalleler kurulmuştur.⁷⁹ Ölü denizin doğusundaki halklarla ve Negevli bedevilerle ticari ilişkiler kurulmuştur. Hatta Arap-İslam Coğrafyacısı Mukaddesi'nin anlattığına göre uzun mesafeli taze meyve-sebze ticareti de yapılmaktaydı.⁸⁰

Halîl Şehri 1099 senesinde haçlılar tarafından işgal edildikten sonra Godfrey de Bouillon, şehri Gerhard d'Avennes'a ikta verdi. Şehrin adı St. Abraham (Aziz İbrahim) Kalesi olarak değiştirildi. Haçlılar şehrin korunmasına çok önem verdiler. Şehir, 1168'de piskoposluğun merkezi haline geldi. Haçlılar, 1171-1172 senesinde Harem-i İbrahim'in olduğu yerde bir kilise inşa ettiler.⁸¹

Tudela'lı Benjamin 1171 senesinde, haçlıların şehre hâkim olduğu bir dönemde şehri ziyaret eder. Şehrin isminin St. Abram de'Bron olduğunu, eski şehrin bir harabe halinde bulunduğunu ve şimdiki şehrin Machpelah tarlasının yakınındaki vadide kurulduğunu anlatır. İslami dönemde Yahudi mabedi olan bir binanın St. Abram adıyla kilise yapıldığını söyler. Atalar'ın türbelerine girebilmek için türbedarlara bir miktar para vermenin yeterli olduğunu söyleyip, mağaraya indikten sonra gördüklerini anlatır. Mağarada ayrıca İsrailoğulları'nın kemiklerinin saklandığı küplerin varlığından

⁷⁶ Nâsır-ı Hüsrev, s. 56.

⁷⁷ Nâsır-ı Hüsrev, s. 55; Debbâğ s. 56; Strange, s. 315; Uluçam, "Haremü'l-Halil", s. 308.

⁷⁸ Nâsır-ı Hüsrev, s. 56; Strange, s. 315; Fâtîmîler dönemi Halil şehrine dair detaylar için Hüsrev'in anlatıları eşsiz bir kaynaktır.

⁷⁹ Halil'de sözü geçen dönemde kurulan önemli mahalleler hakkında geniş bilgi için bk. Uleymî c. II, s. 141.

⁸⁰ Avi-Yonah, "Hebron", s. 745.

⁸¹ Debbâğ, s. 60-61.

bahseder. İsrail ailesine mensup birisi öldüğünde, çocukları babalarının kemiklerini buraya koyarmış.⁸² Haçlılar döneminde Hz. İbrahim ve ailesinin türbelerinin bulunduğu mağaranın açılması hadisesi de seyyahların anlatılarında geçmektedir.⁸³ 1173'te Heratlı Ali, Selahaddin Eyyubi tarafından geri alınmasından 15 sene önce Halil'i ziyaret etmiştir. Kendisi de mağaraya inmiş, ataların kabirlerini görmüştür.⁸⁴

Haçlılar zamanında, kendileriyle birlikte 5.000 kişilik bir nüfusa sahip olan şehrin, insanları birçok açıdan cezbedip yerleşmeye çağırdığı söylenir. Dini önemi, peygamberlerin ebedi yurdu olması, tarım alanlarının ortasında bulunması, ticari bir merkez olması, buğday, zeytin, meyve ve sebzeler açısından zengin bir şehir olması bu cezbedici sebepler arasında gösterilebilir.⁸⁵

Selahaddin Eyyûbî Hittîn savaşından (1187) sonra Filistin'in tamamına hâkim olunca Halil şehri de Eyyûbîler'in yönetimine geçmiştir. Selahaddin Eyyûbî'nin Halil'de yapmış olduğu ilk faaliyetlerden biri Haçlılar döneminde kiliseye çevrilen Hz. İbrahim Meşhed'ini camiye döndürmek olmuştur. Aynı şekilde Selahaddin Eyyûbî, Fatımi Halifesi Müstansır Billah'ın Askalan'daki Hz. Hüseyin meşhedi için 1092'de yaptırdığı minberi de Harem-i Halil'e nakletmiştir.⁸⁶ Bu değerli minberin Hz. İbrahim Camii'ne naklettirilmesi Selahaddin Eyyûbî'nin bu şehre ve camiye vermiş olduğu önemi göstermektedir. Halil halkı arasında meşhur olan diğer bir rivayete göre ise Nureddin Zengi tarafından üç minber yaptırıldı. Bunlardan birisi Halep Camii, diğeri Mescid-i Aksa ve üçüncüsü de Harem-i İbrahim içindi. Mescid-i Aksa ve Harem-i İbrahim Haçlıların işgalinden kurtarılınca bu minberler ait oldukları yerlere gönderildi.⁸⁷ Ancak Harem-i İbrahim'de bulunan minberde minberi yaptıranın Fatımi Halifesi Müstansır Billah'ın emriyle "Emir Bedreddin el-Cemali" olduğu yazmaktadır.⁸⁸ Bu durumda meşhur rivayetin Mescid-i Aksa için gerçek olduğunu ancak Harem-i İbrahim hakkında sadece mescidin önemine binaen kurgulanmış bir halk söylentisi olduğunu belirtebiliriz.

Selahaddin Eyyûbî'nin vefatından sonra Halil'in idaresi diğer Şam şehirleriyle birlikte Ebü'l-Feth (Ebü'l-Fütûh) el-Melikü'l-Muazzam Melikü Mülûki'l-Arab ve'l-Acem Şerefüddîn İsâ b. el-Meliki'l-Âdil Ebî Bekr Muhammed b. Eyyûb'e (ö. 624/1227)

⁸² Tudelalı Benjamin, s. 54.

⁸³ Tudelalı Benjamin, s. 54; Wright, s. 64; Mağaraya inme hadisesine dair Uleymi'de ve diğer kaynaklarda geçen rivayetleri Debbağ kitabında toplamıştır. (Bk. *Biladuna Filistin*, s. 352-356).

⁸⁴ Strange, s. 316- 317.

⁸⁵ Amr, "Medinet el-Halil fi'l ahd'il Memlûki (1250-1517)", s. 5.

⁸⁶ Uleymi, c. I, s. 145; Debbağ, s. 62; Abdusselam Uluçam, "Haremü'l-Halil", *DİA*, XV, s. 308.

⁸⁷ Nidal Kâtibe Bedr, *el-Hârâtü'l Atike fi Medineti'l-Halil'il Arıka 1967-1987*, Halil 2018, s. 45.

⁸⁸ Uleymi, c. I, s. 145.

geçti. El-Melikü'l-Muazzam, Halil'in Dora ve Beni Naim kasabalarını Harem-i İbrahim için vakfetmiş, Harem'e revaklar ekletmiştir.⁸⁹ Uleymi'nin naklettiğine göre Harem'i de restore ettirmiştir.⁹⁰

3. Memlükler Dönemi

Son Eyyubî sultanı Turanşah'ın öldürülmesiyle şehirde Memlük hakimiyeti başlamıştır. Bağdat'ı yıkıp Şam'a giren (1258) Moğollar Halil şehrini de istila etmişlerdir. Ancak Moğolların Halil'de neler yaptıkları veya ne tür bir tahribatta bulduklarına dair bilgi bulunmamaktadır. Kısa süre sonra Ayn Calût savaşıyla 1260 senesinde Moğolları hezimete uğratan Memlükler, Halil şehrinin imar ve inşasına büyük önem vermişlerdir. Şehirde medreseler, zaviyeler, hangâhlar, ribatlar, mescitler yapmış, şer'i ilimlerin gelişmesini teşvik etmişlerdir.⁹¹ Hatta denilebilir ki Halil'in ilim, kültür ve şehir hayatına en çok katkı yapan devlet Memlükler'dir. Nitekim Halil şehri Memlükler devrinde altın çağını yaşamıştır.⁹²

Halil şehri tarih boyunca Kudüs, Gazze, Kerak, Kahire ve Dimeşk gibi şehirlere bağlı olarak yönetilmiştir.⁹³ Memlükler'de gerek idarecilerden olsun gerek memurlardan birçok insan, kimisi Halil şehrinin kutsiyetine binaen şehri tercih ederken kimisi de ticari bir merkez olması, münbit ve geniş ziraat alanlarına ve ovalara sahip olması gibi dünyevi sebeplerden ötürü şehirde yaşamayı tercih etmişlerdi.⁹⁴

Memlük Sultanlar'ından Baybars kutsal mağara ve kabirlere Yahudi ve Hristiyanların girmesini yasaklayınca bu toplulukların da şehirdeki faaliyetleri kısmen kısıtlanmıştı. Bu dönemde sebebi bilinmemekle beraber Müslümanların da mağaraya inmesine müsaade edilmemekteydi.⁹⁵ 1481'de şehri ziyaret eden Volterra'lı Rabbi Meshulam şehirde toprak sahibi Yahudiler'in sayısının yirmiden fazla olmadığını

⁸⁹ Kâtibe Bedr, s. 46.

⁹⁰ Uleymi, c. I, s. 551.

⁹¹ Amr, "Medinet el-Halil fi'l ahd'il Memlûki (1250-1517)", s. 8-9; Amr Memlüklerin Halil'de yapmış oldukları cami, ribat, hangâh, tekke ve zaviyelerin tam bilgisini aktarmaktadır. Yine Halil'deki ilim adamları ve Sufi cemaatler hakkında da detaylı bilgiler sözü geçen makalede bulunmaktadır. Bk. s. 16-23.

⁹² Nidal Alazza, "Forced Population Transfer: The Case of the Old City of Hebron", *BADIL Resource Center for Palestinian Residency & Refugee Rights*: 2016, s. 17. Link: [https://www.badil.org/phocadownloadpap/badil-new/publications/research/working-papers/CaseStudyFPT-Hebron\(August2016\).pdf](https://www.badil.org/phocadownloadpap/badil-new/publications/research/working-papers/CaseStudyFPT-Hebron(August2016).pdf) Erişim tarihi: 28/06/2018; Bu dönemde şehri ziyaret eden seyyahlar arasında 1322'de İshori HaParchi, 1351'de İshal el-Halil ve 1355'te İbn Batûta'yı sayabiliriz. (Strange, s. 318-320).

⁹³ Amr, "Medinet el-Halil fi'l ahd'il Memlûki (1250-1517)", s. 9. Günümüzde de "mensef" Halil'in en önemli lezzetlerinden olmaya devam etmektedir.

⁹⁴ Amr, "Medinet el-Halil fi'l ahd'il Memlûki (1250-1517)", s. 11.

⁹⁵ Debbâğ, s. 54; Avi-Yonah, "Hebron", s. 745.

yazmıştır. Aynı şekilde 1488’de şehre giden Bertionoro’lu Rabbi Ovadya da benzer bir rakamdan bahsetmiştir.⁹⁶

Memlûkler döneminde Halîl ahalisinin ekonomik hayatlarına değinecek olursak, zeytin genelde Filistin halkının tamamı için, özelde de Halîl sakinlerinin temel gıda maddesiydi. Tüm sene boyunca saklanabilirdi. Ayrıca tavuk, et, süt, yumurta, tereyağı gibi hayvansal gıdalar da Halîl halkının üretip-tükettiği ürünler arasındaydı. Bulgur ve süttten yapılan köşk yemeği ve etin sütte pişirilmesi ile yapılan mensef Halîl’in meşhur yemeklerindendi.⁹⁷

Halîl şehrinin önde gelen adetlerinden biri de “*Simat-ı Halîl*” denilen, Halîl İbrahim Sofrasında zengin- fakir, Yahudi ve Hristiyanlar da dahil olmak üzere kutsal makamları ziyarete gelen herkese günde 3 defa verilen ziyafettir. Bu ziyafette ekme ve zeytinyağında pişirilmiş mercimek, deşişe denilen bir arpa çorbası, kuru üzüm ve yağ ikram edilirdi. Osmanlı döneminde de devam edecek olan bu âdeti anlatan Evliya Çelebi “*Çorba-yı Halîl*” diye aktardığı bu deşişe çorbasının tadını herhangi bir vezir veya alimin sofrasındaki çorbada bulamadığını belirtir. Ayrıca şehirdeki evlerde yemek pişirilmediğini, herkesin bu Halîl İbrahim Sofrası’ndan istifade ettiğini aktarır.⁹⁸ Hz. İbrahim’in cömertliğinden ve misafiri doyurma sünnetinden gelen bu cömert adet Halîl şehrindeki sosyal dayanışmayı sağlamış ve asırlarca da korumuştur. Nitekim Memlûk sultanları bu güzel adeti devam ettirmek için çeşitli vakıflar yaptırmışlardır. Sultan Zâhir Çakmak döneminde (1438-1453) insanlara nar suyu ikram edildiği bilinmektedir.⁹⁹ Osmanlı döneminde “*Simat-ı Halîl*” mutfağının ihtiyacı olan buğday Mısır’dan getirilmiş ve kıtlık zamanında da bu buğday Kıbrıs, Makedonya veya Trakya’dan temin edilmiştir.¹⁰⁰

Halîl halkı bayram, mevlit ve kandil kutlamalarına çok önem verirlerdi. Ramazan ayı boyunca camileri süslerlerdi. Haremü’l-Halîl kutlamaların merkezi olurdu. Kandiller gece boyu teravîh ve teheccüt namazları, itikaf ve ibadetler için yanardı. “Meshherati” denilen Ramazan davulcuları insanları sahura kaldırırdı. Beraat Kandili, Miraç Kandili

⁹⁶ Avraham David, “The Jewish Settlement in Palestine in the Mameluke Period (1260-1516)”, Alex Carmel (Ed.) *The Jewish Settlement in Palestine 634-1881* içinde (s. 40-86), Wiesbaden, 1990, s. 43; Avi-Yonah, “Hebron”, s. 745.

⁹⁷ Amr, “Medinet el-Halîl fi’l ahd’il Memlûki (1250-1517)”, s. 12.

⁹⁸ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul 2011, 9. kitap c. 2, s. 548-549; Uluçam, “Haremü’l-Halîl”, s. 308.

⁹⁹ Amr, “Medinet el-Halîl fi’l ahd’il Memlûki (1250-1517)”, s. 12-13.

¹⁰⁰ Uluçam, “Haremü’l-Halîl”, s. 309.

ve Mevlid-i Nebi kutlamalarla anılırdı.¹⁰¹ Ayrıca Türkiye’de bizim bilmediğimiz ancak Kudüs ve çevresinde belki Memlûkler döneminin öncesinde bile kutlanan Nebi Musa Bayramı Halîl’deki en coşkulu bayramlardan biriydi.¹⁰² Üzüm ve zeytin toplama mevsimleri ve hasat zamanları da şehirde bir bayram havasında geçen önemli dönemlerdendir.¹⁰³

Halîl’in evleri beyaz, güzel taşlardan yapılmış, alçak ve çatılıydı. Suları biriktiren havuzlar ve kuyular bulunmaktaydı. Fakirlerin evi balçıktan yapılmaktaydı.¹⁰⁴

Yaz ve kış mevsimlerindeki itidalli havası ve bereketli toprakları Halîl şehrinin ziraat alanında öne çıkmasını sağlamıştır. Her ne kadar şehrin suyu az olsa ve sadece yağmur ve vadi sularıyla sınırlı kalsa da Halilli çiftçiler suları kuyu ve sarnıçlarda biriktirmişlerdir.¹⁰⁵

Halîl şehrinde cam sanayi de oldukça gelişmişti. “Harat el-Kazâzin” mahallesi cam işçilerine nispeten böyle isimlendirilmişti. Camdan lambalar, kaplar, bardaklar, şişeler, süs eşyaları; bilezik ve kolye gibi aksesuarlar üretiliyordu.¹⁰⁶

Ayrıca zeytin yağı üretim tesisi ve pekmez üretim sistemleri de vardı. Bunlar Halîl İbrahim Sofrasında sunulduğu için çok ihtiyaç duyulan ürünlerdendi. Halîl şehrinde renkli deriden ürünler de üretiliyordu. Deriden ayrıca kırbalar, montlar ve çantalar da üretilirdi.¹⁰⁷ Sabun sanayisi de Halîl şehrinin önde gelen sektörlerinden biriydi. Üretilen sabunlar gerek yerel halk tarafından kullanılıyor gerekse de diğer bölgelere satılıyordu.¹⁰⁸

¹⁰¹ Amr, “Medinet el-Halîl fi’l ahd’il Memlûki (1250-1517)”, s. 13.

¹⁰² Köylere ve şehirden büyük kalabalıkların katıldığı bu bayram hakkında Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde bölgeye yaptığı gezileri kaleme aldığı notlarda Yusuf Akçura (1876-1935) şunları nakletmektedir: “Nebi Musa sadece Kudüs-i Şerif ve civarına has bir bayrammış. Bu Nebi Musa, Nasrânilerin “Ba’s-ü Ba’d el Mev” (öldükten sonra tekrar diriliş) bayramından on gün evvel başlıyor ve paskalya bitene kadar devam ediyor. Nebi Musa Bayramı, Musa Kelimullah aleyhisselam’ın kabrini ziyaret vesilesiyle yapılıyor. Kudüs-ü Şerif’in dört-beş saat kuzeydoğusunda Bahr-ı Lut kıyısına yakın dağ yamacında Hz. Musa’nın kabri var, diyorlar. İşte her yıl bu zamanda Kudüs ve çevresinden, sadece yakın bölgelerden değil, Nablus, Amman gibi bir-iki günlük yerlerden de Müslümanlar Kudüs-ü Şerif’e gelip toplanıyorlar, cuma günü Harem-i Şerif’te çok tantanalı bir Cuma namazı kılıp, büyük bir kabile halinde Kudüs’ten çıkıp Hz. Musa’nın kabri şerifine gidiyorlar.” Yusuf Akçura, *Suriye ve Filistin Mektupları*, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2016, s.184.

¹⁰³ Amr, “Medinet el-Halîl fi’l ahd’il Memlûki (1250-1517)”, s. 13.

¹⁰⁴ A.g.e.

¹⁰⁵ Amr, “Medinet el-Halîl fi’l ahd’il Memlûki (1250-1517)”, s. 14.

¹⁰⁶ Amr, “Medinet el-Halîl fi’l ahd’il Memlûki (1250-1517)”, s. 15; Debbağ, s. 117.

¹⁰⁷ Amr, “Medinet el-Halîl fi’l ahd’il Memlûki (1250-1517)”, s. 15.

¹⁰⁸ A.g.e.

Ayrıca Halil şehri Yahudi dini kurallarına uygun peynir imal edilen merkezlerdendi. Hatta Yahudiler'in Halil'de ürettikleri koşer peynirlerini Mısır'a gönderdikleri bilinmektedir.¹⁰⁹

Halil ahalisi Ölü Deniz'den tuz çıkarıp onu işlemişlerdir. Meyve ağaçlarında verimi arttırmak ve haşerattan korumak için yapılan katran üretimi, aynı zamanda develeri vuran uyuz hastalığında kullanılmak üzere çeşitli ilaçların yapımında da kullanılırdı. Beyt-i Cibrin bölgesinden de birtakım taşlar çıkartılıp bunlarla saray ve evler süslenirdi.¹¹⁰

Halil halkı ticarete çok önem verirdi. Halil şehri Güney Filistin'in en önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelmişti. İç ticarete örnek olarak şehirde kurulan büyük çarşuları sayabiliriz. Harem-i İbrahim'in batısında kurulan bu büyük çarşılar hem şehir halkının ihtiyaçlarını gidermek hem de şehre gelen Müslüman, Hristiyan, Yahudi hacıların alışverişlerini yapmaları için çok geniş bir ürün çeşitliliğine sahipti.¹¹¹ Yüzyıllar boyu hizmet veren çarşılar İsrail'in Halil eski şehrini işgal etmesi ve yerleşim birimleri kurmasıyla birer birer kapanmıştır. Bunlardan en önemlisi Haremü'l-Halil'in hemen önünden Şüheda Caddesi boyunca devam eden eski çarşıdır. Bu çarşı İsrail tarafından kapatılmadan önce yüzlerce tarihi dükkâna ev sahipliği etmekteydi. Şehirdeki ticaretin kalbi de burada atmaktaydı.¹¹² Şüheda Caddesi'nin kapatılmasıyla caddede bulunan ve Filistinlilere ait olan 512 işyeri kapatıldı. Yine çevre sokaklarda İsrail'in engellemeleri ve yerleşimci saldırıları sebebiyle de 1.100 işyeri kepenk kapatmak zorunda kaldı.¹¹³

Diğer taraftan Ölü Deniz ve Halil'in doğusunda ve güneyinde bulunan Arap kabilelerine de ticaret kervanlarıyla ürünler götürülürdü. Bu sebeple Halil'den bedevilerin bulunduğu bölgelere giden yollar ulaşım için kolaylaştırılmıştı.¹¹⁴ Halil'den diğer Şam şehirlerine¹¹⁵ ve Mısır'a da ihracat yapılırdı. Zaten o dönem Şam bölgesi şehirleri içinde telakki edilen Halil'den yola çıkan hacı kabileleri Hicaz şehirleriyle ticari etkinliklerde çok önemli bir rol oynamaktaydı. Kerak ve Kudüs'te Halil'den ihraç edilen ürünler

¹⁰⁹ Nuh Arslantaş, *İslâm Dünyasında İktisadî ve İlmî Hayatta Yahudiler (Abbasi ve Fatmiler Dönemi)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları: İstanbul 2009, s. 112.

¹¹⁰ Amr, "Medinet el-Halil fi'l ahd'il Memlûki (1250-1517)", s. 13.

¹¹¹ Amr, "Medinet el-Halil fi'l ahd'il Memlûki (1250-1517)", s. 15.

¹¹² Patricia Sellick, "The Old City of Hebron: Can it be saved?", *Journal of Palestine Studies*, XXIII, no. 4 (summer 1994), s. 70.

¹¹³ OCHA: The Humanitarian Impact of Israeli Settlements in Hebron City 2013.

¹¹⁴ Amr, "Medinet el-Halil fi'l ahd'il Memlûki (1250-1517)", s. 16.

¹¹⁵ Şam bölgesinin önemli şehirleri olarak Hims, Dimeşk, Beytü'l- Makdis, Halilurrahman, Menbic, Halep, Antakya, Sur, Askalan ve Akka'yı sayabiliriz. Yakut el-Hamevi (626/1229), *Mu'cemü'l-büldan*, Dâru Sadır: Beyrut 1995, c. III, s. 312. Bölgenin kapladığı alan hakkında detaylı bilgi için bk. Osman Aydınlı, *Aşere-i Mübeşşere'den Ebu Ubeyde Bin El-Cerrah (r.a.)*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları: İstanbul 2015, s. 96.

görülürdü. Kudüs'e Hristiyan ve Müslüman bayramlarında şehri ziyaret eden hacılar için camdan süs eşyaları ve bilezikler ihraç edilirdi. Günümüzde Ürdün'de bulunan Kerak şehrine ise deri ürünler ve koyun ihracatı yapılırdı.¹¹⁶ Memlük sultanlarından Seyfeddin Kalavun Halil şehrinde büyük bir han yaptırmış, ziyaretçilerin ve tüccarların hizmetine vermişti.¹¹⁷

4. Osmanlı Dönemi

Halil şehrinde Osmanlı hakimiyeti (1517-1917) Yavuz Sultan Selim'in Suriye seferiyle başlamıştır. Mercidabık zaferi ile diğer tüm Şam şehirlerinin yönetimi Osmanlılar'a geçtiği gibi Halil şehri de direniş göstermeden Osmanlı yönetimine girmiştir (1517).¹¹⁸ Yavuz Sultan Selim fetihten sonra Halil şehrinin ve Harem-i İbrahim'de bulunan peygamber kabirlerini ziyaret etmiştir.¹¹⁹

Osmanlılar Halil şehrine topraklarındaki harem-i şeriflerden biri olarak özel bir ilgi göstermişlerdir.¹²⁰ Geleneksel Şam-Kahire hac güzergahı Taberiye Gölü'nü geçerek Batı'da Akdeniz kıyı ovalarına uzanır ve denizi izleyerek güneye yönelirdi. Osmanlılar bu güzergahtaki istihkam ağının onarımı ve güçlendirmesine önem vermişler¹²¹, devletin dört bir köşesinden hacca gidenlerin Halil'den geçerken dinlenmeleri için vakıflar kurmuşlardır.¹²² Hacıların güvenliğini sağlamak için yol üzerinde düzenli yeniçeri birlikleri bulundurmışlardır.¹²³

1552 tarihinde Kanun-i Sultan Süleyman döneminde Arabistan Defterdarına gönderilen bir fermanda Peygamber kabirlerinin bir camide olduğu ve kabir örtülerinin Memlükler'den bu yana değiştirilmediği, yıprandığı belirtilmiştir. Ayrıca çatısının aktığı ve caminin harap halde olduğu ifade edilerek gerekli tamir ve onarımların yapılması için bir raporlama yapılması ve ihtiyaç olan meblağın derhal bildirilmesi emredilmiştir.¹²⁴ Söz konusu rapora binaen aynı sene içerisinde Haremü'l-Halil Kanun-i Sultan Süleyman

¹¹⁶ Amr, "Medinet el-Halil fi'l ahd'il Memlûki (1250-1517)", s. 15.

¹¹⁷ Memlükler döneminde Yahudiler'in Halil'deki faaliyetleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Avi-Yonah, "Hebron", s. 745-746; David Avraham, "The Jewish Settlement in Palestine in the Mameluke Period (1260-1516)", *The Jewish Settlement in Palestine 634-1881* içinde, ed. Alex Carmel, Peter Schäfer, Yossi Ben-Artzi, Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden: 1990, s. 40-86; Amr, "Medinet el-Halil fi'l ahd'il Memlûki (1250-1517)", s. 14-15.

¹¹⁸ Debbağ, s. 115.

¹¹⁹ Kübra Ceren Kurşun, *Selimmâmeler ve Süleymannâmelerde Kudüs*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: İstanbul 2019, s. 81.

¹²⁰ Bilge, "Halil", 306.

¹²¹ Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, trc. Sema Bulutsuz, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul 1996, s. 11.

¹²² Bilge, "Halil", 306.

¹²³ Singer, s. 11.

¹²⁴ Held, s. 155, 156.

tarafından tamir ettirildi, Harem için yeni sarnıç ve havuzlar yaptırıldı.¹²⁵ Harem'in tavanları Şam'dan gönderilen sanatkâr ustalar tarafından tamir edildi.¹²⁶ Sultan Süleyman'ın Halil'de yaptırdığı surlarda bulunan kitabede “*La ilahe illallah Muhammed Rasulallah, İbrahim Halilullah. Halim olan sultanın oğlu sultan, Sultan Selim Han'ın oğlu Sultan Süleyman. Bu surlar şu tarihte inşa edilmiştir, 950 senesi.*”¹²⁷ yazmaktadır. Filistin'de Kudüs'ün dışında Kanuni Sultan Süleyman'dan bize ulaşan tek kitabe Halil'dedir.¹²⁸ Harem-i Halil bu tarihten sonra 1612'de I. Ahmet ve 1896'da II. Abdülhamit tarafından da tamir ettirilmiştir.¹²⁹ Bu dönemlerde (1678-1679) hac yolculuğu esnasında Halil'i ziyaret eden Şair Nâbî (1642-1712) *Hicaz Seyahatnamesi*'nde Harem-i Şerif'le ilgili olarak “*mukaddes bahçelerini ziyarete duvar gibi yükselen dikenler engel olmaktadır. Dergahlarının topraklarına yüz sürmek isteyenler bu arzularına kavuşamamaktadır*” diye yazmıştır.¹³⁰

Osmanlılar'ın Harem-i Halil'e gösterdikleri ilgi sadece tamirle sınırlı kalmamıştır. 1583 tarihli bir Mühimme defterinde Haremü'l-Halil'de hizmet için hadım harem ağalarının görevlendirilmesinin kadın ziyaretçiler için daha uygun olacağı ifade edilmektedir.¹³¹

Osmanlı Döneminde Halil, Harem-i Şerif kabul edilip iyi muamelat hususunda Kudüs'ten ayrı tutulmamıştır. Kudüs için yapılanların benzerleri Halil için de yapılmıştır. 1568 senesinde gönderilen bir ferman ile Kudüs ve Halil ahalisi ekstra vergilerden muaf tutulmuşlardır.¹³²

Osmanlılar döneminde Halil şehrinde ekonomi ve sanayi oldukça gelişmişti. 1571 senesindeki bir fermana göre barut yapımında kullanılan güherçilenin Halil şehrinde çok iyi olmasına binaen Osmanlı donanmasının ihtiyacı olan barutun burada üretilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece şehrin yeni bir gelir kaynağı olmuştur.¹³³

Halil'de sabun ve pamuk üretimi de yapılmaktaydı. Tüm Suriye'deki tek cam atölyesi Halil'de bulunmaktaydı.¹³⁴ Fransız seyyah M.C.F Volney 1783-1785 senesinde

¹²⁵ Bilge, “Halil”, 306.

¹²⁶ Uluçam, “Haremü'l-Halil”, s. 308.

¹²⁷ Mehmet Tütüncü, *Turkish Jerusalem (1516-1917), Ottoman Inscriptions from Jerusalem and Other Palestinian Cities*, Haarlem 2006, s. 201.

¹²⁸ Tütüncü, s. 202.

¹²⁹ Uluçam, “Haremü'l-Halil”, s. 308.

¹³⁰ Yusuf Nabi, *Tuhfetü'l-harameyn (Hicaz Seyahatnamesi)*, trc. Seyfettin Ünlü, Timaş Yayınları: İstanbul 1996, s. 65.

¹³¹ Uluçam, “Haremü'l-Halil”, s. 308.

¹³² Held, s. 71.

¹³³ Bilge, “Halil”, s. 306.

¹³⁴ Debbağ, s. 116.

Şam ve Mısır'ı ziyareti esnasında Halil'de gördüklerini anlatırken şehirde camdan üretilen renkli yüzük, bilezik, halhal ve diğer bazı süs eşyalarının Âsitâne'ye (İstanbul) gönderildiğinden bahsetmektedir. Aynı şekilde şehirde üretilen pamuk da Kudüs'e gönderilmekteydi.¹³⁵

Çeşitli sanayi ürünlerinin yanında burada tabaklanan koyun, keçi ve sığır derileri şehrin ününü arttırmıştı. Akabe'ye giden ticaret kervanları Halil şehriden geçer, işlenmiş deriler Şam, Halep, Kahire gibi Arap yarımadasının çeşitli yerlerine gönderilirdi.¹³⁶

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa (1789-1848) Filistin ve Suriye'yi işgal etti. İbrahim Paşa Filistin'de takip ettiği siyaset yerli halkı ve idarecileri başlangıçta oldukça memnun etse de bu durum kısa zamanda değişti. İbrâhim Paşa, Yahudi ve Hristiyanlara sempatik görünmek ve yayılma politikalarına destek bulmak amacıyla gayri Müslimleri ve Müslümanları şehir idaresinde ortak kılan bir anlayışla hareket etti. Gayri Müslimlerin ve yabancı devletlerin Filistin'deki faaliyetleri sınırlandırmadı.¹³⁷

İbrâhim Paşa bölge idaresini sıkı bir şekilde yeniden düzenledi. Erkek nüfusunun sayımından sonra yeni ve ağır genel bir vergilenmeye gidildi. Mîrî işletmelerin iltizam vergileri arttırıldı. İbrahim Paşa, 14-60 yaş arası erkek nüfusu klasik sistemde olmayan bir vergiyle mükellef tuttu ve halkı zorla askere almaya başladı. Avrupalı devletlerin desteğini alabilmek için yaptığı bütün bu faaliyetler ve baskıcı yönetim neticesinde halk isyan etti. Mayıs 1834'te Nablus ve Hebron'da meydana gelen ayaklanmalar İbrâhim Paşa tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı (1838).¹³⁸

Suriye ve Filistin tekrar Osmanlı kontrolüne alındı ve Kudüs mutasarrıflığı doğrudan İstanbul'a bağlandı (1840).¹³⁹ Bundan sonra bazı zaman aralıklarından Şam'a bağlanan Kudüs 1871'den I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar İstanbul'dan yönetildi. Halil şehri idari olarak Kudüs mutasarrıflığına bağlıydı.¹⁴⁰

¹³⁵ Debbâğ, s. 117.

¹³⁶ A.g.e.

¹³⁷ Muhammet Hanefi Kutluoğlu, "Kavalalı İbrahim Paşa", *DİA*, XXI, s. 330-333.

¹³⁸ Kutluoğlu, s. 331.

¹³⁹ Zekeriya Kurşun & Ali İhsan Aydın, *100 Soruda Kudüs*, Rumuz Yayınları: İstanbul 2018.

¹⁴⁰ Kurşun & Aydın, s. 119.

5. İngiliz Mandası Dönemi

I. Dünya Savaşının başlamasıyla Halil Yahudileri de orduya alınmış, kendilerine ulaşan tüm yardım yolları kapanmıştı. Şehrin Yahudi sakinleri şehri tamamen boşaltmıştı.¹⁴¹ Savaşın son bulması ile bölgede ticari ve sosyal hayat tekrardan canlandı. Bu ortamda Siyonist Örgütün eğitim birimi Halil’de Yahudi çocuklar için okullar açtı.¹⁴²

İngiliz mandası döneminde (1917-1948) Halil mandanın güney kesimine bağlı bir idare merkezi oldu.¹⁴³

Filistin’de Manda döneminin yaşandığı yıllarda Siyonizm’in doğuşu ve yükselişi ile aynı zamanda doğu Avrupa ve Rusya’da Yahudilere yönelik baskılar artınca Filistin’e yoğun bir Yahudi göçü gerçekleşti. İngiliz hükümetleri bu göçleri kısmen sınırlamaya çalışsalar da başarılı olamadılar.¹⁴⁴ Hızlı bir şekilde artan Yahudi nüfusu ve diğer taraftan da Yahudiler’in ülkede yerleşip, gelişmiş topluluklar oluşturmaları Filistinli Arap halkı son derece rahatsız ediyordu. Yahudiler’in İngilizler’in de desteğiyle Filistin’de bir Yahudi devleti kuracağı düşüncesi Arapları korkutmaktaydı. Yahudiler ve Araplar arasındaki huzursuzluk her fırsatta çatışma halini almakta, ortam son derece gerginleşmekteydi.

Bardağı taşıran son damlalardan biri Kudüs’te Yahudiler için kutsal olduğu iddia edilen Ağlama Duvarı’nda Yahudiler’in hak talep etmesiyle başladı. İngiliz hükümeti dini konularda statükoyu sürdürmeyi tercih ettiği için Ağlama Duvarı’ndaki uygulamayı da olduğu gibi bırakmıştı.¹⁴⁵ Bu uygulamaya göre Yahudiler Ağlama Duvarı’nda ibadet edebilirler ancak kadınlarla erkekleri ayırmak için araya iskemle, paravan vs. koyamazlardı. Ancak Yahudi eylemciler sürekli kurallara karşı gelip araya paravan yerleştirerek ibadet etmekte ısrarcı olunca şiddet olayları patlak verdi.¹⁴⁶ Filistin Yüksek Müslüman Konseyi Siyonizm’in Müslüman kutsal yerleri için tehlike arz etmeye başladığını söyleyerek bir kampanya başlattı. Kendilerine Yahudiler’in Kudüs’teki Müslümanlara ve Mescid-i Aksa’ya saldırdığına dair haberler ulaşan Filistinliler, buldukları bölgelerdeki Yahudilere karşı saldırgan tutumlara giriştiler.¹⁴⁷ Bunlardan birisi de Araplar’ın “Burak Devrimi” olarak isimlendirdiği Yahudiler’in ise “Halil

¹⁴¹ Avi-Yonah, “Hebron”, s. 747.

¹⁴² A.g.e.

¹⁴³ Bilge, “Halil”, s. 307.

¹⁴⁴ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s. 265, 266.

¹⁴⁵ Cleveland, s. 284.

¹⁴⁶ Debbag, s.103; Cleveland, s. 284.

¹⁴⁷ Debbag, s.103-104.

Katliamı” dediği olaydır (1929). Halil şehrindeki Araplar Kudüs’te yaşananlara bir misilleme olarak Halil’de bulunan Yahudi mahallesine saldırdı. Olaylarda 67 Yahudi hayatını kaybederken diğerleri de şehirden ayrılmak zorunda kaldı. Bu saldırılardan kurtulan çok sayıda Yahudi ise Arap komşularının kendilerini koruması sayesinde zarar görmemişti.¹⁴⁸ Siyasal Siyonizm fikrinin Filistin topraklarına ulaşmasına kadar bu bölgede yaşayan Yahudilerde bir devlet kurma ve yerleşme düşüncesi yoktu. Sadece dini ve manevi sebeplerle Filistin şehirlerine göç etmekteydiler.¹⁴⁹

Olaylar durulduktan sonra 1931 senesinde 35 Yahudi aile Halil şehrindeki evlerine döndü.¹⁵⁰ Müslüman komşuları tarafından hoş karşılanan bu Yahudi aileler, 1936’da İngiliz manda yönetiminin Araplar ve Yahudiler arasında artan şiddet olaylarına binaen güvenlik endişesiyle kendilerini başka yerlere yerleştirmesine kadar burada yaşamaya devam ettiler.¹⁵¹

Neticede Siyonizm fikrinin ortaya çıkmasına kadar Müslümanlar ve Yahudiler Halil’de yüzyıllar boyu bir arada yaşamış ve iki dinin mensupları arasında bir sıkıntı meydana gelmemiştir. Ancak şehri Yahudileştirmek ve Müslüman kimliğini silmek hedefiyle İsrail’in Batı Şerîa’yı işgaliyle başlayan yerleşim hareketleri neticesinde şehirde huzur kalmamıştır.

BM Genel Kurulu 29 Kasım 1947’de 181 sayılı kararla bölgeyi iki halka paylaştıran bir taksim planını kabul etti. Bu plana göre Filistin toprakları yedi bölgeye bölünüp, üçü Araplar’a, üçü Yahudiler’e bırakılacak; yedinci bölge olan Yafa sahili ise Yahudi bölgesi dahilinde Araplar’a ait bir bölge olarak kalacaktı. Ayrıca Kudüs için de beynelmilel bir statü belirlenmişti. Böylece Filistin topraklarının %56,47’si -ki bu toprakların büyük kısmı verimli arazilerden oluşmaktaydı- Yahudilere verildi. 1946’daki nüfus sayımına göre Filistin’in toplam nüfusu 1.942.349 idi. 1.175.196 Müslüman, 602.586 Yahudi, 148.910 Hristiyan ve kalan 15.657 ise diğer unsurları oluşturuyordu. Yahudiler nüfusun sadece %31’i iken Filistin topraklarının yarısından fazlasına sahip oluyordu.¹⁵² Gerçekte sadece %6 oranında olan Yahudi alanları, BM tarafından %56 olarak öngörüldü.¹⁵³

¹⁴⁸ Patrick Müller, “Occupation in Hebron”, *Alternative Information Center (AIC)*: Kudüs 2004, s. 10. Link: <https://aicnews.org/index.php/tag/hebron/>

¹⁴⁹ Müller, s. 10.

¹⁵⁰ Avi-Yonah, “Hebron”, s. 748.

¹⁵¹ Müller, s. 10.

¹⁵² M. Lütfullah Karaman, “Filistin”, *DİA*, XIII, s. 96.

¹⁵³ Cleveland, s. 292.

E. Halil’de Demografik Yapının Seyri

Genelde Filistin’de ve özelde Halil şehrinde demografik yapı değişken siyasi durumlar sebebiyle çok değişiklikler göstermiştir. Kenanlı Araplar’ın yaşadığı Halil şehrinde Yahudi hakimiyeti (Kral) Davut (a.s) ve oğlu Süleyman (a.s) krallığı döneminde (M.Ö. 1050-930) seksen sene ve sonrasında Yehuda Krallığı (M.Ö. 930-586) sona erene kadar 344 sene sürmüştür. Bundan sonra 1967 savaşıyla Halil şehrinin işgal edilmesine kadar Halil’de bir Yahudi hakimiyeti söz konusu olmamıştır. Yehuda Krallığı’nın yıkılmasından sonra da Halil’de Yahudiler ikamet etmeye devam ettiler. Ancak Romalıların Kudüs’teki Mabedi yıkmasıyla (M.S. 70) neticelenen süreçte Yahudiler sürgün edilmiştir.

Roma döneminde Halil’de yerleşmeleri yasak olan Yahudiler, Hz. Ömer’in kendilerine verdiği izin sayesinde İslam fetihlerinden sonra şehirde yerleşmeye başlamışlardır. Bununla beraber ilk İslami dönemde (640-1099) Halil’de çok az sayıda Yahudi aile yaşamaktaydı. Bunlar çoğunlukla kutsal kabirleri ziyarete gelen hacılara sağladıkları hizmet karşılığında aldıkları ücretle hayatlarını idame ettiriyorlardı.¹⁵⁴

Haçlılar zamanında, kendileriyle birlikte 5.000 kişilik bir nüfusa sahip olan Halil şehrinin, insanları birçok açıdan cezbedip yerleşmeye çağırdığı söylenir. Dini önemi, peygamberlerin ebedi yurdu olması, tarım alanlarının ortasında bulunması, ticari bir merkez olması, buğday, zeytin, meyve ve sebzeler açısından zengin bir şehir olması bu cezbedici sebepler arasında gösterilebilir.¹⁵⁵

Şehir Haçlıların hakimiyeti altındayken (1099-1187)) Halil’de Yahudi varlığı da son bulmuştur. Haçlılar şehre girdiklerinde camiye ve sinagogu kilise ve manastıra çevirmişler, Yahudiler’i sürgün etmişlerdir. Tudelalı Benjamin 1171’de St. Abraham’da (Hebron’a Haçlılar tarafından verilen isim) sadece bir tane Yahudi görmüştür. Her ne kadar St. Abraham Kilisesi Memlükler’in yönetiminde iken bir sinagoga çevrilmiş olsa da Benjamin’den 40 sene sonra (1209) Filistin’i dolaşan R. Samuel bar Shimshon da Hebron’da hiçbir Yahudi varlığından bahsetmemektedir.¹⁵⁶ Aynı şekilde Maimonides 1166 senesinde ve Ratisbon’lu Petachia 1176 senesinde şehre yaptıkları seyahatleri

¹⁵⁴ Yossi Ben-Artz, “The Jewish Settlement in Palestine in the Early Muslim Period (634-1099)”, Alex Carmel (Ed.) *The Jewish Settlement in Palestine 634-1881* içinde (s. 18-22), Wiesbaden, 1990, s. 20.

¹⁵⁵ Amr, “Medinet el-Halil fi’l ahd’il Memlûki (1250-1517)”, s. 5.

¹⁵⁶ M. Franco, “Hebron”, *JE*, VI, s. 312.

esnasında şehirde hiçbir Yahudinin varlığından bahsetmemektedirler.¹⁵⁷ Haçlılar döneminde şehirdeki Müslüman nüfus hakkında net bilgiler bulunmamaktadır.

Selahaddin Eyyubi'nin Haçlılar'a karşı kesin zafer elde etmesiyle Halil'de bulunan Latinler (Haçlılar) şehirden ayrılmıştır. Selahaddin Eyyûbî'nin ordusuyla şehre gelen Kürt asıllı askerlerin şehirde yerleşmesiyle Halil'de Kürt aileler bulunmaya başlamıştır. Bu aileler eski şehrin kuzeyinde yerleşmiş ve yerleştikleri bölge “Haret’ül-Ekrad” olarak isimlendirilmiştir. Günümüzde de hala bu ailelerin soyundan gelen kimseler Halil'de ikamet etmeye devam etmektedir.¹⁵⁸

Memlükler döneminde çoğunluğunu Müslümanların teşkil ettiği şehirde farklı milletlerden kimseler de bulunmuştur. Çeşitli Arap kabileleri ve bedeviler Halil şehrinin farklı yörelerinde yaşamışlardır. Bu kabilelerden birçoğu günümüzde şehir hayatına geçiş yapmışlardır. Temimî, Caberî, Kavâsima, Tedmûrî, Kaymerî, Ensârî, Azza ve Amr aileleri bunlardandır. Dura köyünde ise Selahaddin Eyyûbî ile fetihler zamanında Halil'e gelen Kürt aileler bulunmaktadır. Bunlar kendilerine ait mahalleler oluşturmuşlardır. Ayrıca sayıları az da olsa şehirde Faslı aileler de bulunmaktaydı.¹⁵⁹ Memlükler döneminde şehirdeki gayr-i müslim unsurlar hakkında net bilgilere sahip olmamakla beraber sayıları az da olsa Hristiyan ve Yahudi varlığının devam ettiği bilinmektedir.

Osmanlı döneminde Defter-i Hakani olarak da isimlendirilen Tapu Tahrir Defterlerine binaen nüfus bilgileri tespit edilmekteydi. Osmanlı idari sisteminde Halil, Kudüs-i Şerif sancağına bağlı bir nahiye merkezi idi. 1545 tarihli tapu tahrir defterinde Halil mahalle ve köylerinde toplamda 1850 hane sayılmış, bunlardan 1751'i Müslüman, 91'i Hristiyan ve sadece 8 tanesi Yahudi'dir.¹⁶⁰

Endülüs'ün Katolik İspanyollar tarafından ele geçirilmesiyle, çok sayıda Yahudi İspanya'dan Osmanlı topraklarına göç etmişti. Bunlardan bir kısmı Akdeniz'in diğer şehirlerinde yaşamlarını idame ettirirken Osmanlı yönetimiyle gelen hoşgöründen

¹⁵⁷ Tudela'lı Benjamin, Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, trc. Nuh Arslantaş, 2. Basım, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2009, s. 54, 166, 167; Avi-Yonah, “Hebron”, s. 745; “Hebron”, *JE*, s. 312; Wright, s. 63; Bilge, “Halil”, s. 306.

¹⁵⁸ Kâtibe Bedr, s. 82-85. Halilli araştırmacı yazar Nidal Kâtibe Bedr adı geçen eserinde Halil'deki tarihi mahalleleri ve burada yaşamış ve yaşamakta olan önemli aileleri ele almıştır.

¹⁵⁹ Amr, “Medinet el-Halil fi'l ahd'il Memlüki (1250-1517)”, s. 9-11. Bunların yanında Cerem Kabilesi ve Cerem Tai Kabilesi, Halil ve Gazze'de yaşamışlardır. Cuzam ve Anatire kabileleri ise Beyti Cibrin'de yaşamışlardır. Daha birçok kabilenin ismi ve meskeni bilinmektedir. (Bk. Amr, s. 10).

¹⁶⁰ Singer, s. 42.

faydalanarak Filistin topraklarına göç etmeye başlamışlardır.¹⁶¹ Daha bu dönemlerde ilk kabalist gruplar Halil şehrini mesken tutmaya başlamıştır. Bununla birlikte 16. yüzyılda Osmanlı yönetimi altındaki Halil şehrinde ancak 8-20 kadar Yahudi aile vardı.¹⁶² Genel olarak Osmanlı dönemi boyunca yavaş bir artışla -aşağıda da göreceğimiz gibi- sadece yüzlerle ifade edilen bir Yahudi nüfusu söz konusuydu. Bu küçük cemaat oldukça fakir ve tamamı Torah¹⁶³ okuyucusu kimselerdi. Ekonomik olarak tamamen dışarıdan gelen yardımlara bağımlıydılar. Bu yardımlar genelde ya şehirden gönderilen elçilerin dünya üzerindeki diğer Yahudi cemaatlerini ziyaret edip bağış toplaması ile, ya da direkt dışarıdan Filistin’de kullanılmak üzere gönderilen bağışlardan elde ediliyordu. Halil’deki Yahudi cemaati küçük ve fakir bir topluluk olarak genelde daha masraflı olduğu için elçi göndererek bağış toplayamıyor, sadece dışarıdan gelen yardımları bekliyorlardı.¹⁶⁴ Dışarıdan Filistin’deki dört kutsal Yahudi şehrine gelen düzenli bağışlardan en az payı Halil’de bulunan Yahudi cemaati almaktaydı.¹⁶⁵

1540’da Malkiel Aşkenazi’nin Halil’e yerleşmesiyle Yahudiler’in şehirdeki faaliyetleri bir hareketlilik göstermeye başladı. Malkiel’in ilk işi şehirde Yahudiler’in yaşayabileceği bir arazi satın almak oldu. “Patriarch Abraham” isimli bir sinagog ve çeşitli amaçlar için kullanılmak üzere bazı binalar inşa ettirdi. Kendisi Halil şehrinin ilk rabbisi¹⁶⁶ oldu. Söyledikleri geri dönülemez Halakhot kurallarından kabul edildi. 16 ve 17. yüzyıllarda Safed şehrindeki birçok meşhur “Kabalacı”¹⁶⁷ da Halil’e göç etti.¹⁶⁸

Osmanlı Devleti 1893 senesinde imparatorluğun bütün eyaletlerini dahil edecek bir nüfus sayımı yapmıştır. Bu sayımlara göre Kudüs Özel Bölgesi dahilinde sayılan Halilürrahman şehrinde Müslüman nüfus 40.557 kişidir. Şehirdeki Rumlar’ın adedi ise sadece 15’tir. Rumlar’dan kasıt Ortodoks Kilisesi mensubu Hristiyanlar’dır. Halil’de

¹⁶¹ Jacob Barnai, “The Jewish Settlement in Palestine in the 17th and 18th Centuries, *The Jewish Settlement in Palestine 634-1881* içinde, ed. Alex Carmel, Peter Schäfer, Yossi Ben-Artzi, Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden: 1990, s. 154.

¹⁶² David, s. 91.

¹⁶³ Torah, Türkçe: Tevrat. Yahudi dini geleneğinde Hz. Musa’ya Sina dağında indirilen öğretilerin genel adıdır. Özel anlamda ise Kitab-ı Mukaddes’te Ahd-i Atik’in ilk 5 kitabına verilen isimdir. Bk. Baki Adam, “Tevrat”, *DİA*, XLI, s. 40-45.

¹⁶⁴ Barnai, “The Jewish Settlement in Palestine in the 17th and 18th Centuries”, s. 144.

¹⁶⁵ Barnai, “The Jewish Settlement in Palestine in the 17th and 18th Centuries”, s. 144; Avi-Yonah, “Hebron”, s. 746-747.

¹⁶⁶ Rabbi, dini konularda öğretme ve hüküm verme yetkisine sahip din alimlerine verilen isimdir. Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İSAM Yayınları: İstanbul 2012, s. 310.

¹⁶⁷ Kabala, Ortaçağ’da kısmen Sufiliğin etkisiyle gelişen Yahudi mistisizmine verilen isimdir. Reuven Firestone, *Yahudiliği Anlamak: İbrahim’in Çocukları*, trc. Çağlayan Edendağ & Levent Kartal, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.: İstanbul 2004, s. 236.

¹⁶⁸ Avi-Yonah, “Hebron”, s. 746; Safed’den Hebron’a göç eden ünlü kabalistler hakkında detaylı bilgi için bk. Avi-Yonah, “Hebron”, s. 746-747.

bulunan Yahudilerin adedi ise 611 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca şehirde Latinler'den 59 kişi sayılırken, yabancı uyruklular diye 291 kişi de bulunmaktadır. Şehrin toplam nüfusu 41.533'dür.¹⁶⁹

Takip eden süreçte 17 ve 18. yüzyıllarda Halil'de çok sayıda Yeşiva¹⁷⁰ kuruldu. Yahudiler'in yaşadığı mahalleye Şabat ve tatil günleri kimse girip çıkmazdı.¹⁷¹ 18. yüzyılda artık Halil'de küçük bir Seferad topluluğu oluşmuştu. Yüz kadar insan ve bir mahkemeden oluşan bu küçük topluluğun dışında daha az nüfusa sahip Aşkenazlar da vardı. Ancak bu küçük cemaatin yoğun bir sosyal ve manevi hayatı yoktu.¹⁷² Halil'de 17. yüzyılda *Hesed le-Avraham ve-Emeth le-Ya'akov* ve *Knesseth Israel* isimli iki Yeşiva inşa edilmişti. Ancak bu Yeşivalar dini aktivitelerle ilgilenmekten çok, az sayıdaki Tevrat âlimine maddi gelir sağlamak içindi. 18. yüzyılda bu cemaatin maddi durumu iyice zorlaştı. Cemaatin ödemesi gereken vergiler çok yüksekti ve borca batmıştı. Ayrıca bölgede sürekli yaşanan iç çatışmalar da bu küçük cemaati olumsuz yönde etkilemişti. Bununla beraber genel olarak İstanbul hükümetinin Halil Yahudi cemaatine iyi davrandığı bilinmektedir. Yine 1730'larda İstanbul'da özel bir cemaat Halil Yahudilerini desteklemek konusunda oldukça aktifti.¹⁷³

18. yüzyılda Filistin'de bulunan Yahudiler'in sayısını tespit etmek pek kolay değildir, zira o dönemde bir nüfus sayımı yapılmamıştı. Ancak elimizdeki 3 çeşit veriye binaen yaklaşık rakamlara ulaşabiliriz. İlki Hristiyan seyyahların yazmış olduğu bilgilerdir. Ancak bu bizi tam ve doğru bir rakama ulaştırmaz. İkinci olarak Osmanlı kaynaklarında cizye (haraç) toplama verilerinin kaydedildiği evraklardır. Ancak bu da tam bir rakama ulaşmamızı sağlamaz, zira tüm gayri müslimlerden cizye alınıyordu. Ayrıca tüm Yahudiler de cizye ödemiyordu, bazıları bu mükellefiyetten fakirliklerinden ötürü hariç tutulmuştu. Üstelik Aşkenaz Yahudileri Osmanlı'nın vergi toplamadığı bir gruptu, dolayısıyla Yahudi nüfusunu bu verilerden yola çıkarak hesapladığımızda Yahudi nüfusu olduğundan daha az çıkacaktır. Ancak bunu kullanıp diğer verileri de göz önünde bulundurarak yakın rakamlara ulaşabiliriz. Son olarak faydalanabileceğimiz Yahudi kaynakları bulunmaktadır. Bu kaynaklar her ne kadar bazen birbiriyle çelişkili de olsa

¹⁶⁹ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, trc. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları: İstanbul 2010, s. 302-303.

¹⁷⁰ Yeşiva, Yahudi cemaatlerinde yüksek dini öğretimin yapıldığı kurumlara verilen isimdir. "Tevrat'ın okunup anlaşıldığı yer" anlamına gelen Yeşiva'larda Yahudi din ve şeriatı öğretilir. Bk. Ahmet Güç, "Yahudilik", *DİA*, XLIII, s. 211.

¹⁷¹ Barnai, "The Jewish Settlement in Palestine in the 17th and 18th Centuries", s. 159.

¹⁷² Jacob Barnai, *The Jews in Palestine in the Eighteenth century under the patronage of the Istanbul Committee of Officials for Palestine*, trc. Naomi Goldblum, The University of Alabama Press: 1992, s. 147.

¹⁷³ Barnai, *The Jews in Palestine in the Eighteenth century*, s. 147.

şunu biliyoruz ki bu raporlar diaspora Yahudileri'ne gönderilip para ve yardım toplamak amacıyla hazırlanmış olduğu için, rakamlar abartılı ve olduğundan fazla gösterilmiştir. Ancak masumca yazılan bazı mektuplarda daha gerçekçi rakamlar bulunmaktadır. Mesela Kutuy'li R. Abraham Gerson'un eniştesi Baal Shem Tova'a yazdığı mektup bunlardan biridir.¹⁷⁴

1700 senesinde nüfus kayıtlarına "Yahudi göçü" açıklaması ile 40 hane (250 kişi kadar) geçmişti. Bundan sonra 1743 yılına ait Rabbinik bir belgede 200 kişinin bahsi vardı. 1765 senesinde ise özel bir temsilciye verilen bir mektuba göre şehirdeki Yahudi nüfusunun 120 hane (500 kişi kadar) olduğu yazılıyordu. Yine 1765 senesinde İstanbul'a gönderilen bir mektupta 200 kişilik bir nüfus söz konusudur. 1773 ve 1782 senelerinde yardım ve bağış toplamak amacıyla gönderilen mektuplarda ise nüfus 300 ila 450 kişi arasında değişiklik göstermektedir.¹⁷⁵ Buradan anlaşıldığına göre Osmanlı dönemi Halil şehrinde Yahudi cemaati birkaç yüzyü aşmayan oldukça küçük bir topluluktur.

Bu dönemde Filistin topraklarındaki Yahudi cemaatleri kendi içlerinde birbirlerinden bağımsızdı. Kudüs veya diğer herhangi bir şehre bağlı bir cemaat yapısı yoktu. Bu cemaatler kendi çalışma ve aktiflikleri doğrultusunda dışardan yardımlarla yaşamlarını sürdürüyor, İstanbul hükümetinden özel koruma sağlayabiliyorlardı. Ancak bununla beraber 17. yüzyılın sonunda Kudüs Rabbisi Yom-Tov Algazi, Halil Yahudi cemaatinin 7-8 senedir çok fakirlik ve yoksulluk içinde bulunduğunu, borçlarını ödemeleri konusunda Kudüs cemaatinin kendilerine danışmanlık yapmayı prensip olarak kabul ettiklerini bildiren bir yazı kaleme alarak Halil Yahudileri'ne bir destek sunmuş oldu.¹⁷⁶

19. yüzyılda bölgedeki Yahudiler biraz rahatladı. 1807 ve 1811 senelerinde şehirde 800 dönüm arazi satın aldılar. Ekonomik anlamda dışarıdan daha fazla yardım toplayarak ve ticaret yaparak maddi durumlarında iyileşme gösterdiler.¹⁷⁷ 1838 senesinde 7.000-8.000 kadar nüfusa sahip olan Halil şehrinde 400 kadar Yahudi yaşamaktaydı.¹⁷⁸ 19. yüzyılın sonlarında ise Yahudi nüfusu 1500'ü bulmuştu. Şehirde hastane ve okullar kurulmuş, Yahudi toplumu oldukça gelişmişti. Ancak I. Dünya Savaşı sebebiyle

¹⁷⁴ Barnai, *The Jews in Palestine in the Eighteenth century*, s. 170.

¹⁷⁵ Barnai, *The Jews in Palestine in the Eighteenth century*, s. 176

¹⁷⁶ Barnai, *The Jews in Palestine in the Eighteenth century*, s. 58.

¹⁷⁷ Avi-Yonah, "Hebron", *EJd*, 747.

¹⁷⁸ Debbag s. 127.

ekonomik sıkıntılarının baş göstermesiyle şehirde yaşayan Yahudi nüfusu 1910'lar itibariyle 700'lere düşmüştür.¹⁷⁹

Yine bu dönemde Süveyş Kanalı'nın da açılmasıyla (1869) Batılılar bölgeye ayrı bir önem vermeye başladı.¹⁸⁰ Halil şehrinde okullar ve çeşitli müesseseler açıldılar. Toplamda 8-10 bin civarında olan nüfus kısa sürede 14 binlere çıktı.¹⁸¹

1906 tarihinde Osmanlı tarafından yapılan bir nüfus sayımına göre ise Halilürrahman şehri Birulsebi ve Nasıra ile beraber kayıtlara geçmiş olup toplam nüfus 40.864 olarak belirtilmiştir. Bunlardan 436 tanesi Yahudi olup bu sayımda şehirdeki Hristiyan unsurlara dair veriler bulunmamaktadır.¹⁸²

Osmanlı Devleti tarafından son olarak 1914'de yapılan sayımlarda ise Halilürrahman'daki toplam Müslüman nüfus 55.720 iken Yahudi nüfusu 721'dir.¹⁸³

Osmanlı döneminde 1917 senesinde Halil merkezinde ve köylerinde yapılan sayımlara göre hane sayıları tespit edilmiştir. Halil eski şehrine bağlı toplamda 13 mahallede 1912 hane sayılmıştır. Bunlardan bir tanesinin Yahudi mahallesi olduğu görülmektedir. Yahudi mahallesinde 115 hane sayılmıştır.¹⁸⁴

Filistin'de Manda döneminin yaşandığı yıllarda Siyonizm'in doğuşu ve yükselişi ile aynı zamanda doğu Avrupa ve Rusya'da Yahudilere yönelik baskılar artınca Filistin'e yoğun bir Yahudi göçü gerçekleşti. İngiliz hükümetleri bu göçleri kısmen sınırlamaya çalışsalar da başarılı olamadılar.¹⁸⁵ Aynı süreçte Yahudiler Halil şehrine de yerleşmeye başladı. Siyonist hareketin eğitim birimi şehirde erkek ve kızlar için okullar açtı. 1922 itibariyle toplam 16.000 nüfusluk şehirde 430 tane Yahudi bulunmaktaydı. Sayıları az da olsa ekonomik durumları iyiydi. 1929'da 18.000 nüfusluk şehirde Yahudi nüfusu 700'e ulaşmıştı.¹⁸⁶

¹⁷⁹ Avi-Yonah, "Hebron", s. 747.

¹⁸⁰ Bilge, "Halil", s. 307.

¹⁸¹ A.g.e.

¹⁸² Karpat, s. 351.

¹⁸³ Karpat, s. 389.

¹⁸⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Filistin*, Yayın Nu: 102, İstanbul 2009, s. 69.

¹⁸⁵ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s. 265, 266.

¹⁸⁶ Avi-Yonah, "Hebron", s. 747.

İngiltere'nin Filistin'e hâkim olmaya başladığı yıllarda Filistin'de 58.728 (1918 sayımı)¹⁸⁷ olan Yahudi nüfusu İngiltere'nin Filistin'i terk ettiği zaman 10 kat artmış ve tüm Filistin genelinde toplam nüfusun %31'ini teşkil ederek 599.922'ye yükselmişti.¹⁸⁸

Debbağ'ın naklettiğine göre 1922'de yapılan bir sayıma göre Halil'de 430 tanesi Yahudi olmak üzere 53.571 kişi yaşamaktaydı. 1931'de 135'i Yahudi 67.364 kişi vardı. 1945'te 89.650'ye ulaşan nüfusun içinde 80 Yahudi bulunmaktaydı. İsrail Devleti'nin kurulmasından ve "nekbe" felaketinin boyutlarının netleşmesinden sonra 1961'de yapılan bir sayımda ise Halil'de 119.432 kişi sayılmıştı. Bu tarihte şehirde Yahudi bulunmamakta sadece 168 tane Hristiyan yaşamaktaydı.¹⁸⁹ Yahudiler 1948'de Arap – İsrail savaşı yaşanırken şehirden ayrılmışlardı.

Nekbe esnasında Aynı şekilde yeşil hat¹⁹⁰ dahilindeki şehirlerden 70.000 kadar mülteci de Halil'e gelmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁷ Lütfullah Karaman, "Filistin", *DİA*, XIII, s. 94, 96.

¹⁸⁸ Cleveland, s. 282.

¹⁸⁹ Debbağ, s. 15-18.

¹⁹⁰ Yeşil hat, 1948 Arap-İsrail savaşından sonra İsrail'in sahip olduğu toprakların sınırlarını belirten hattın ismidir. Batı Şeria ve Gazze bu sınırların dışında bulunmaktadır.

¹⁹¹ Sellick, s. 73.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSRAİL'İN YERLEŞİM POLİTİKALARI

Hiç şüphesiz Halil şehrini modern dönemde etkileyen en önemli olay, Filistinlilerin "nekbe" olarak nitelendirdikleri 1948'de İsrail'in kurulmasıyla yaşanan büyük göç olayıdır. Bu süreçte coğrafya ve sınırlarda meydana gelen önemli değişiklikler sebebiyle Halil şehrine bağlı 16 köy haritadan silinmiştir.¹⁹² Bu köyler: Accur, Berkusiyya, Beyt-i Cibrin, Beyt-i Netif, Tel es-Safi, Hirbet Üm Burc, ed-Devayime, Deyrü-d Dübban, Deyru-n Nehhas, Ra'na, Zekeriya, Zikrin, Zita, el-Kubeybe, Küdne, Muğallis'tir.¹⁹³ Ayrıca Cehalin ve Ka'abane bedevilerine ait arazilerin büyük kısmı da İsrail tarafından ele geçirilmiştir. Sonuçta şehrin yüz ölçümü 2.076 km²'den günümüzde 1.060 km²'ye düşmüştür. Bu da Halil şehrinin %51 oranında topraklarını kaybettiği anlamına gelmektedir.¹⁹⁴

14 Mayıs 1948'de İngiliz mandasının son bulmasından sonra David Ben Gurion öncülüğünde İsrail Devleti ilan edildi.¹⁹⁵ Hemen akabinde Mısır, Ürdün, Suriye, Irak ve Lübnan devletlerinin orduları İsrail devletine karşı savaşmak ve Filistin'i kurtarmak üzere askerî harekâta giriştiler. Bir ay sonra ilan edilen ateşkes İsrail tarafına Amerika ve Rusya'dan gelen modern silahlarla kendini toparlamak için önemli bir fırsat verdi.¹⁹⁶ Çok şiddetli çatışmaların yaşandığı savaşla Batı Şerîa, Gazze ve Doğu Kudüs hariç tüm Filistin toprakları İsrail'in kontrolüne girdi. Bu süreçte Gazze'yi Mısır; Batı Şerîa ve Doğu Kudüs'ü de Ürdün hakimiyet altına aldı. Buna binaen Halil şehri de -1988'de Ürdün'ün hakimiyet altında tuttuğu Filistin topraklarını Filistin halkının temsilcisi olarak tanınan Filistin Kurtuluş Örgütü'ne bırakmasına kadar- Ürdün kontrolünde kaldı.¹⁹⁷

1.1. Halil'in İsrail Tarafından İşgali

1967 Haziran Savaşı'nda (Altı Gün Savaşı) İsrail ordusunun komşu Arap devletlerine karşı kazandığı zafer İsrail'in bölgedeki varlığını ve kalıcılığını ispatlarken diğer taraftan da ülke için çeşitli sorunlar getirdi. Bu savaşla Batı Şerîa, Gazze Şeridi, Sina Yarımadası ve Golan Tepeleri İsrail tarafından işgal edildi. İşgale karşı ülke

¹⁹² Patricia Sellick, "The Old City of Hebron: Can it be saved?", *Journal of Palestine Studies*, XXIII, no. 4 (summer 1994), s. 73; Debbag, s. 15.

¹⁹³ Debbag, s. 15.

¹⁹⁴ Sellick, s. 73.

¹⁹⁵ Can Deveci, "Arap – İsrail Savaşları", *Araftaki Filistin* (ed. Süleyman Seydi – Can Deveci) içinde (s. 121-158), Maya Akademi: Ankara 2014 s. 130.

¹⁹⁶ Deveci, s. 133.

¹⁹⁷ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, trc. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı: İstanbul 2008, s. 389.

içerisinde çeşitli tutumlar gelişti. Yahudilerden bazı kesimler bu durumu doğru bulmayıp işgalin sona erdirilmesi çağrısını yaparken, diğerleri ise dini ve tarihi sebeplerle buna şiddetle karşı çıkıyordu. Eski Ahitte belirtilen İsrail krallığının Yahuda ve Samara olarak isimlendirilen Batı Şerîa toprakları olduğunu ifade eden dini çevreler bu toprakların tamamının Yahudiler'e ait olduğunu ve Araplar'a iade edilmemesi gerektiğini söyleyerek işgali destekliyorlardı. O günkü İsrail resmi siyasi arenasında ise barış karşılığında işgal edilen topraklardan çıkılacağı düşünülmekteydi. Zira işgal altında tutulan bölgelerin İsrail sınırlarına dahil edilmesi durumunda bu topraklarda yaşayan Araplar'a vatandaşlık vermek gerekecek ve bu da demografik yapıyı İsrail'in aleyhine olacak şekilde etkileyecekti.¹⁹⁸ Bununla beraber İsrail'in Kitab-ı Mukaddes'teki İsrail krallığının şehirlerinden de vazgeçmeye niyeti yoktu. Mısır ve Ürdün'le yapılan çeşitli anlaşmalara binaen İsrail işgal ettiği toprakların bazılarında çıkmış; ancak diğer taraftan Doğu Kudüs'ü kendi sınırlarına katarken, Gazze ve Batı Şerîa'da ise işgalini sürdürmüştür.¹⁹⁹

İsrail Devleti kurulmadan önce Filistin topraklarında kurulan Başhahamlık müessesinin ilk Aşkenaz Başhahamı ve aynı zaman dindar Siyonizm'in fikir babalarından kabul edilen Rabbi Kook (1865-1935) 1967 senesinde katıldığı bağımsızlık kutlamalarından birinde yaptığı konuşmada İsrail'in 1948'de kurulduğu günden bahsederken *“Parçalara ayrılmıştım, kutlayamadım. Benim topraklarımı böldüler, Hebron'umuz nerede? Unuttuk mu onu? Shechem (Nablus) nerede? Eriha'mız nerede? Unuttuk mu oraları?”* diyerek 1967 senesinde Batı Şerîa'nın tamamının İsrail işgaline girmesinden aylar öncesinde bu şehirlerin kendileri için ne kadar önemli olduğunu vurguluyordu. İleride bahsi geçecek olan Rabbi Moshe Levinger de bu konuşmayı dinleyenler arasındaydı. Diğer herkes gibi o da bu sözlerden son derece etkilenmişti.²⁰⁰

1967 savaşının ertesi günü sabahında İsrail ordusu güney Hebron tepelerine doğru hareket etti. Ordu'nun baş askeri hahamı Rabbi Shlomo Goren (1917-1994) Halil'e ilk girenlerden olmak için özel bir Jeep kiralayıp askerlerin hemen önünden hareket etti. Bomboş sokakları geçip *“Machpelah Mağarası'na”* (Harem-i İbrahim) ilerledi. Elinde Tevrat tomarları ve İsrail bayrağı ile şofarını²⁰¹ üflemeğe başladı. 700 yıl aradan sonra ilk kez bir Yahudi, Harem-i İbrahim'e ayak basıyordu. Davut yıldızlı mavi-beyaz İsrail

¹⁹⁸ Cleveland, s. 403.

¹⁹⁹ Cleveland, s. 403.

²⁰⁰ Jerald S. Aurbach, *Hebron Jews: Memory and Conflict in the land of Israel*, 2009, Rowman & Littlefield Publishers: 2009, s. 80-81.

²⁰¹ Şofar, genellikle koç boynuzundan yapılan ve Roş ha-Şana ile Yom Kipur günlerinde üflenen bir Yahudi çalgı aletidir. Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İSAM Yayınları: İstanbul 2012, s. 312.

bayrağını Harem-i İbrahim'in surlarına astılar. O esnada askeri yetkililer Halil Belediye Başkanı Ali Cabari ile görüşüp şehri koşulsuz teslim almaya gitmişlerdi.²⁰² Dönemin savunma bakanı Moshe Dayan da "Altı Gün Savaşı" ertesinde mağaraya girmiş, Hz. İshak'ın kabrinin bulunduğu tünele ulaşmıştı.²⁰³

Savaş sonunda David Ben Gurion'un zafer ziyaretleri arasında Halil şehri ve Machpelah Mağarası da vardı. O zaman Ben Gurion İsraili kabine üyelerine "*Kudüs gibi Halil'den de çıkmamalıyız, buralarda büyük Yahudi yerleşimleri kurmalıyız*" diyerek kararını belirtmişti.²⁰⁴ Yine aynı zamanlarda BBC'ye vermiş olduğu bir röportajda "*Hebron (Halil), Kudüs'ten daha Yahudi'dir.*" "*Kudüs, 3000 sene önce Yahudi olmuştur ancak Hebron, İbrahim'le beraber 4.000 yıl önce Yahudi olmuştur*" demişti.²⁰⁵

1.2. Yerleşim Birimleri

Batı Şerîa'daki varlığı günümüzde de sürekli artarak devam eden işgalci İsrail'in bu bölgelerde kalıcı olmak için uyguladığı en büyük projesi "yerleşim birimleri" inşa etmek olmuştur. Kudüs'te şehrin kalbinde bulunan Mağaribe (Faslılar) Mahallesi'nin 1967 savaşında yıkılıp yerine Yahudiler için bir yaşam alanı yapılmasıyla başlayan yerleşim hareketi zamanla tüm Batı Şerîa'yı bir kanser gibi sarmıştır.²⁰⁶

"Yerleşim birimleri" İsrail'in 1967'de işgal ettiği Filistinlilere ait topraklarda Yahudiler'i yerleştirmek üzere inşa etmiş olduğu sitelere verilen genel bir isimdir. Batı Şerîa, Doğu Kudüs, Gazze Şeridi ve Golan tepelerinde İsrail tarafından yerleşim yerleri inşa edilmiştir.²⁰⁷ Bu tezde asıl konumuz Halil şehri ve çevresinde inşa edilen yerleşim birimleri olduğu için diğerleri hakkında sadece genel bilgiler vermekle yetineceğiz.

1948 senesinde Kudüs'ün büyük kısmının işgal edilmesinden sonra arkeolog Yigal Yadin Başbakan Levi Eshkol'e Kudüs ve Ağlama Duvarı'na dönmenin verdiği coşkuyla Halil ve Kudüs arasındaki ilişkiye işaret ederek bu iki şehrin tarihi kardeşler olduğunu, Abraham'dan bu yana Hebron'da hep bir Yahudi tarihi bulunduğunu ifade edince; Levi Eshkol "Bu kadar çok Arap'la nasıl yaşayabileceğimizi düşündün mü?" diye

²⁰² Aurebach, s. 82.

²⁰³ Gibson, "Machpelah", s. 327.

²⁰⁴ Aurebach, s. 82.

²⁰⁵ "Hebron/Al-Khalil Old Town". Link: <https://www.worldheritagesite.org/list/Hebron+Al-Khalil+Old+Town> Erişim tarihi: 16/11/2018; "Hebron/Al-Khalil Old Town", UNESCO. Link: <http://whc.unesco.org/en/list/1565> Erişim tarihi: 17/12/2018.

²⁰⁶ Mohsen Moh'd Saleh, *Israeli Settlement Activities in the West Bank 1993-2011*, Information Report (21), Archives & Information Department, Al-Zaytouna Centre for Studies and Consultations: Beirut 2016, s. 10.

²⁰⁷ Süleyman Seydi, "Filistin – İsrail Çatışmasında Yahudi Yerleşimleri", *Araftaki Filistin* (ed. Süleyman Seydi – Can Deveci) içinde (s. 223-254), Maya Akademi: Ankara 2014, s. 223.

sordu. Arkeolog Yadin'in cevabı ise aslında yakın gelecekte yaşanacak olan zorla göç ve Halil'in Yahudileştirilmesi faaliyetlerini haber verir nitelikteydi: "Güçlerimiz oraya varır varmaz, Araplar çöle kaçacaktır."²⁰⁸

İsrail'in yerleşim birimleri kurması stratejik, güvenlik, ekonomik, siyasal, demografik vb. sebeplere dayanmaktadır. Yerleşimler İsrail için bir taraftan güvenlik mekanizması oluştururken, diğer yandan işgal edilen topraklarda yerleşme ve yayılma politikalarına hizmet etmektedir. Ayrıca doğal kaynaklar, tarım arazileri, su kaynakları İsrail'in yerleşim birimlerini kurarken özellikle seçtiği alanların başında gelmektedir. Gelecekte öngörülen bir Filistin devletinin bütünlüğünü engelleyecek ve İsrail için stratejik bir müdafaa hattı oluşturacak olan yerleşimler hızla çoğalmış ve büyümüştür.²⁰⁹ Hatta bazılarında kent statüsü bile verilmiştir.²¹⁰

Yahudi yerleşimlerini tarihçe itibariyle üç merhalede inceleyebiliriz:

Birinci merhale 1967'de 6 Gün Savaşı'nın hemen ertesinde Batı Şerîa ve Gazze'nin işgal edilmesiyle başlayan süreçte kurulan yerleşimlerdir. Bu yerleşimler daha çok güvenlik sebebiyle stratejik bölgelerde kurulmuştur. Bu süreçteki yerleşimler daha çok Ürdün Vadisi ve doğu sınırında yoğunlaşmıştır.²¹¹ Şehir merkezlerinden uzakta tarım alanları olarak kurulan bu yerleşimlerde az sayıda sivil yaşamaktaydı.

İkinci merhalede 1976'da kurulan sağ-kanat siyasi bir hareket olan Gush Emunim hareketinin etkisiyle ideolojik yerleşimler kurulmaya başlanmış ve bu hareketin taraftarları Batı Şerîa'daki bu yerleşimlere ideolojik sebeplerle taşınmıştır. Bu merhalede yerleşimlerin ve yerleşimcilerin sayısı çok büyük bir artış göstermiştir.²¹²

Üçüncü merhale ise 1980'lerin ortalarından bu yana daha çok demografik sebeplerle kurulan yerleşimlerdir. Bu süreçte kurulan yerleşimler büyük şehirlere ve şehir merkezlerine yakın yerlerde kurulmuştur. Herhangi bir barış durumunda daha fazla toprağın İsrail sınırlarında kalması için demografik olarak Yahudiler'in Batı Şeria'da

²⁰⁸ Aurebach, s. 81.

²⁰⁹ Bora Bayraktar, "Oslo Barış Süreci (1993-2000)", *Araftaki Filistin* (ed. Süleyman Seydi – Can Deveci) içinde (s. 301-347), Maya Akademi: Ankara 2014, s. 319.

²¹⁰ Bunlardan biri Ariel yerleşim birimi olup 1978 senesinde askeri gerekçelerle İsrail ordusu tarafından ele geçirilip zamanla gelişerek günümüzde bir üniversiteyi de içinde barındıran büyük bir yerleşim şehrine dönüşmüştür. Ancak bu durum uluslararası hukuk bağlamında bu yerleşim biriminin yasal olduğu anlamına gelmemektedir. Ariel Filistinlilere ait özel mülkün üzerine kurulmuştur.

Link: https://www.btselem.org/settlements/20100830_facts_on_the_settlement_of_ariel Yayın tarihi: 30/08/2010 Erişim tarihi: 03/07/2018

²¹¹ Saleh, *Israeli Settlement Activities in the West Bank 1993-2011*, s. 20-29.

²¹² Cleveland, s. 404.

yoğunlaşması hedeflenmiştir. İsrail hükümetleri vatandaşlarını Batı Şerîa'daki yerleşimlere çekmek amacıyla çok sayıda teşvik projesini hayata geçirmiştir. Yerleşim yerleriyle Tel-Aviv, Kudüs gibi büyük şehirler arasında bağlantı yolları inşa edilmiş, yerleşimcilerin istihdamı için gerekli tedbirler alınmıştır.²¹³

Coğrafi konum itibariyle de Yahudi yerleşimleri üç ana grupta inceleyebiliriz:

Birinci grup, Ürdün ile Batı Şerîa arasında bir set meydana getirecek şekilde Ürdün Nehri boyunca kuzey-güney istikametinde uzanarak İsrail sınır güvenliği için önemli bir işlev görmektedir. İkinci grup ise tarihi Kudüs şehri ile Batı Şerîa'nın geri kalanı arasındaki bağlantıyı koparmaktadır. Aynı şekilde Filistin topraklarının önemli bölgeleri arasında doğu-batı seti oluşturarak bütünleşmiş bir Filistin Devleti'nin gerçekleşmesini ve sürdürülebilmesini engellemektedir. Halil, Eriha, Nablus, Ramallah ve Cenin gibi Batı Şerîa'nın önemli şehirlerinin çevresindeki üçüncü grup yerleşim bölgeleri ise bir taraftan bu şehirlerin denetim altında tutulmasını sağlamakta diğer taraftan da bölgedeki İsrail askeri varlığı için bir mazeret teşkil etmektedir.²¹⁴

Amerikan Savunma Bakanlığı danışmanlarından Kudüs İbrani Üniversitesi Profesörü Hayim Gvirtzman'a göre 1967'den sonra uygulanan Yahudi yerleşim siyasetinin tek bir hedefi vardı: Batı Şerîa'daki su kaynakları üzerinde İsrail'in mutlak denetimini sağlamak! Nitekim yerleşimlerin haritası, söz konusu topraklardaki su haritası ile örtüşmektedir. Yine de genelde tanrı-bilimsel açıklamalarla bu durum açıklanmaktadır.²¹⁵

1967 Savaşı'nın sonundan 1974'e kadar İsrail'in yerleşimci politikasını belirleyen kişi Savunma bakanı Moshe Dayan'dı. Savaş sonrasındaki ilk merhalede Dayan Yahudi yerleşimlerinin Araplar'ın yoğun nüfus sahibi olduğu yerlerde veya şehirlere yakın kurulmasına izin vermezken bunun tek istisnası Halil şehri yakınlarında Kiryat Arba mevkiinde yerleşen küçük bir grup Yahudi yerleşimciye verilen özel izindir.²¹⁶

1977'de iktidara gelen Begin – Likud bloğu ile artık “barış karşılığı toprak” tartışmaları son bulmuş oldu.²¹⁷ Begin, başbakanlığı süresince işgal altındaki toprakların elde tutulmasını en öncelikli mesele olarak görürken, yerleşim faaliyetlerinde bulunan

²¹³ Saleh, *Israeli Settlement Activities in the West Bank 1993-2011*, s. 24.

²¹⁴ Ahmet Davutoğlu, “Küresel ve Bölgesel Dengeler, Ortadoğu Barış Süreci”, *Filistin Çıkmazdan Çözümüne* (haz. M. İbrahim Turhan) içinde (s. 3-47), Küre Yayınları: İstanbul 2003, s. 31.

²¹⁵ Marwan Bishara, *Filistin/İsrail: Barış veya Irkçılık*, trc. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi: İstanbul 2003, s. 107

²¹⁶ Israel Shahak, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, trc. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları: İstanbul 2002, s. 122.

²¹⁷ Cleveland, s. 403.

kişiler ve dini hareketlere çeşitli imtiyazlar tanımaktan da geri durmamıştır.²¹⁸ Begin iktidara geldiğinde 24 yerleşim biriminde 3.200 yerleşimci varken, istifa ettiğinde (1983) yerleşim birimlerinin sayısı 106'ya çıkmış, nüfus da 28.400'ü bulmuştur.²¹⁹ Altı sene içerisindeki bu bariz artış hiç şüphesiz Begin ve hükümetinin yoğun çabalarının sonucuydu. Likud Partisi “Tüm İsrail Toprağı” sloganıyla iktidarın ilk dört yılı içerisinde Batı Şerîa’da 51 yeni yerleşim yeri inşa etti. 1977’de birkaç bin olan yerleşimci nüfusu 1984’te 45 bine ulaştı.²²⁰ 1977’de Menahem Begin’in başbakan olmasıyla Likud – Mafdal Koalisyonu neticesinde o zamana dek yasadışı olan Yahudi yerleşim merkezleri resmi statü kazandı.²²¹

Moshe Dayan’dan sonra savunma bakanlığına gelen Shimon Peres ise “işlevsel uzlaşma” adını verdiği yeni bir plan uyguladı. Buna göre işgal altındaki topraklarda bulunan ama Arap halk tarafından kullanılmayan toprakların tümü Yahudiler’in özel kullanımı için müsadere edilebilecekti.²²²

1977 sonrası yerleşim politikalarında görülen esas hedef Araplar’ın yoğun bulunduğu yerleri birbirinden ayırmaktı. Bütün bunlardaki amaç Cleveland’ın da işaret ettiği üzere “*Arap toplumunu izole edilmiş parçalara bölmek ve kollektif bir Filistin kimliğinin ortaya çıkmasını önlemektir*”.²²³

Yerleşim birimlerinin ikinci merhalesinde radikal örgütler oldukça aktiftir. Bunların en önemlisi Gush Emunim hareketidir.²²⁴ Bu barış kaşığı ve şiddet yanlısı hareket 1974 yılının başlarında Rabbi Kook’un takipçileri tarafından kurulmuştur. Hedefi 1967’de işgal edilen topraklarda kurulmuş olan Yahudi yerleşim birimlerini genişletmek ve yeni yerleşim birimleri kurmaktır.²²⁵ Hükümetler tarafından da destek bulan bu hareket Batı Şerîa’da oldukça güçlenmiştir. Likud iktidarı ile eş zamanlı gelişen dini yerleşimci hareketler Batı Şerîa’da kurdukları yerleşim birimlerinin tanınması, korunması ve altyapı hizmetlerinin sağlanması noktasında Likud’dan çok destek almışlardır.²²⁶ Gush Emunim dışında Kach ve Kahane Chai hareketleri de işgal altındaki toprakların Yahudileştirilmesinde aktif rol almış örgütlerdir. Yine aynı şekilde radikal sağın desteğini

²¹⁸ A.g.e.

²¹⁹ Cleveland, s. 404.

²²⁰ Saleh, *Israeli Settlement Activities in the West Bank 1993-2011*, s. 10.

²²¹ Selin Çağlayan, *İsrail Sözlüğü*, İletişim Yayınları: İstanbul 2004, s. 409.

²²² Shahak, *İsrail’de Yahudi Fundemantalizmi*, s. 123.

²²³ Cleveland, s. 404.

²²⁴ A.g.e.

²²⁵ Shahak, *İsrail’de Yahudi Fundemantalizmi*, s. 122.

²²⁶ Cleveland, s. 404.

kaybetmek istemeyen Begin Hükümeti 10 Şubat 1980 tarihinde Halil kentinin kalbinde Yahudiler'in yerleşmesini kabul etmiştir.²²⁷ Böylelikle 1967'den itibaren şehirde illegal olarak bulunan birçok yerleşim birimi resmi yerleşim statüsüne kavuştu. Böylelikle yeni yerleşim birimleri kurulmasına bir kapı aralanmış oldu.

Genel olarak İsrail'deki tüm siyasi partilerin ajandalarında yerleşimlerle ilgili bir plan vardır. "Büyük Kudüs Projesi", çeşitli yerleşim birimlerini birbirine ve İsrail'deki şehirlere bağlayacak "by pass yol projesi", stratejik önemi olan bölgelerin kontrolü ve doğal kaynakların özellikle su kaynaklarının bulunduğu bölgelerin yönetiminin ele geçirilmesi bu planların ana hattını oluşturmaktadır.²²⁸

Yerleşim birimi kurulacak araziler çeşitli şekillerde elde edilmektedir. Öncelikle askeri yönetim işgal edilen bölgelerde Araplar'a ait topraklara -özel mülkler de dahil- güvenlik sebebiyle el koymaktadır. Bu topraklarda askeri gerekçelerle yerleşimler kurulmaktadır. Bu yerleşimlerde bir zaman sonra karavanlar getirilip sivil insanların yerleştiği ileri karakollar oluşturulmaktadır. Burada kurulan ileri karakol daha sonrasında sivillerin yaşadığı bir yerleşim birimine döndürülüp resmi statü almaktadır.²²⁹

Bunun dışında İsrail tarafından çıkarılan çeşitli kanunlar Batı Şerîa'daki tapusu olmayan ve ekilmemiş arazileri devlet arazileri kapsamına almaktadır. Bu yöntemle Batı Şerîa'nın toplam arazisinin %40'ından fazlasına tekabül eden 500 bin dönüm arazi İsrail devletinin eline geçmiş oldu.²³⁰

Yerleşimler için, 1991 yılına gelindiğinde Batı Şerîa topraklarının yaklaşık üçte ikilik bir bölümü müsadere altına alınmıştı. Yine su kaynaklarının %70'inden fazlası yerleşimciler veya İsrail'in kendisi tarafından kullanılmak üzere İsrail tarafına aktarılıyordu.²³¹

Oslo Barış Süreci her iki tarafın da sıkıştığı bir dönemde Norveç arabuluculuğunda başlayan barış girişimine verilen genel bir isimdir.²³² Filistinliler açısından; kendilerini destekleyip ABD'ye karşı bir denge unsuru olan Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Körfez Savaşı'nda Arafat'ın Irak'ın yanında yer almasıyla

²²⁷ Mehmet Yılmaz, "Radikal Sağın İsrail Dış Politikasına Etkisi", *Filistin Çıkmazdan Çözümüne* (haz. M. İbrahim Turhan) içinde (s. 209-274), Küre Yayınları: İstanbul 2003, s. 249.

²²⁸ Saleh, *Israeli Settlement Activities in the West Bank 1993-2011*, s. 16.

²²⁹ Cleveland, s. 404.

²³⁰ A.g.e.

²³¹ A. Tayanç Gündüz, "Filistin – İsrail Meselesinin Ekonomik Arka planı Üzerine Bir Değerlendirme", *Filistin Çıkmazdan Çözümüne* (haz. M. İbrahim Turhan) içinde (s. 383-406), Küre Yayınları: İstanbul 2003, s. 391.

²³² Cleveland, s. 550.

Araplar'ın desteğini kaybetmeleri neticesinde içinde buldukları yalnızlık bir barış anlaşmasını gerekli kılmaktaydı. Filistinliler'in böyle bir anlaşmayı kabul etmesi çok büyük olasılıkla halihazırda uluslararası konjunktürde kendi mücadelelerine adil bir çözüm bulunamayacağını anlamış olmalarından kaynaklanmaktadır.²³³ İntifada sebebiyle zor durumda olan İsrail açısından da barış makul bir seçenektir. 1993'te Norveçli bir araştırma enstitüsünün Norveç Hükümetini araya sokmasıyla başlayan gizli görüşmelerin ilk aşaması her iki tarafın da resmen birbirini tanıması ile sonuçlanmıştır.²³⁴

Filistinliler'in resmi temsilcisi olan FKÖ İsrail tarafından tanınırken, FKÖ de yıllardır varlığını tanımayı reddettiği İsrail'i resmen kabul etmiş oldu.²³⁵ Bu görüşmelerde Filistin tarafı açısından elle tutulur bir başarı elde edilemediği çok aşıkardır. Oslo'da yapılan görüşmelerde yerleşimlerle ilgili bir çözüme de ulaşılammıştır. Aksine barış süreci devam ederken 1993-1995 yılları arasında İsrail Batı Şerîa'da Filistinlilere ait 20 bin dönüm araziye el koymuştur. Bu toprakların büyük bir kısmı yerleşim birimlerini birbirine bağlayan ara yolların inşası için kullanılmıştır.²³⁶

II. Oslo Anlaşması ile Batı Şerîa A, B ve C bölgeleri olarak üçe ayrılmıştır. Hem yönetim kolaylığı hem de güvenlik sebebiyle yapılan bu uygulama Batı Şerîa'nın %17,2'sini kaplayan A bölgesinde yargı ve asayiş/güvenlik kontrolünü Filistin yönetimine vermekle beraber bölgenin içine ve dışına olan hareketi İsrail kontrol etmektedir. B bölgesi %23,8'lik kesimi kapsamakta olup burada Filistin yönetimi kamu düzeni ve mülki idareden sorumlu iken güvenlik yine İsrail tarafından kontrol edilmektedir. Batı Şerîa topraklarının %59'luk bir kısmı ise C bölgesi olarak kabul edilmiş olup burada Filistin yönetiminin yetki alanı sadece eğitim ve sağlık gibi alanlarla sınırlanmıştır. Bu bölgede idare ve güvenlik tamamen İsrail ordusunun kontrolündedir.²³⁷ A bölgesi olarak belirlenen bölgeler Filistinli nüfusun yoğun bulunduğu şehir merkezlerini ifade etmektedir. B bölgesi ise şehir merkezlerinin etrafında bulunan ilçe ve köylerin olduğu alandır. İsrail kontrolüne bırakılan C bölgesi ise A ve B bölgelerinin dışında kalan bütün alanları kapsamaktadır. Halil şehri için bir istisna söz konusudur. Normalde Filistin nüfusunun yoğun bulunduğu tarihi şehir merkezleri A bölgesi olarak

²³³ Bülent Aras, *Filistin – İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, Bağlam Yayınları: İstanbul 1997, s. 104.

²³⁴ A.g.e.

²³⁵ Cleveland, s. 551.

²³⁶ Cleveland, s. 555; Oslo Anlaşmaları ve detayları için bk. Cleveland, s. 550-565.

²³⁷ Leila Stockmar, "Is it all about territory? Israel's settlement policy in the Occupied Palestinian Territory since 1967", *DIIS Report (Danish Institute for International Studies)* 2012:08, s. 35. Link: http://pure.diis.dk/ws/files/106677/RP2012_08_All_about_territory_web.pdf Erişim tarihi: 09/06/2018; Seydi, s. 228, 229.

tain edilip Filistin yönetiminin kontrolüne bırakılırken, Halil tarihi şehir merkezi farklı bir ayrımla İsrail kontrolüne bırakılan bölgelerden olmuştur.

Oslo anlaşmaları Filistinliler açısından bir kazanç olmaktan ziyade daha çok bir hezimet olmuştur. İsraililer barış müzakerelerine son derece hazırlıklı, haritalar, istatistikler, belgeler ve olası anlaşma taslakları ile gelirken, Filistinli temsilcilerin pek bir hazırlıkları ve uluslararası müzakereler konusunda da hiç deneyimleri yoktu. Hatta Filistinli temsilcilerin bir teki bile İngilizce bilmiyordu.²³⁸ Bu sebeplere binaen Batı Şeria topraklarının A, B ve C şeklinde bölgelere ayrılması tamamen İsrail'in iradesi doğrultusunda ve İsrail'in lehine gerçekleşmiştir.²³⁹ Oslo Süreci tam olarak Filistinliler'i birbirinden ayrı ve kuşatma altındaki bölgelere ayırmak ve bu bölgeler arasında Yahudi yerleşimciler yerleştirerek kurulması muhtemel bir Filistin Devleti'nin toprak bütünlüğünü engellemek üzere dizayn edilmiştir.²⁴⁰ İsrail barış sürecinde ve sonrasında çözümü sürekli erteleyerek işgal altında tuttuğu topraklarda Yahudi yerleşim birimlerinin sayısını arttırdı ve sonunda Kudüs'le Batı Şeria arasındaki coğrafi bağlantıyı koparmayı başardı.²⁴¹

24 Eylül 1995'te Batı Şeria'da Filistin otoritesinin yetkisini genişletmek üzerine bir anlaşmaya varılmıştır. "Taba Anlaşması" olarak bilinen bu anlaşmaya göre İsrail müfrezeleri Batı Şeria'nın yedi şehriden ve 450 kasabasından çekilecekti. Ancak bu çekilmeye Yahudi yerleşimlerinin bulunduğu alanlar dahil edilmemişti. İsrail askeri birlikleri Yahudi yerleşimlerini ve yerleşimcilerin seyahat yollarını kontrol altında tutacak ve güvenliklerini sağlamaya devam edecekti. Halil eski şehri için ise istisna bir durum olduğu için 100 bin Filistinlinin arasında yaşayan 400 Yahudi yerleşimcinin güvenliği için uluslararası bir kurum görevlendirilecekti.²⁴²

Barış süreci 1991'de Madrid'de başladığında, Gazze Şeridi ve Batı Şeria'da yaklaşık 75.000 Yahudi yerleşimci vardı.²⁴³ BM'nin verilerine göre 1992'de 120 yerleşim biriminde 100.500 yerleşimci yaşamaktaydı. Bu artış 1988-1992 arasında "Hundred Thousand Plan" (yüzbinler planı) isimli bir yerleşim planının başarısıydı. Bu plan

²³⁸ Edward Said, *Oslo'dan Irak'a ve Yol Haritası*, s. 314.

²³⁹ Seydi, s. 229.

²⁴⁰ Fatma Tunç Yaşar- Sevinç Alkan Özcan- Zahide Tuba Kor, *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine: Filistin*, İHH: İstanbul 2003, s. 89.

²⁴¹ Ahmet Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, Küre Yayınları: İstanbul 2011, s. 64.

²⁴² Aras, s. 124.

²⁴³ Bishara, s. 104.

çerçevesinde yerleşimler 4 senede %60 artış göstermiş oldu.²⁴⁴ 1993'ten 1996'ya kadar süren üç yıllık İşçi Partisi hükümetinde yerleşimcilerin sayısı %50 artarak 147.000'e yükseldi.²⁴⁵

Netanyahu'nun başbakanlığı döneminde de yerleşim birimleri ve buralarda yeni konut inşası büyük bir hızla sürdü. Ehud Barak ve hükümetinin son on sekiz ayında ise bu çalışmalar iyice ivme kazandı. 2000'de yerleşim birimlerindeki yapılaşma 1999'daki rakamların iki katına çıkarken, İsrail buldozerleri yerleşimleri hem kendi aralarında hem de İsrail'e bağlayan geniş çevre yolları ağının büyütülmesi için çalışıyor, durmadan yeni topraklar istimlak ediyordu. Böylece Filistinliler'in geri dönüşü önüne durmadan yeni engeller çıkarılmış oluyordu. 2001 başında Batı Şerîa'da yaklaşık 180.000, Gazze'de 7.000, Golan'da 17.000 ve Doğu Kudüs'te 190.000 Yahudi yerleşimci saptandı.²⁴⁶ Sonuçta 1993-2000 yılları arasında Batı Şerîa ve Gazze şeridindeki Yahudi yerleşimci sayısında gözlemlenen yıllık artış, İsrail nüfusundaki artışın dört katı olmuştur.²⁴⁷

Filistinli yazar Marwan Bishara İsrail'in yerleşim birimleri politikasını kolonizasyon/sömürge olarak tanımlamaktadır. Bu sömürgecilik faaliyetleri neticesinde Batı Şeria'nın aldığı şekli bir gravyer peynir kalıbına benzetmektedir. Bu peynir kalıbı görüntüsünde birbirlerinden tamamen kopuk, küçük kara delikler Filistin bölgeleridir; onları çevreleyen sarı peynir ise Yahudi yerleşimlerinin birbiriyle bağlantılı müreffeh topraklarıdır.²⁴⁸

1995'te Filistin yönetimine bırakılan bölgeler arasında olmasına rağmen Halil şehri özel bir konuma sahiptir. Oslo Anlaşması'ndan bu yana şehirde yaşanan şiddet sürekli artmaktadır. 1994'te Yahudi Baruch Goldstein tarafından yapılan Halil Katliamı bu şiddetin en çarpıcı örneklerinden biri olmuştur.

1.3. Halil Katliamı

Barış süreci devam ederken meydana gelen bir olay, aslında barış karşıtı olan yerleşimcilerin ne derece radikalleşebileceklerini göstermesi açısından önemliydi. Halil'de durumlar 25 Şubat 1994'te yaşanan katliamla korkunç bir hal aldı. Bir ramazan günü, sabah namazı kılan Müslümanların üzerine ateş eden Baruch Goldstein isimli bir

²⁴⁴ A/HRC/22/63, s. 32.

²⁴⁵ Bishara, s. 104.

²⁴⁶ A.g.e.

²⁴⁷ A.g.e.

²⁴⁸ Bishara, s. 112.

Yahudi yerleşimci tarafından gerçekleştirilen katliam sonucu aralarında çocukların da bulunduğu 29 kişi hayatını kaybederken yüzlercesi de yaralandı.²⁴⁹ Goldstein bu olay üzerine cami cemaati tarafından linç edildi. Linç esnasında camiye giren İsrail askerleri ve Yahudi yerleşimciler Goldstein'in etrafındaki Filistinliler'i öldürdü. Cami dışına taşan çatışmalar da dahil olmak üzere toplamda 50'yi aşkın Filistinli bu katliamda şehit oldu.²⁵⁰ Katliamdan sonra İsrail hükümeti eski şehirde bulunan 20.000 Filistinli'yi evlerinde hapsedti. Uygulanan uzun süreli sokağa çıkma yasaklarıyla Filistinliler'in evlerinden bile çıkmasına müsaade edilmezken Yahudiler'in ulaşım özgürlüğüne hiç dokunulmadı.²⁵¹

Bu terör eylemi sonrasında şehirde büyük değişiklikler meydana geldi. Halil İbrahim Camii olay sonrasında kapatıldı ve üç yıl sonra yeniden açıldığında caminin bir kısmı Yahudilere tahsis edilmiş ve bir sinagog haline getirilmişti. Hz. İshak (a.s) ve eşinin bulunduğu kabirler Müslümanlara ayrılan kısımda kalmış, diğerleri ise Yahudilere ayrılan ve sinagoga çevrilen bölüme bırakılmıştır. Her sene on gün olmak üzere kutsal bayramlarda Harem'in tamamının Müslüman ve Yahudi ziyaretçilere verilmesi kararlaştırılmıştır. Böylelikle Yahudiler kendi dini bayramlarında Harem'e ayakta durmalarıyla girmekte ve içeride danslar edip ve içki dahi içmektedirler. Bu günlerde Müslümanlar'ın Harem'e girmesine ve hatta eski şehirde hareket etmelerine bile müsaade edilmemektedir.²⁵² Ezanın okunduğu yer Yahudilere ayrılan kısımda kaldığı için müezzin namaz vakitlerinde İsrail askerlerinin eşliğinde ve sadece onların müsaade ettiği zamanlarda Harem'de ezan okuyabilmektedir. Zaten bütün sene boyunca Harem-i İbrahim'de akşam ezanı okunması yasaktır.²⁵³

Katliam sonrasındaki uygulamalarla Müslümanlar'ın caminin tamamını kullanmaları engellenmiş, camiye giden yolların çoğu Araplar'ın kullanımına kapatılmış ve cami girişine çelikten elektronik kapılar konulmuştur (Ek 21 ve 22). Sadece camiye değil, Halil eski şehrine de Filistinliler'in erişimi büyük oranda kısıtlanmıştır. İsrail, Harem-i İbrahim'in çatısında askeri gözetleme noktaları kurup, İslamın mukaddesatını hiçe sayarak Harem'e İsrail bayrağı dikmiştir.²⁵⁴

İsrail'in bu olay karşısında almış olduğu tedbirler şehrin Arap- İslam kimliğini yok sayıp, şehirde bulunan kollektif hafızayı, kültür ve gelenekleri örtmeyi

²⁴⁹ Müller, s. 17.

²⁵⁰ Fatma Tunç Yaşar ve diğr., s. 126.

²⁵¹ Bishara, s. 108.

²⁵² Nidal Ja'barin ile yapılan röportaj (2019).

²⁵³ Nidal Ja'barin ile yapılan röportaj (2019).

²⁵⁴ Nidal Ja'barin ile yapılan röportaj (2019).

hedeflemektedir. Müslüman vakıflara ait olan İbrahim Camii'ni iki kısma ayırmak, Yahudiler'e de buradan hak vermek eski şehrin Yahudileştirilmesindeki en önemli adımlardan biri olmuştur.²⁵⁵ Halbuki Halil eski şehri Müslümanlar açısından Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra 4. Harem kabul edilegelmiştir. Hz. İbrahim Camii ve çevresindeki mahalleler İslami vakıflara ait olup mülkiyeti ile ebed Müslümanlar'ın elinde bulunmaktadır. Üstelik eski şehrin İslami dönemlerden bu yana tarih mirası çok iyi korunmuş, şehrin mimari yapısı ve İslami kimliği en orijinal haliyle günümüze ulaşabilmiştir.²⁵⁶

Amerikan doğumlu Baruch Goldstein Kiryat Arba'lı bir yerleşimciydi. Bu saldırı bir "tek adam" eylemi gibi görünse de aslında bu katliamın temelleri milliyetçi ve kökten dinci radikal sağın öğretilerinde bulunmaktaydı.²⁵⁷ Baruch Goldstein, Meir Kahane liderliğindeki Kach Hareketi'nin takipçilerindendi. Kahane, Amerikan doğumlu radikal bir Yahudi politikacı ve Rabbi'dir. Kurmuş olduğu Kach Partisi/Hareketi 1984'te Knesset'te yer almıştır. Kach Hareketi'ne göre Batı Şerîa toprakları terkedilmemesi gereken son derece önemli topraklardır. Bu sebeple Batı Şeria'da yerleşim faaliyetlerine öncelik eden bu kuruluş, Araplar'a karşı olan şiddet yanlısı tutumları ile bilinmektedir. Kach Hareketinin destekçileri Goldstein'in eylemini bir intikam ya da siyasi bir mesaj olarak görmekten ziyade dini bir eylem ve kutsal bir görev olarak kabul etmektedirler.²⁵⁸

Goldstein İsrail ordusunda hekim olarak görev yapmaktaydı. Görevi esnasında Arapları -İsrail ordusunda görevli olan Araplar da dahil- tedavi etmeyi kesinlikle reddetmiş, bu sebeple birçok kez disipline sevk edilmişti.²⁵⁹ Goldstein'in Araplar'a karşı olan bu tavrı İsrail kamuoyu ve siyasetçiler tarafından bilinmekteydi. Goldstein, Halacha'ya²⁶⁰ itaat etmek için ordu kurallarını çiğnemeyi göze almış, hatta üstlerine Yahudi olmayan birini tedavi etmek istemediğini, bu konuda sadece Maimonides ve Kahane'yi dini otorite olarak tanıdığını ifade etmiştir.²⁶¹

Bu terör eylemi sonrasında İşçi Partisi Hükümeti ve İzak Rabin Halîl'deki yerleşimleri boşaltma fırsatı yakalamasına rağmen bunu yapmadılar.²⁶² Onun yerine

²⁵⁵ Sellick, s. 72.

²⁵⁶ Sellick, s. 69.

²⁵⁷ Yılmaz, s. 264.

²⁵⁸ A.g.e.

²⁵⁹ Shahak, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, s. 181.

²⁶⁰ Halacha, Yahudi şeriatına verilen isimdir.

²⁶¹ Shahak, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, s. 181.

²⁶² Shahak, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, s. 162.

yerleşimcilerin güvenliği için bir dizi önlemler alındı ki bunların neticesinde tarihi şehrin Filistinli sakinleri mahallelerini terk etmek zorunda kaldı.²⁶³ İsrail hükümeti bu katliamı görünürde kınasa da Kahane takipçilerinin Goldstein için Kudüs'te bir şehidi uğurluyormuşçasına düzenledikleri cenaze merasimine müsaade etmiş, bazı caddeleri cenaze kortejinin geçişini kolaylaştırmak için kapatmıştı.²⁶⁴ Goldstein bu katliam sebebiyle dindar Yahudilerce övülmüş, bir kahraman ilan edilmiştir. Nitekim Kiryat Arba'da kendisi için bir anıt mezar inşa edilmiş, burası radikal Yahudiler'in önemli ziyaretgahlarından biri haline gelmiştir.²⁶⁵

Filistin tarafı bu katliam sebebiyle ikili barış görüşmelerinin dondurulması çağrısında bulundu. Bu saldırıdan sonra yerleşimciler ve yerel halk arasındaki tansiyon gittikçe yükseldi. 1997 senesinde Arafat kentte Birleşmiş Milletler'in konuşlanmasını talep etti.²⁶⁶ Norveç, İtalya, İsviçre, Danimarka, İsveç ve Türkiye'den subay ve sivillerin oluşturduğu uluslararası bir güç İsrail ve Filistin tarafının daveti ve onayı ile şehirde bulunup hukuk ihlalleri ve şiddet olaylarını gözlemek üzere şehre geldi. Bu uluslararası varlığın görevi olaylara müdahale etmek ve engellemek değil, sadece gözlem yapmaktı. "Halil Geçici Uluslararası Varlık" (TIPH) adlı oluşumun görevlileri silah taşımayıp, çelik yelekleri ve miğferleriyle çatışma alanlarında sadece fotoğraf çekip raporlar hazırlamakla görevliydi.²⁶⁷ Kasım 2018'de Netanyahu hükümeti TIPH'ın şehirdeki faaliyetlerini sonlandırması gerektiğini belirten yasayı onayladı. İsrail hükümeti TIPH'ın Halil'deki gözlemlerinde objektif davranmadığını, sadece İsrail ordusu ve Yahudi yerleşimcileri eleştirip Filistinliler'in eylemlerini görmediğini iddia etti.²⁶⁸

İşgal edilmiş topraklardaki şiddet olaylarının başlıca nedeni yerleşimlerdir.²⁶⁹ Yahudi yerleşimciler, İsrail askerleri tarafından korunmakla beraber hepsi silahlı olup yerleşim bölgelerine yaklaşan Filistinliler'e ateş açma hakkına sahiptirler.²⁷⁰ İsrail

²⁶³ Stockmar, s. 25.

²⁶⁴ Shahak, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, s. 189.

²⁶⁵ Shahak, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, s. 202; Genevieve Boucher Boudreau, "Radicalization of the Settlers' Youth: Hebron as a Hub for Jewish Extremism", *Global Media Journal- Canadian Edition*, Vol. 7 Issue 1, Canada 2014, s. 74. Link: http://www.gmj.uottawa.ca/1401/v7i1_boudreau.pdf Erişim tarihi: 18/12/2018.

²⁶⁶ Mete Çubukçu, *Bizim Filistin*, Metis Yayınları: İstanbul 2002, s. 84.

²⁶⁷ Çubukçu, s. 85.

²⁶⁸ Breaking Israel News, "Israel Presses to End International Observer Mission in Hebron", 2 Kasım 2018. Link: <https://www.breakingisraelnews.com/116280/israel-international-observer-hebron/> Erişim tarihi: 05/11/2018.

²⁶⁹ Bishara, s. 103.

²⁷⁰ Shahak, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, s. 72.

yerleşimleri ve yerleşimciler tarafından uygulanan şiddet Filistinliler'in temel insan haklarını ihlal etmektedir.²⁷¹

1.4. İleri Karakollar

İsrail'in Filistin topraklarını Yahudileştirmek ve buradaki varlığını kalıcı kılmak için uyguladığı yerleşim politikasında iki türlü fraksiyon vardır. İlki yerleşim birimleri denilen (Settlements) özellikle Doğu Kudüs ve çevresinde, ya da İsrail şehirlerine çok yakın sınır bölgelerinde bulunan boş arazilerde İsrail vatandaşı siviller için mahalle ve semtler kurmaktır. İkincisi ise, güya güvenlik gerekçeleri ile kurulan ileri karakollardır (Outposts).

İleri karakollar I. Oslo Anlaşmasında yerleşimlerin durdurulması kararı alındıktan sonra 1996 yılında kurulmaya başlamıştır. 1998-2000 yılları arasında bu ileri karakolların önemli bir kısmı büyük bir gelişme kat ederek ya yeni bir yerleşim birimine dönüşmüş ya da büyük yerleşim birimlerine eklenmiştir.²⁷²

İleri karakollar Ariel Şaron'un 1998'de Wye River Müzakereleri'nden sonra Ehud Barak'ın Batı Şerîa'yı Filistinliler'e geri vereceğini iddia ederek yaptığı çağrı ile yoğun bir şekilde bütün Batı Şerîa'yı sarmıştır. Şaron'un "*Bütün tepebaşlarını kapın! Şimdi aldıklarımızın hepsi bizde kalacak, şimdi ele geçiremediklerimiz ise onlara gidecek.*" çağrısına kulak veren genç Yahudiler Batı Şerîa'da 20'den fazla tepeyi işgal etmiştir.²⁷³ Bu tepelerde ilk etapta İsrail bayrağı çekili bir direk, bir su deposu ve ev görevi gören bir konteynır vardı. İngiliz manda yönetimi sırasında bir toprakta hak iddia etmek için yerine getirilmesi gereken asgari koşullar bunlardı.²⁷⁴ Barak hükümeti o zaman her ne kadar bu yasa dışı yerleşim yerlerinin derhal boşaltılması gerektiği emrini vermişse de yerleşimcilere zor kullanarak müdahale edilmedi. Bu yerleşimciler bu toprakların kendilerine Tanrı tarafından vaat edildiğini iddia ederek, tepe başlarından ayrılmayı kesinlikle reddediyorlardı.²⁷⁵ Tepe başlarını işgal eden genç yerleşimciler "Hilltop Youth" hareketi olarak örgütlenmiş, Batı Şeria'da çok yoğun bir yerleşim sürecini sürdürmüşlerdir.²⁷⁶

²⁷¹ A/HRC/28/44, A/HRC/25/38, A/68/513 ve A/69/348 nolu BM kararları.

²⁷² Seydi, s. 225.

²⁷³ Stockmar, s. 25; Seydi, s. 225.

²⁷⁴ Çağlayan, s. 110.

²⁷⁵ Çağlayan, s. 111.

²⁷⁶ Boudreau, s. 74.

Yerleşimler ile ileri karakollar arasındaki temel fark yerleşim birimlerinin İsrail hükümetinin izniyle, karakolların ise hükümetin izni olmaksızın inşa edilmiş olmasıdır denilebilir. Bu karakollar yasadışı ilan edilmiş olsa da İsrail hükümeti tarafından elektrik su gibi hizmetler kendilerine sunulmaktadır. Ayrıca İsrail kolluk kuvvetlerinin izni ve koruması olmadan bu bir avuç işgalcinin Batı Şeria’da yaşama şansı çok zayıftır.²⁷⁷

17 Ocak 1997’de Filistinli yetkililer ve İsrail arasında imzalanan Halil Protokolü İsrail’in şehirdeki askeri varlığını yönettiği bir mekanizma haline geldi. Bu protokol eski şehirde yaşamın tüm yönlerine değinen bir özelliğe sahip olup şehirdeki kutsal alanlara erişim, sivil güçlerin taşınması ve sorumlulukları, planlama ve inşa etme, hatta şehir içi ulaşım gibi tüm detayları barındırıyordu. Bununla beraber Şüheda Caddesi’nin açılması protokole rağmen 20 senedir çözülemedi. Günümüzde hala Filistinliler’in Şüheda Caddesi’ni kullanması İsrail tarafından engellenmektedir.²⁷⁸

1.5. Hebron Protokolü

Oslo’dan sonra Ocak 1997’de İkinci Uygulama Anlaşması olan Halil Anlaşması (Hebron Protocol) imzalandı. Bu anlaşmaya göre, İsrail Halil’in %80’inden çekilecek, Mart 1997’de başlayıp Eylül 1998’de tamamlanacak bu kademeli çekilme için yeniden düzenlenmiş bir takvim belirlenecekti.²⁷⁹ Bu anlaşma kutsal bölgelerin yönetimi, güvenliği, sivil güçlerin ve sorumlulukların paylaşımı gibi konular başta olmak üzere Halil şehrinin yönetimine dair askeri ve sivil alana dair birçok ayrıntıyı belirlemekteydi.²⁸⁰

Hebron (Halil) Protokolü, şehri H1 ve H2 olmak üzere ikiye böldü. H1 bölgesi Filistinliler’in kontrolünde olan %80’lik bir kısmı ifade ederken, H2 bölgesi ise Halil eski şehrini, Halil İbrahim Camii’ni, Tel Rumeyda’yı ve diğer önemli alanları içine alan %20’lik bir kısım olarak İsrail kontrolüne girdi.²⁸¹ İsrail’in illegal yerleşim birimleri H2 bölgesinde bulunmaktadır. H2 bölgesi, Halil’in en işlek yeri, ticari ve lojistik anlamda şehrin kalbi sayılan bir bölgedir. İsrail bu bölgede yaşayan Filistinliler’i zorla göç ettirmek için çeşitli çabalar sarf etmektedir.²⁸² İsrail protokolde kabul ettiği meselelerin

²⁷⁷ Seydi, s. 226.

²⁷⁸ Nidal Alazza, “Forced Population Transfer: The Case of the Old City of Hebron”, *BADIL Resource Center for Palestinian Residency & Refugee Rights*: 2016, s. 29.

²⁷⁹ Fatma Tunç Yaşar- Sevinç Alkan Özcan- Zahide Tuba Kor, *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine: Filistin*, İHH: İstanbul 2003, s. 90

²⁸⁰ Alazza, s. 23; Bk.: Ek 8’de bulunan harita.

²⁸¹ OCHA: The Humanitarian Impact of Israeli Settlements in Hebron City 2013.

²⁸² Müller, s. 45.

birçoğunu uygulamadı. Bunların başında Filistinliler'in kullanımına kapatılan Şüheda Caddesi'nin açılması gelmekteydi; ancak 20 yıl geçmesine rağmen İsrail bu karara uymamaktadır.²⁸³ Sonuçta Hebron Protokolü adeta İsrail'in Halil'deki, özellikle de eski şehirdeki yerleşimcileri korumak ve şehrin Yahudileştirilme sürecini hızlandırmak için yapılmış bir anlaşmaya dönüşmüştür.

H2 bölgesinde yaşamakta olan 40.000 kadar Filistinli'nin altyapı ihtiyaçları ve güvenlikleri İsrail tarafından karşılanması gerekirken, İsrail bunlar için kendini sorumlu kabul etmemektedir. Aynı şekilde Filistinli yetkili mercilerin de buralarda faaliyetlerini "güvenlik endişesi" gerekçeleriyle büyük ölçüde kısıtlamaktadır. Diğer taraftan bu bölge dahilinde bulunan tüm Yahudi yerleşim birimleri kapalı askeri bölgeler olarak ilan edilip, Filistinliler'in buralara yaklaşmaları dahi mümkün olmamaktadır.²⁸⁴

1987'de "Birinci İntifada" ile başlayan öldürme, yaralama, tutuklama, sokağa çıkma yasakları, sokak ve caddelerin kapatılması, hemen her sokak başına kurulan geçiş noktaları ve barikatlar Halil şehrinde Filistinliler'in hayatlarını çok zorlaştırmıştı. Sonrasında yapılan anlaşma ve protokoller Filistinliler'in hayat koşullarını iyileştirmekten ziyade İsrail'in zulümleri için resmi bir çerçeve oluşturmuştu. Filistinliler için aynı süreç 2000'de "İkinci İntifada" ile daha da zorlaşarak devam etti. Bu engelleme ve kısıtlamaların tamamı bölgede yaşayan Filistinliler'e yönelik olup, Yahudi yerleşimcileri kapsamamaktaydı.

İsrail anlaşmalara ve uluslararası hukukun gereklerine genel olarak uymayı reddetmektedir. Birleşmiş Milletler'in karar ve kınamalarını çoğu zaman yok saymaktadır. Yahudi yerleşimcilerle ilgili en önemli ve en kapsamlı BM belgesi, 22 Mart 1979 tarihli ve 446 sayılı Güvenlik Konseyi kararıdır.²⁸⁵

Güvenlik Konseyinin ilgili kararları: "*İsrail'in 1967'den beri işgal altında olan Filistin ve Arap topraklarında yerleşim yerleri kurma politika ve uygulamalarının yasal*

²⁸³ Alazza, s. 23.

²⁸⁴ Alazza, s. 23-24.

²⁸⁵ Ahmet Davutoğlu, "Küresel ve Bölgesel Dengeler, Ortadoğu Barış Süreci", *Filistin Çıkmazdan Çözüme* (haz. M. İbrahim Turhan) içinde (s. 3-47), Küre Yayınları: İstanbul 2003, s. 30; İlgili kararlara BM'nin resmî web sayfasından ulaşılabilir. 22 Mart 1979, Resolution 446. Link: <http://www.un.org/Docs/scres/1979/scres79.htm> Erişim tarihi: 11/09/2018. Link: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/370/60/IMG/NR037060.pdf?OpenElement> Erişim tarihi: 11/09/2018.

geçerliliği olmadığını ve Ortadoğu'da kapsamlı, adil ve kalıcı barışın sağlanması önünde ciddi bir engel teşkil ettiğini"²⁸⁶ ifade eder.

İsrail'e, "işgal gücü olarak, bir kez daha, önceden aldığı tedbirleri kaldırması için 1949 tarihli Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'ne titizlikle uyması ve 1967'den beri işgal altında olan Arap topraklarının yasal statüsü ile coğrafi yapısını değiştirecek ve demografik kompozisyonunu temelden sarsacak türde bir eylemde bulunmaktan vazgeçmesini ve özellikle işgal altındaki Arap topraklarına, kendi yaygın sivil nüfusunun bir bölümünü nakletmemesi"²⁸⁷ çağrısında bulunur.

20 Aralık 2000 tarihli BM Genel Kurul kararı da: "Kudüs de dahil olmak üzere işgal altındaki Filistin topraklarındaki İsrail yerleşimlerinin yasadışı olduğunu ve barışa engel teşkil ettiğini" tekrarlar ve "İsraili yerleşimcilerin yasadışı şiddet eylemlerinin önlenmesi"²⁸⁸ çağrısında bulunur. Bu ve benzeri kararlar

Dördüncü Cenevre Sözleşmesinin 49. maddesine göre işgalci bir ülkenin kendi vatandaşlarını işgal ettiği topraklara yerleştirmesi yasaktır. Bu maddeye göre İsrail yerleşimlerinin tamamı uluslararası hukuka aykırıdır.²⁸⁹ Ancak İsrail'e göre bu topraklar "tartışmalı topraklar" olup, bu toprakların ne İsrail'e ne de kendinden önceki yönetimlere ait olduğu söylenemez. İsrail buraların "kayıp hakimiyet" olarak tanımlanabileceğini söyleyerek durumu karmaşık hale getirmektedir.²⁹⁰ Yine aynı şekilde İsrail, vatandaşlarının kendi istekleri doğrultusunda bu topraklarda yaşamayı tercih ettiğini belirterek bu durumun uluslararası hukuk açısından bir aykırılık barındırmadığını iddia etmektedir ki İsrail'in bu iddiası tamamen asılsızdır. Tüm İsrail hükümetlerinin ilan edilmiş politikalarında vatandaşlarını yerleşim birimlerinde yaşamaya teşvik eden ve bu yerleşim birimlerini ekonomik açıdan iyileştirmeye yönelik programlar bulunmaktadır. Bu programlar kapsamında İsrail hükümetleri çeşitli katmanlardan – maddi açıdan zayıf, ulusal dindar, ultra Ortodoks, seküler – İsraili'leri yerleşim birimlerinde yaşamaya ikna etmek için cazip fırsatlar sunmaktadır. Ucuz ve kaliteli konut, eğitim ve sağlık olanakları gibi fırsatlara İsrail içinde ulaşmaları zor olan bu sınıflar yerleşim birimlerinde bunları rahatlıkla elde etmektedirler. Bütün bunlar dışında yine yerleşim birimlerine sunulan

²⁸⁶ Davutoğlu, "Küresel ve Bölgesel Dengeler, Ortadoğu Barış Süreci", s. 30.

²⁸⁷ A.g.e.

²⁸⁸ A.g.e.

²⁸⁹ Fatma Tunç Yaşar ve diğr., s. 176.

²⁹⁰ Seydi, s. 234.

ulaşım ve yol ağları, elektrik, su ve internet gibi altyapı hizmetleri de yine bu yerleşim yerlerinde insanların kalması için iyi bir neden olarak sayılmaktadır.²⁹¹

1.6. Ulusal Öncelikli Alanlar

İsrail’de Batı Şerîa’nın tamamının da dahil olduğu bazı bölgeler “Ulusal Öncelikli Alanlar” olarak belirlenmiş olup, burada yerleşmeyi tercih eden vatandaşlara başta ekonomik olmak üzere bazı özel imkanlar sunulmaktadır.²⁹²

İsraili yöneticiler Batı Şerîa’da ekonomik açıdan yerleşimleri güçlendirecek projeler yapmaktadır. Bu bölgede yapılan endüstri, turizm ve tarım faaliyetleri desteklenmektedir. Eğitim ve sağlık hizmetleri iyi seviyelere çıkarılmakta, İsrail’in en büyük sorunlarından olan konut sorunu Batı Şerîa’daki yerleşimlerde bulunmamaktadır.²⁹³ Yerleşimlerdeki işsizlik oranı İsrail içerisindeki oranlara göre oldukça düşüktür. 2006 senesi sayımlarına göre İsrail içinde %5,6 olan işsizlik oranı yerleşimlerde sadece %3,2’dir.²⁹⁴

1998’de hükümet tüm yerleşim birimlerinin de dahil olduğu İsrail’in ulusal öncelikli alanları haritası üzerinde bir mutabakata vardı. Böylece yeni göçmenlerin buralarda yerleşmeyi tercih etmesi, İsrail’in diğer bölgelerinde yaşayan vatandaşların buralara yerleşmesi ve yeni neslin buralarda kalması hedeflendi.²⁹⁵

Yerleşimler için harcanan miktarlar net değildir, zira hükümetteki tüm bakanlıklar bütçelerinden yerleşimler için yapılan harcamaların belgelerini gizlemektedirler. B’Tselem isimli İsraili insan hakları örgütü tarafından İsrail İnşa ve Konut Bakanlığı’ndan yerleşimlere yapılan senelik desteklere ait dokümanların kamuoyu ile paylaşılması istenmiş; ancak bilgi alma özgürlüğü yasasına muhalif olmak pahasına bu bilgiler paylaşılmamıştır.²⁹⁶ 2003 senesinde Haaretz’de çıkan bir habere göre yerleşimler için yıllık en az 2,5 milyar şekel harcanmaktadır.²⁹⁷

Devlet tarafından ulusal öncelikli alanlarda yerleşmeye teşvik için sunulan avantajların en önemlisi konut projeleridir. İsrail’de genellikle kişisel girişimlerle inşa

²⁹¹ Eyal Hareuveni, “By Hook and By Crook Israeli Settlement Policy in the West Bank”, *B’Tselem*: July 2010, s. 37.

²⁹² Seydi, s. 227.

²⁹³ Hareuveni, s. 37.

²⁹⁴ Hareuveni, s. 38.

²⁹⁵ A.g.e.

²⁹⁶ Hareuveni, s. 39.

²⁹⁷ Motti Bossok ve diğer., “The Extra Civilian Price Tag: At Least NIS 2.5 Billion a Year”, *Haaretz*: 25/09/2003. Link: <https://www.haaretz.com/1.4706631> Erişim tarihi: 07/02/2018.

edilen konutlar yerleşim birimlerinde devlet tarafından inşa edilmektedir. Yine devlet tarafından çok uygun fiyatlarla ve uzun vadeli düşük taksitli mortgage uygulamaları ile satılmaktadır. Ayrıca yine bu evleri almak isteyenlere devlet özel teşvikler ve destekler de sağlamaktadır. İsrail içindikilere kıyasla daha geniş ve daha iyi kalitedeki konutlar bu yerleşimcilere çok daha uygun fiyatlarla satılmaktadır.²⁹⁸

Eğitim Bakanlığı tarafından sağlanan eğitim alanındaki destekler özellikle çok çocuk dünyaya getiren ulusal-dinciler ve ultra Ortodokslar için büyük bir avantaj olmaktadır. Yerleşim birimlerinde eğitimle ilgili sunulan fırsatlar arasında 3 yaşından itibaren ücretsiz zorunlu eğitim, yuva ve okul saatlerinin sabahtan saat 3'e kadar arttırılması, okullardaki eğitimin senelik olarak bir ay daha uzatılması, okullara ulaşım hizmetinde %90 ila %100 indirimler sağlanması, okul malzemeleri ve sınav ücretlerinden muaf tutulma ve son olarak da üniversite bursları verilirken bu bölgelerde yaşayanlara öncelikler verilmesi olarak sıralanabilir.²⁹⁹

Yine yerleşimlerde görev yapan öğretmenler için de bazı avantajlar sunulmaktadır. Bu öğretmenler yeşil hat dahilindeki okullarda görev yapan öğretmenlere göre %12 ila %20 oranında daha fazla maaş almaktadırlar. Buna ek olarak öğretmenlerin tüm ulaşım masrafları, konut kiralalarının %80'i, eğitimini sürdüren öğretmenlerin eğitim masraflarının bir kısmı gibi ek giderler de yine devlet tarafından karşılanmaktadır. Bu sebeptendir ki yerleşim birimlerinde eğitim alanında çalışmayı tercih edenlerin oranı %25,1'i bulmuştur.³⁰⁰

İsrail yerleşim birimlerine yakın bölgelerde 13 sanayi bölgesi inşa etmiştir. 1997-2001 yılları arasında Ticaret ve Sanayi Bakanlığı kalkınma bütçesinin %20'sini yerleşimlerde kurulan sanayi bölgelerine ayırmıştır. "Kiryat Arba Industrial Park" ve "Metarim Industrial Park" Halil şehri çevresinde kurulan sanayi bölgelerindedir.³⁰¹

İsrail Arazi İdaresi, "Ulusal Öncelikli Alan" statüsündeki bölgelerde endüstri, turizm ve ticaret için kullanılacak alanların kira bedelinde %69'a kadar indirim yapmaktadır. Vergi muafiyetleri ve proje bazlı teşviklerle bu alanlara yatırımcı çekilmesi hedeflenmektedir.³⁰²

²⁹⁸ Hareuveni, s. 40.

²⁹⁹ Hareuveni, s. 42.

³⁰⁰ A.g.e.

³⁰¹ Hareuveni, s. 43.

³⁰² A.g.e.

Hükümetlerin yerleşimleri arttırmak için sundukları desteklerden bir kısmı da tarım alanındadır. İsrail yeşil hattın dışındaki bölgelerde tarım arazileri kurulması için insanlara çeşitli teşvikler sunmuştur. Yerleşim birimlerinde yetiştirilen tarım mahsulleri İsrail içinde satılmakla kalmayıp, yurtdışına da ihracat yapılmaktadır. Bununla ilgili olarak BDS (Boycott, Divestment, Sanctions – Filistin için boykot hareketi) Hareketi Avrupa genelinde başlattığı kampanya ile yerleşim birimlerinde üretilen ürünlerin boykot edilmesi çağrısında bulunmuştu. Ancak İsrail'in yerleşim birimlerinde ürettiği ürünler yeşil hat dahilindeki bölgelerde üretilen ürünlerle aynı olarak "Made in Israel" (Menşei İsrail) şeklinde etiketlenmekteydi. Bunun üzerine yapılan girişimler neticesinde Avrupa Birliği, İsrail'den gelen ürünlerin etiketlerinde özellikle nerede üretildiğinin açıkça yazılması üzerine karara vardı. Bu durumda Batı Şerîa'da bir yerleşim biriminde üretilen ürünlerin üzerinde bunu ifade edecek şekilde bir etiketlendirme yapılırken, Menşei İsrail, Menşei Filistin, Menşei Batı Şerîa gibi geniş ve doğruyu net yansıtmayan ifadeler kullanılmayacaktır.³⁰³ Ancak Avrupa Birliği bu kararın uygulanmasının oldukça zor olduğunu görmüştür; zira İsrail'den gelen her ürünün nerede üretildiğinin izlenmesi ve takibi çok kolay bir iş değildir. Ayrıca AB ile İsrail arasında 2000 senesinden bu yana süre gelen serbest ticaret anlaşması gereği İsrail'den gelen ürünler yüksek vergilerden ve gümrük masraflarından muaf tutulmaktadır. Bu vergi muafiyeti Golan Tepeleri'nde ve Batı Şeria'da bulunan yerleşim birimlerinde üretilen ürünleri kapsamasa da, çoğu zaman bunların orijini bilinemediği için bu ürünler de Avrupa piyasalarında rahatlıkla dolaşmaktadır.³⁰⁴

Ayrıca yine yerleşim birimlerinde yaşayan vatandaşlar için vergi indirim ve afları bulunmaktadır. Yerleşimlerdeki vergi oranları yeşil hat dahilindeki şehirlere göre oldukça düşüktür.³⁰⁵ Ehud Barak'ın konut bakanı Batı Şeria yerleşimlerinde, özellikle de Kiryat Arba ve Halil'in diğer bazı bölgelerinde 12.000 yeni konut inşası için izin verdikten sonra, bu konutlardan satın alanlara 17.000 \$ (dolar) hükümet yardımı sağladı.

Hükümetin destekleri bununla da sınırlı kalmamaktadır. Anne – çocuk sağlık merkezleri açılması, sosyal hizmetler çalışanlarının maaşları, güvenlik harcamaları,

³⁰³ Hareuveni, s. 43; Charlotte England, "France becomes first European country to label items from Israeli settlements", *Independent*: 29/11/2016. Link: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/france-becomes-first-european-country-to-label-items-from-israeli-settlements-a7444031.html> Erişim tarihi: 04/07/2018.

³⁰⁴ David Cronin, "Checking settlement exports "impossible," EU admits", *The Electronic Intifada*: 28 Eylül 2017. Link: <https://electronicintifada.net/blogs/david-cronin/checking-settlement-exports-impossible-eu-admits> Erişim tarihi: 12/02/2019.

³⁰⁵ Hareuveni, s. 44.

emniyet birimleri ve karakolların açılması, sinagog, kültür merkezi ve günlük bakım merkezlerinin inşa edilmesi, kasaba merkezlerinin ve trafik ışıklandırmalarının vs. yapılması gibi çok geniş anlamda akla gelebilecek tüm konularda yerleşim birimleri desteklenmektedir. Yapılan tüm araştırmalar gösteriyor ki İsrail'deki bütün hükümetler zamanında yerleşimlere sunulan hizmetler ve ayrılan bütçeler, İsrail'in içindeki şehirlere sunulandan daha maliyetli olmuştur.³⁰⁶

İsrail bir Yahudi devleti olarak Batı Şerîa da dahil olmak üzere kontrol altında tuttuğu tüm toprakların Yahudilere ait olduğu inancından yola çıkarak dünyanın çeşitli bölgelerinden getirdiği Yahudiler'i bu topraklara yerleştirmek misyonuyla hareket etmektedir.³⁰⁷ “Geri Dönüş Yasası” (Law of Return) bağlamında da Yahudiler'in İsrail'e göç etmesi ve yerleşmesi mümkün kılınırken, Araplar veya diğer millet mensupları için bu geçerli değildir.³⁰⁸ İsrail'e göre Perulu Yahudi dinine ihtida eden bir kabile Batı Şerîa'da yerleşmeye Filistinli bir Arap'tan daha fazla hak sahibidir. Hatta sadece Filistinliler'in değil, Yahudi olmayan tüm insanların bu topraklardan faydalanması yasaklanmıştır.³⁰⁹

Bu işgal ve yapılan haksızlıklara bir tepki olarak, internet websitesinden rezervasyon ve konaklama hizmeti sağlayan Airbnb şirketi, Batı Şeria'daki İsrail yerleşim birimlerinde bulunan tüm evleri websitesindeki listelerinden çıkardığını duyurdu. Human Rights Watch (İnsan Hakları İzleme) Örgütü tarafından “Çalınan topraklarda kahvaltılık ve yatak” ismiyle yürütülen boykot kampanyası da iki senelik uğraşlar neticesinde başarıyla sonuçlandı.³¹⁰ Bu karar İsrail yerleşimindeki turizmi olumsuz yönde etkileyecektir.

1.7. Yerleşimciler

İsrail vatandaşı Yahudiler'in, Filistinliler'e ait topraklarda kurulan yerleşim birimlerini tercih etmeleri çeşitli sebeplere dayanmaktadır. İleride bu sebepler aktarılacaktır. Buna binaen Kudüs, Halil ve Nablus'da yaşayan yerleşimciler diğer bölgelerde ikamet etmekte olan yerleşimcilerden büyük oranda farklılık

³⁰⁶ Hareuveni, s. 45; Ulusal öncelikli alanlar yasası hakkında detaylı bilgi için bk. Eyal Hareuveni, “By Hook and By Crook Israeli Settlement Policy in the West Bank”, *B'Tselem*: July 2010, s. 38-48. Link: https://www.btselem.org/sites/default/files/sites/default/files2/201007_by_hook_and_by_crook_eng.pdf Erişim tarihi: 04/07/2018.

³⁰⁷ Israel Shahak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, trc. Ahmet Emin Dağ, Ağaç Kitabevi Yayınları: İstanbul 2010, s. 22.

³⁰⁸ Shahak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, s. 26.

³⁰⁹ Shahak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, s. 23.

³¹⁰ “Bed and Breakfast in Stolen Land”, Human Rights Watch, 20 Kasım 2018. Link: <https://www.hrw.org/report/2018/11/20/bed-and-breakfast-stolen-land/tourist-rental-listings-west-bank-settlements>

göstermektedir.³¹¹ Bu bağlamda bir yerleşimci profili çıkarmak istediğimizde oldukça heterojen bir yerleşimci topluluğuyla karşı karşıya kalmaktayız.

Yerleşimciler İsrail içinden, ABD, Rusya, Avrupa, Afrika, Arap dünyası ve başka yerlerden getirilen Yahudilerden oluşan etnik olarak heterojen bir topluluktur. Bunun dışında yerleşimlerde doğmuş, büyümüş olan bir nesil de söz konusudur. 1967-1968'de kurulan ilk yerleşimleri esas alırsak bunlar günümüzde (2018) 50 yaşında olması muhtemel bir grubu oluşturmaktadırlar.³¹²

Dini ve milli sebeplerle bu topraklarda yaşamayı tercih eden grupların başında “*Gush Emunim*” (İnançlılar Bloku) isimli radikal Yahudi hareket gelmektedir. Gush Emunim’in yerleşim faaliyetlerine çağırarak için tekrarladığı en büyük sloganı “İsrail’in kutsal kitabına göre, İsrail’in toprağı İsrail halkınındır” sözüdür.³¹³ Gush Emunim’in takip ettiği Kabala esaslarına göre İsrail “fetihleri??” metafizik bir dönüşümü ifade etmektedir. Toprakların şeytani hakimiyetten ilahi olana dönüşümüdür. Dolayısıyla bu hareket işgal edilen topraklarda yerleşme fikrini hararetli bir şekilde savunmaktadır. Bu hedef için gerekirse Araplar’ın öldürülebileceğini söyleyerek Batı Şeria’da yerleşimciler tarafından yapılan şiddet olaylarına ideolojik zemin hazırlamaktadır.³¹⁴ Bu hareket yerleşimci liderlerden Haham Mose Levinger’in önderliğinde kurulmuştur. Kfar Etzion yerleşim birimi 200 kadar kişinin katılımıyla kurulduğunda Mafdal (Ulusal Dinci Parti)’in içinde Gush Emunim sadece bir fraksiyondur.³¹⁵ Gush Emunim İsrail toplumundaki en fundamentalist eğilimlere sahip ve İsrail’in kuruluşundan beri en başarılı olmuş parlamento dışı harekettir.³¹⁶

Gush Emunim’in kurucularından olan Rabbi Moshe Levinger, Halil hakkında “*Bu kasaba yeniden bir Yahudi şehri olacaktır. Önümüzdeki 10-20 sene içerisinde burada on binlerce Yahudi yaşıyor olacak!*” diyerek şehir hakkındaki emellerini ve bu emeller doğrultusunda gerçekleştirdikleri yerleşim faaliyetlerini anlatmıştır.³¹⁷

Gush Emunim Hareketi Mesianik bir harekettir. Haham Abraham Isaac Kook ve oğlu Zevi Judah Kook’un görüşlerini benimsemişlerdir. Buna göre bütün İsrail toprağını

³¹¹ Zaha Kheir, “To What Extent is the Struggle for Hebron a Struggle for Identity”, 30/11/2014, s. 1. Link: <https://www.researchgate.net/publication/269398788> Erişim tarihi: 22/07/2018.

³¹² Seydi, s. 223.

³¹³ Çağlayan, s. 409.

³¹⁴ Shahak, *İsrail’de Yahudi Fundamentalizmi*, s. 133-134. Kabala’nın bu konudaki görüşleri hakkında ayrıntılar için bk. Shahak, *İsrail’de Yahudi Fundamentalizmi*, s. 121-154.

³¹⁵ Çağlayan, s. 407.

³¹⁶ Çağlayan, s. 408.

³¹⁷ Müller, s. 17.

işgal etmek Yahudiler'in selameti ve evrensel selamet için ilk aşamadır. Bu nedenle toprak geri verilmemelidir.³¹⁸

Filistin'deki Yahudi yerleşimleri ve yerleşimcilerini destekleyen diğer bir örgüt "Yesha Konseyi" dir. Batı Şerîa ve Gazze'deki yerleşimcileri temsil eden "Yesha Konseyi" resmen tanınan siyasi bir örgüttür. Yehuda, Shomron ve Aza (Judea, Samaria ve Gazze) kelimelerinin baş harflerinin kısaltılmış ifadesi olarak "Yeşa" şeklinde isimlendirilen konsey günümüzde Batı Şeria'daki Yahudi belediye konsülleri için semsiye bir örgüt olarak görev yapan bir konsül olup 1970'lerde Gush Emunim liderleri tarafından Batı Şeria ve Gazze'deki yerleşimleri arttırmak ve koşullarını iyileştirmek amacıyla kurulmuştur.³¹⁹

25 belediye başkanı ve 10 kanaat önderinden oluşan örgüt mümkün olan her şekilde yerleşimlere destek olmaktadır. İsrail hükümeti ile işbirliği içinde yerleşimlere yol, su ve elektrik sağlamakta, İsrail askeri otoriteleri ile ilişkiler ve gerektiğinde hükümete baskı yapmak gibi işlerle uğraşmaktadır. Gush Emunim birçok faaliyetini Yesha Konseyi ile birlikte yürütmektedir.³²⁰

Gazeteci Selin Çağlayan'ın bir dönem Yesha Konseyi'nin başkanlığını da yapmış bir yerleşimci olan Israel Harel ile gerçekleştirdiği görüşmede Harel'in vaat edilmiş topraklara dair yaptığı açıklama yerleşimcilerin genel görüşünü göstermesi açısından oldukça manidardır. Vaat edilmiş topraklar için Harel: *"bu toprak hiç kimseye ait değil ki bir başka ulusa verelim, bu topraklar geçmiş ve gelecek kuşaklara aittir. Ölmüştü ve daha doğmamışlara aittir. Bu toprak bize sonsuza kadar verildi."* diyerek yerleşimcilerin konuyla ilgili ideolojik bakış açısını ortaya koymuştur.³²¹

İsrail topraklarının bir kısmını Yahudi olmayanlara (Filistinliler'e) vermek konusunda NRP (Ulusal Dinci Parti) ve Gush Emunim'in görüşü, hiçbir İsrail toprağının Yahudi olmayanlara verilmemesi gerektiği yönündedir.³²² İsrail topraklarının Tanrı tarafından Yahudiler'e vaat edildiği, Filistinliler'in (Araplar'ın) bu toprakları gasp ettiği, dolayısıyla Araplar'ın bu topraklardan zorla da olsa çıkarılabileceği ve hatta öldürülebileceğine dair görüşleri vardır.³²³ Bu görüşe karşı Marwan Bishara yerleşimlerin

³¹⁸ Çağlayan, s. 108.

³¹⁹ Bishara, s. 107.

³²⁰ Çağlayan, s. 409.

³²¹ Çağlayan, s. 118.

³²² Shahak, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, s. 70.

³²³ Shahak, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, s. 72.

teolojik söylemlere dayandırılmasına karşı çıkararak, İsrail hükümetinin Şeria Vadisi'nin su kaynakları ve stratejik yol güzergahlarını denetim altında tutmak için kurduğu sinsi (veya ekonomik) hesapları içinde fazla bir yeri olmayan “Tanrı'nın”, işgal edilmiş topraklardaki yerleşimlerin görünürdeki bahanesi olduğunu ifade etmektedir.³²⁴

Yerleşimlerde yaşayan diğer bir dindar grup ise Harediler'dir. Bunlar Siyonist – Ortodoks Yahudiler'in aksine işgal edilen toprakların terk edilmesine karşı çıkmamaktadırlar. Çünkü Harediler'e göre asıl olan toprağa dönmek değil, Tevrat'a dönmektir. Mesih'in geleceği selamet sürecinin, tam bir Tevrat toplumu oluştuğu zaman başlayacağına inanmaktadırlar. Dolayısıyla bu süreci hızlandırmak için hiçbir Yahudinin hayatı tehlikeye atılmamalı ve hatta gerekirse Araplar'a toprak dahi verilmelidir.³²⁵ Böyle düşünmekle beraber Harediler de kendine özgü yaşam tarzlarını sürdürmek için ve daha çok maddi sebeplerle Batı Şeria'daki yerleşimlerde yaşamayı tercih etmektedirler. İsrail hükümetlerinin bu bölgelerde yaşayanlara sunmuş olduğu ekonomik fırsatlar, genellikle toplumun en yoksul kesimini oluşturan, çalışmayan ve yüksek doğum oranlarına sahip olan Haredi toplumuna bu bölgelerde yaşamayı cazip kılmaktadır. Ayrıca yine seküler İsrail toplumundan çok farklı bir hayat tarzı benimsedikleri için, bu yaşam şekillerini Batı Şeria'da diğer İsraililerle yakın temas halinde olmadan kendi gettolarında yaşayarak korumaya çalışmaktadırlar.³²⁶

Selin Çağlayan, *İsrail Sözlüğü* isimli kitabında yerleşimcileri ele aldığı bölümde çeşitli sebeplere binaen yerleşim birimlerinde yaşayan Yahudiler'in varlığından bahseder. Bunlara örnek olarak 25 yaşında olup Rusya'dan gelen ve tek başına sadece 4 ailenin bulunduğu bir yerleşim yerinde anaokulu öğretmeni olarak görev yapan bir kızını gösterir. Bu kızın, evinden 45 dakika uzaklıktaki okulda anaokulu öğretmeni olarak yerleşim biriminde yaşamayı tercih etme sebebinin, tesadüfen gazetede gördüğü ücretsiz ev ilanı üzerine buraya gelmesi olduğundan bahseder.³²⁷

Begin hükümeti (1977-1981) yerleşim birimlerine göç çekmek için çeşitli uygulamalar başlatmış, kentli işçileri bu bölgelere çekmek için konforlu ve ucuz binalar yaptırmıştır.³²⁸ Dolayısıyla, elektrik ve su gibi temel ihtiyaçlar için de bir ücret ödmeden hayatını idame ettireceği ucuz veya ücretsiz mesken sebebiyle yerleşimlere gelen

³²⁴ Bishara, s. 107.

³²⁵ Çağlayan, s. 107.

³²⁶ Çağlayan, s. 108.

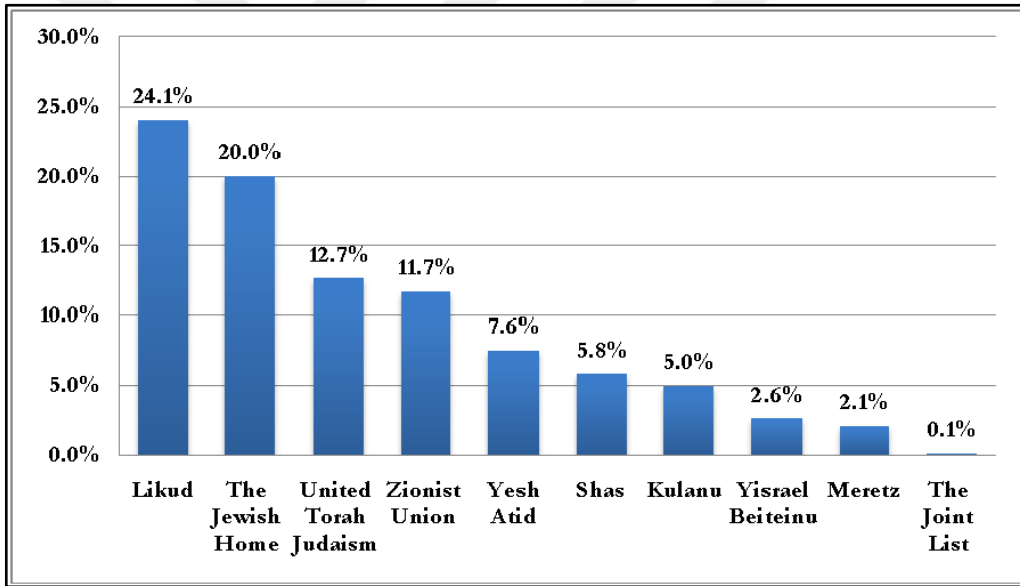
³²⁷ Çağlayan, s. 110.

³²⁸ Cleveland, s. 404.

Yahudiler'in sayısı azımsanamayacak kadar fazladır. Bunlar maddi durumları düzeldiği takdirde böyle şehirden uzakta ıssız yerlerde yaşamayı tercih etmeyeceklerini de ifade etmektedirler.³²⁹

Bir araştırmaya göre, yerleşimcilerin %63'ü sosyal ve ekonomik nedenlerle buralarda yaşamayı tercih etmiştir, ancak bunlar daha sonra Gush Emunim ideolojisine yakınlaşmıştır.³³⁰ 1992 seçimlerinde Kiryat Arba Yerleşim Birimi'nde dört büyük solcu/laik partinin (Likud, İşçi, Meretz, Tsomet) aldığı oy miktarı toplam oyların %5'inden daha az olmuştur. Oysa ülke çapında bu partilerin dördünün toplam oy oranı %80'leri buluyordu.³³¹ Başbakanlık için yapılan ayrı bir oylamada ise Netanyahu buradaki oyların %96,3'ünü alırken rakibi Peres sadece %3,6 oy almıştı.³³² Genel seçimlerde de yerleşimcilerin önemli bir kısmı Likud için oy kullanmaktadır.³³³

Tablo 1 Yerleşimcilerin 2015 Senesindeki Seçimlerde Oy Dağılımı Grafiği

Kaynak: "Israeli Settlers' Population is going for a million: Indicators from the 2015 Knesset Elections Results", Special Reports 2017, ARIJ: 2017. Link: https://www.arij.org/files/arijadmin/2017/set_pop_2017.pdf

Batı Şerîa'da Kudüs de dahil olmak üzere 1972 senesinde 12.403 olan yerleşimci sayısı 2016 itibariyle 636.452'ye ulaşmıştır.³³⁴ En fazla yerleşim birimi 1977 senesinde

³²⁹ Çağlayan, s. 110.

³³⁰ Çağlayan, s. 409.

³³¹ Shahak, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, s. 157.

³³² A.g.e.

³³³ Çağlayan, s. 409.

³³⁴ PCBS: Israeli Settlements in Palestine 2016, s. 47.

kurulmuştur. Bir sene içerisinde muhtelif bölgelerde olmak üzere 16 adet yerleşim birimi kurulmuştur. 1977- 1984 arasında kurulan yerleşim birimi sayısı ise 75'tir.³³⁵

Halil şehrinde de yine benzer şekilde aynı dönem aralıklarında son derece yoğun bir yerleşim faaliyeti görülmektedir. 1979-1982 yılları arasında 7 tane yerleşim birimi, 1983-1986 yılları arasında ise 6 tane yeni yerleşim birimi inşa edilmiştir.³³⁶

Günümüzde İsrail'in Halil şehir ve çevresinin de içinde yer aldığı Batı Şerîa'daki yerleşim alanlarının sayısı 425'tir. Bunlardan 150 tanesi yerleşim birimi (settlement), 107 tanesi ileri karakol (outpost) ve 168 tanesi ise diğer sebeplerle kurulan alanlardır.³³⁷ Diğer sebeplerle kurulan yerleşim alanları askeri eğitim ve tatbikat noktaları, maden ocakları, sanayi bölgeleri vb. yerlerden oluşmaktadır. Batı Şerîa'nın %42'si İsraili yerleşimciler tarafından kullanılmaktadır.³³⁸ Nitekim B'Tselem tarafından 2009'da yayınlanan bir rapora göre Batı Şerîa topraklarının %42,8'i yerleşimcilerin kontrolündedir. Bu da 2.399,824 dönüm arazi anlamına gelmektedir.³³⁹

³³⁵ PCBS: Israeli Settlements in Palestine 2016, s. 51.

³³⁶ A.g.e.

³³⁷ PCBS: Israeli Settlements in Palestine 2016, s. 53.

³³⁸ Zena Tahhan, "Israel's settlements: 50 years of land theft explained", *Al-Jazeera*: 21/11/2017. Link: <https://interactive.aljazeera.com/aje/2017/50-years-illegal-settlements/index.html> Erişim tarihi: 12/05/2018.

³³⁹ Hareuveni, s. 11.

İKİNCİ BÖLÜM

HALİL'DEKİ YAHUDİ YERLEŞİM BİRİMLERİ VE DİĞER YAHUDİLEŞTİRME FAALİYETLERİ

Batı Şerîa'da kurulan yerleşim birimleri çok farklı amaçlara hizmet etmektedir. Kimisi stratejik açıdan önemli bir tepenin üzerinde bulunurken kimisi de su kaynaklarının olduğu doğal zenginliğe sahip bir alanda ya da Halîl şehir merkezinde olduğu gibi dini anlamda önemli bir yere sahip olan bölgelerde kurulmuştur. Aynı şekilde çoğu yerleşim birimi de Filistin köy ve şehirlerinin birbirleriyle olan bağlantısını kesmek ve Filistinli yerleşim alanlarının genişleyip yayılmasını engellemek için stratejik noktalara kurulmaktadır. Hepsinin sonuç olarak tek bir hedefi vardır: Batı Şerîa'nın tamamında Yahudi/İsrail hakimiyetini sağlamaktır.

İsrail'in 1967 senesinde Batı Şerîa'yı işgal etmesinden sonra takip ettiği yerleşim siyaseti özellikle bazı bölgelerde çeşitli sebeplere binaen yoğunluk göstermiştir. Bunlardan birisi de Halîl şehridir. Halîl şehri, tarihi şehir merkezinde Yahudi yerleşimci barındıran ikinci Filistin şehridir. Kudüs ve Halîl dışında bir başka şehirde bu durum söz konusu değildir.

Halîl şehrinin etrafı dört bir yönden yerleşim birimleri ile sarılmıştır. Böylece bir taraftan şehrin diğer Filistin şehirleri ile irtibatı kesilirken, diğer yönden şehrin nüfus artışına bağlı olarak yayılması ve genişlemesinin önüne geçilmek istenmektedir. Filistin İstatistik Bürosu tarafından 2017 senesinde yayınlanan İsrail Yerleşimleri raporuna göre Halîl şehrinde 20 tane yerleşim birimi bulunmaktadır.³⁴⁰

Şehrin dini önemine binaen başta Gush Emunim olmak üzere radikal örgütler bu şehrin Yahudileştirilmesine özel bir ilgi göstermişlerdir. Her ne kadar İsrail hükümetleri Halîl konusunda çeşitli görüşlere sahip olsalar da yerleşimcilerin Halîl'e dair tek talebi, Halîl'i bir Yahudi şehrine dönüştürmektir.³⁴¹ Halîl'deki yerleşimciler ve destekçilerinin yapmış oldukları yoğun lobicilik faaliyetleri çok başarılı olmuş, hükümet içinde kendilerine destekçiler bulmuşlardır. 1980'lerde yerleşimciler Ariel Şaron'un da aralarında bulunduğu birçok önemli siyasi figürü Halîl eski şehrinde yerleşimler kurmak

³⁴⁰ PCBS: Israeli Settlements in Palestine 2016, s. 47.

³⁴¹ Müller, s. 18.

konusunda ikna ettiler. Sonuçta Filistinli nüfusu göçe zorlayacak ve Halil'deki yerleşimleri genişleterek bir Yahudi şehri oluşturacak projeler yürüttüler.³⁴²

Halil şehrinin toplam nüfusu günümüzde 200.000 kişidir. H2 bölgesinde 40.000 Filistinli ve 500 ila 850 arasında Yahudi yerleşimci yaşarken, Halil tepeleri ve Kiryat Arba'nın da dahil olduğu H1'e dahil bölgelerde 8.000 İsraili yerleşimci yaşamaktadır.³⁴³ Şehrin genelinde bulunan yerleşim birimlerinde yaşayan yerleşimcilerin nüfus bilgileri (Tablo 2)'da verilmiştir.

³⁴² Müller, s. 45.

³⁴³ Protection Concerns and Humanitarian Impacts of Settlement Activity in Hebron City (H2), April 2014, s. 9.

Tablo 2: Halil'deki Yerleşim Birimleri Listesi ve Nüfus Verileri

	Yerleşimler	Kuruluş Tarihi	Nüfus Verileri ³⁴⁴				Yerleşim Türü
			Peace Now ³⁴⁵	Katz ³⁴⁶	ICBS ³⁴⁷	B'Tselem ³⁴⁸	
1	Kiryat Arba	1972	7.166	8.029	7.272	7.108	Karışık
2	Haggai (Beit Hagai)	1984	614	650	573	592	Dini
3	Asfar Metzad	1983 ³⁴⁹	510	721	688	583	Haredi
4	Karmeit Tzur	1984	975	1.154	1.047	1.036	Dini
5	Adora	1984	404	462	421	404	Seküler
6	Telem	1982 ³⁵⁰	264	416	362	336	Seküler
7	Negohot	1999 ³⁵¹	277	347	289	288	Nahal ³⁵²
8	Otniel	1983	953	841	976	909	Dini
9	Eshkolot	1982	491	526	515	494	Seküler
10	Sansana	1999 ³⁵³	245	449	377	334	Dini
11	Tene (Ma'ale Omraim)	1983 ³⁵⁴	756	894	768	756	Seküler
12	Shim'a	1985	404	707	592	538	Seküler
13	Shani (Livne)	1989	Yok	Yok	502	471	Seküler
14	Mezadot Yehuda (Beit Yatir)	1983 ³⁵⁵	437	532	466	467	Dini
15	Susiya	1983	978	1.155	1.115	1.041	Dini
16	Maon	1981 ³⁵⁶	461	613	539	502	Dini
17	Carmel	1981	407	498	401	407	Dini
18	Pnei Hever (Ma'ale Hever)	1982	431	447	548	432	Dini
19	Kfar Etzion	1967	1.022	833	1.099	1.071	Dini
20	Migdal Oz	1977	505	447	605	439	Dini
	Halil Eski Şehir /Hevron			566		554	Dini

Kaynak: Peace Now, Katz, ICBS, B'Tselem.

³⁴⁴ Halil şehrindeki yerleşim birimlerine ait nüfus verileri İsrail Merkezi İstatistik Bürosu (ICBS) tarafından 31/12/2016'da yayınlanan nüfus sayımı, İsraili Peace Now hareketinin web sitesinde yerleşimlerle ilgili sürekli yenilenen istatistikler, İsraili B'Tselem'in en son 31/12/2015 itibarıyla yayınladığı veriler ve Bet El Enstitüleri'ne bağlı Yehuda ve Samara'da (Batı Şeria) Yahudi nüfusu sayımı projesi bağlamında -iddia ettiklerine göre- İsrail İç İşleri Bakanlığı'ndan alınan verilerle hazırlanmış olan 01/01/2018 tarihli rapor ele alınarak hazırlanmıştır.

³⁴⁵ Peace Now. Link: <http://peacenow.org.il/en/settlements> Erişim tarihi:17/05/2018.

³⁴⁶ Katz, 01/01/2018. Link: <http://westbankjewishpopulationstats.com/> Erişim tarihi:17/05/2018.

³⁴⁷ ICBS: 2017. İsrail İstatistik Bürosu verileri 31 Aralık 2017'de yayınlanmıştır.

³⁴⁸ B'Tselem merkezinin verileri 2015'te güncellenmiştir. Link: <https://www.btselem.org/settlements/statistics> Erişim tarihi: 17/05/2018.

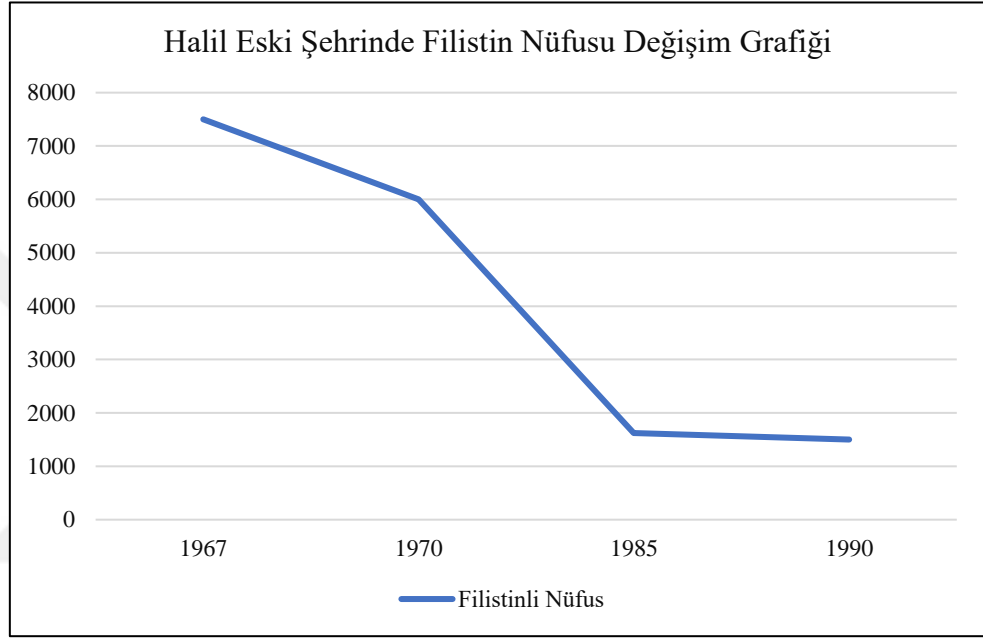
³⁴⁹ Bu yerleşim biriminin kurulma senesi ARIJ verilerine göre 1984'tür. Bk. Denise Degarmo –Jad Isaac, "The Israeli Settlement enterprise: Grave Breaches of International Law", *Applied Research Institute – Jerusalem (ARIJ)*: 2016.

³⁵⁰ Bu yerleşim biriminin kurulma senesi ARIJ verilerine göre 1981'dir.

³⁵¹ Bu yerleşim biriminin kurulma senesi ARIJ verilerine göre 1982'dir.

1967-1990 arasında İsrail'in uygulamış olduğu işgal ve baskı politikaları neticesinde eski şehrin nüfusu %80 oranında azalmıştır.³⁵⁷ 1967'de eski şehirde 7.500 Filistinli yaşarken, 1970'de bu rakam 6.000'e düşmüştür. Sonraki yıllarda da nüfus azalmaya devam etmiştir. 1985'te 1.620 Filistinli ve 1990'da ise sadece 1.501 Filistinli Halil eski şehrinde ikamet etmekteydi.³⁵⁸ Bununla beraber eski şehirde yaşayan Yahudi yerleşimci sayısı uzun yıllar 400 civarında olmuştur.

Tablo 3: Halil Eski Şehrindeki Filistinli Nüfusu

³⁵² Nahal, askeri hedeflerle kurulan daha sonra sivilleşen yerleşim birimlerine verilen isimdir.

³⁵³ Bu yerleşim biriminin kurulma senesi ICBS verilerine göre 2013'tür. Bk. ICBS: 2017.

³⁵⁴ Bu yerleşim biriminin kurulma senesi ARIJ verilerine göre 1982'dir.

³⁵⁵ Bu yerleşim biriminin kurulma senesi ARIJ verilerine göre 1977'dir.

³⁵⁶ Bu yerleşim biriminin kurulma senesi ARIJ verilerine göre 1980'dir.

³⁵⁷ Sellick, s. 73.

³⁵⁸ Sellick, s. 71.

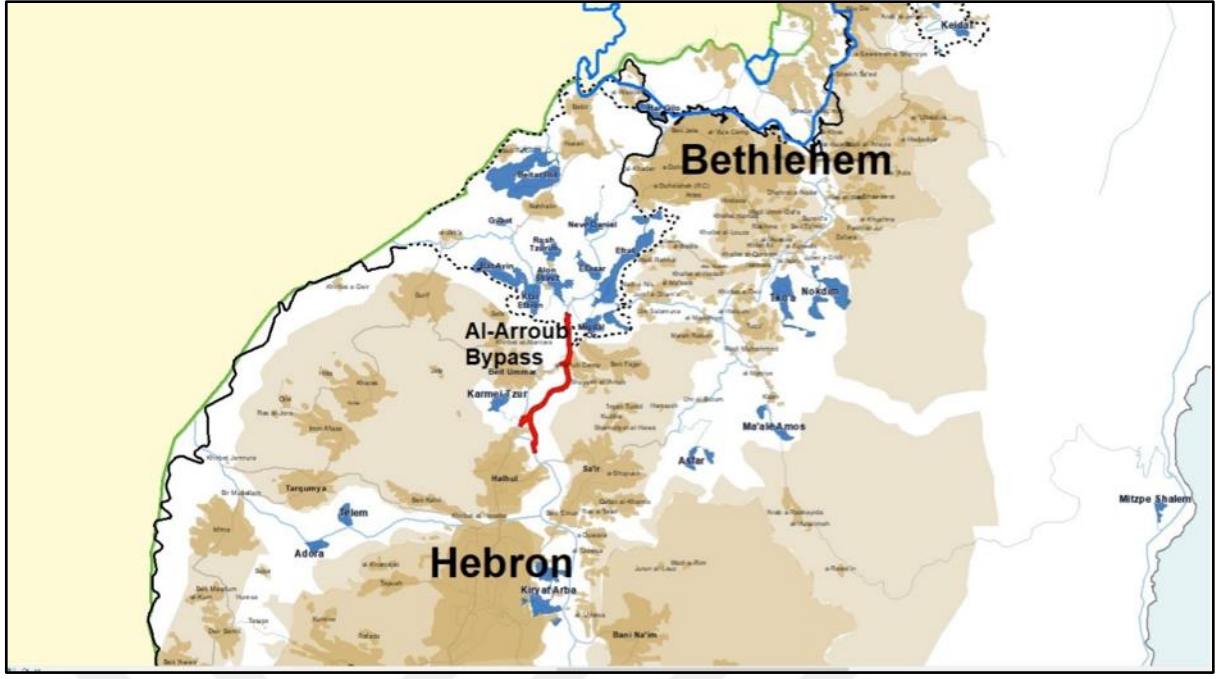
2.1. Halil Vilayet Sınırları İçindeki Yerleşim Birimleri

Halil şehrindeki İsrail yerleşimleri şehrin muhtelif bölgelerine dağılmış ve şehrin büyük ilçelerini de birbirinden ve şehir merkezinden ayıracak yerlerde konumlanmıştır. Halil'deki İsrail yerleşim birimlerini coğrafi konumlarına göre üç başlık altında inceleyeceğiz. Bunlar 1) Halil il sınırlarını kuşatan yerleşimler 2) Halil il sınırları içerisindeki yerleşimler 3) Halil eski şehirdeki yerleşimlerdir.

Şehrin etrafını kuşatan yerleşim birimleri kuzeyden; Bat Ayin, Alon Shvut, Givat Hahish, Efrata, Maale Amos ve Ibei haNahal yerleşimleridir. Diğer bir ifade ile Beytülahm ve Halil sınırı boyunca kurulmuş olan Gush Etzion yerleşim bloğudur. Bu yerleşim bloğunda 24 adet yerleşke bulunmaktadır.³⁵⁹ Nüfusu 32.339 kişidir.³⁶⁰ Halil-Kudüs arasındaki yerleşim yoğunluğu Halil şehrini Kudüs'ten koparmak için İsrail'in uyguladığı siyasetin bir parçasıdır. Bu blok Halil ve Kudüs arasında bir engel teşkil etmekle kalmayıp ayrıca Halil'in kuzey Filistin'le olan bağlantısını da koparmaktadır. (Harita 1)

³⁵⁹ The Regional Council of Gush Etzion. Link: <https://www.baitisraeli.co.il/klita/en/> Erişim tarihi: 24/05/2018.

³⁶⁰ Yaakov Ketzaleh Katz, "West Bank Jewish Population Stats", Bet El Institutions Projesi, 1 Ocak 2018, s. 9. Link: <http://westbankjewishpopulationstats.com/> Erişim tarihi: 17/05/2018. Bu rapor sağcı aşırı Ulusal Birlik Partisi lideri ve eski Knesset üyesi Yaakov Ketzaleh Katz tarafından hazırlanmıştır. İddialarına göre rapordaki bilgiler İsrail İstatistik Bürosundan alınmıştır. Ulusal Birlik Partisi Batı Şeria'da yerleşim faaliyetlerini yoğun bir şekilde yürütmektedir.

Harita 1: Gush Etzion Yerleşim Bloğu

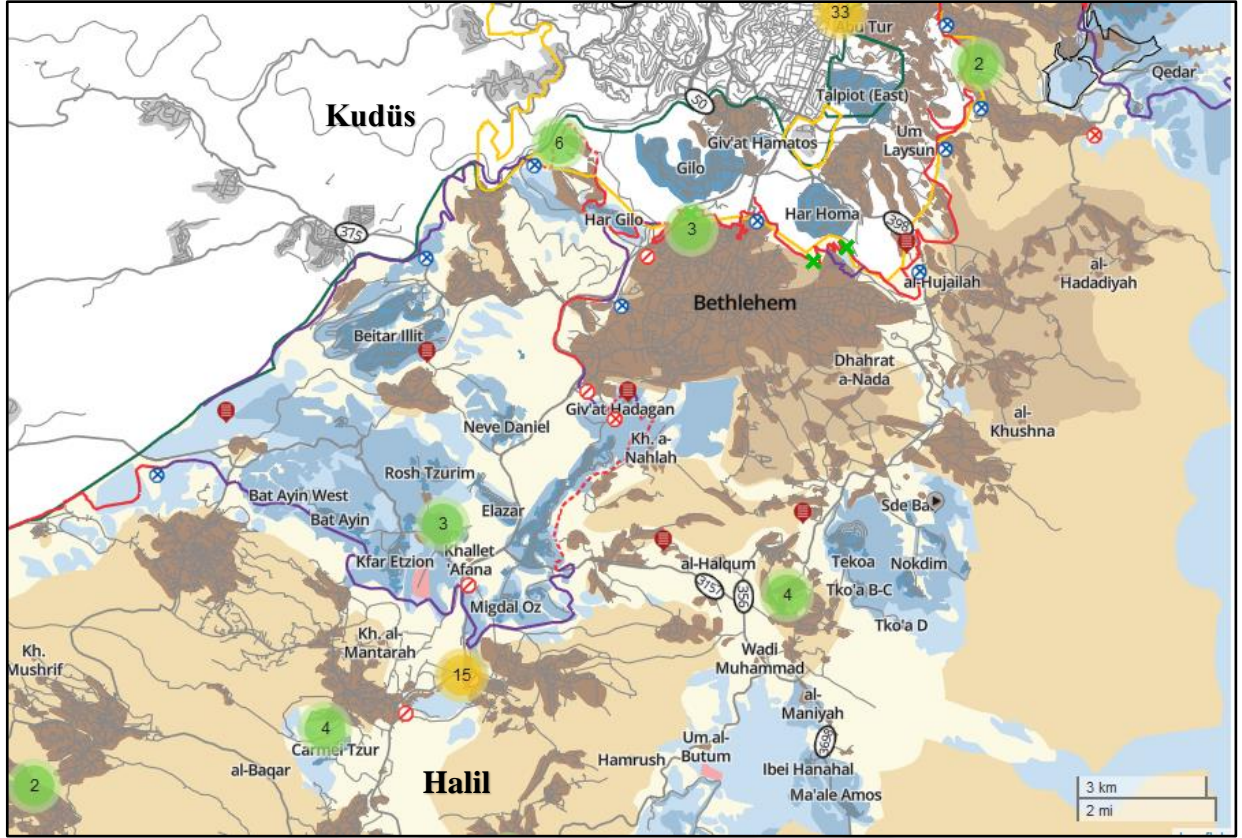
Kaynak: Peace Now, <http://peacenow.org.il/en/800-million-shekel-plan-bypass-roads-west-bank-approved-netanyahu> Erişim tarihi: 24/05/2018

Halil halkı tarih boyunca tüccar kişilikleri ile tanınmışlardır. Ancak İsrail'in şehrin etrafını kuşatan yerleşim birimleri kurma politikası sebebiyle Halil şehrinde ticaret gerilemiş, ekonomi çok kötü duruma düşmüştür.³⁶¹

Gush Etzion bölgesel konsülüne bağlı bulunup Halil sınırları içerisinde olan yerleşimler ise Kfar Etzion, Migdal Oz, Metzad Asfar, Karmeit Tzur ve Pnei Hever'dir.³⁶²

³⁶¹ Nidal Alazza, "Forced Population Transfer: The Case of the Old City of Hebron", *BADIL Resource Center for Palestinian Residency & Refugee Rights*: 2016, s. 17.

³⁶² Har Hebron Bölgesel Konsülü resmi web sitesi. Link: <https://www.hrhebron.co.il/> Erişim tarihi: 12/05/2018

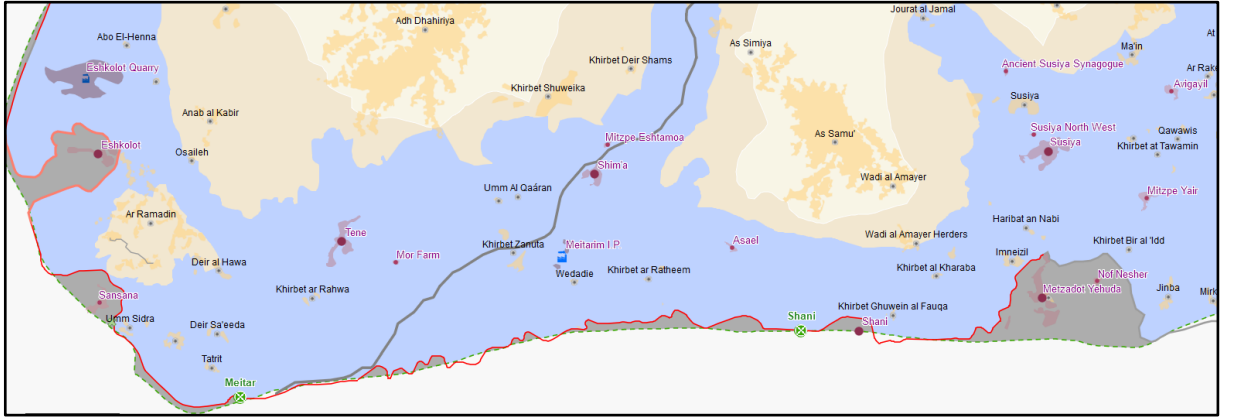
Harita 2: Kudüs ve Halil Arasındaki İsrail Yerleşim Birimleri
Kaynak: B'Tselem, <https://www.btselem.org/map> Erişim tarihi: 04/07/2018

Mor çizgi Batı Şerîa duvarını belirtmektedir. Mavi renkle gösterilen alanlarda İsrail yerleşim birimleri bulunmaktadır. Haritada net bir şekilde görüldüğü üzere Halil ile Kudüs ve Beytüllahm şehirleri arasında kalan bölgenin tamamı yerleşim birimleri ile doludur.

Böylelikle Halil'in Batı Şerîa'nın diğer şehirleriyle olan iletişimi kısmen kesilmektedir. Diğer taraftan güneyde yeşil hat boyunca da birçok yerleşim birimi bulunmaktadır. Halil şehrinin güneyinde bulunan Bi'ru's-sebi bölgesi İsrail sınırları dahilinde bulunsa da yoğun bir Arap nüfusu barındırmaktadır. Buradaki Arap nüfus ile Halil'deki komşu ve akrabalar arasındaki bağlantıyı kesmeye yönelik kurulan yerleşimler sınır boyu ilerlemektedir. Sansana, Tene, Shani, Metzadot Yehuda yerleşimleri İsrail içindeki Arap halkı ile Halil'deki Araplar arasında bir ayırım hattı olarak bulunmaktadır.

Dahası şehir sınırları içindeki yerleşimler de şehre bağlı büyük yerleşim yerleri arasında konumlanmıştır. Böylelikle şehir sınırları içerisinde bulunan yerleşimler sebebiyle Halil'de Filistinliler adeta bir gettolaşma sürecine maruz kalmış ve her biri birbirinden ayırık topluluklara dönüşmüşlerdir. İşgal altında tutulan toprakların ve

Yerleşim birimlerinin kontrol edilmesi için İsrail'in kullandığı en önemli unsurlardan biri de yol ağlarıdır.³⁶³ İsrail, inşa etmiş olduğu otoyollar ile yeşil hat dahilindeki şehirler ile Batı Şeria'da bulunan yerleşim birimlerini birbirine bağlarken, Filistinlilerin yaşadığı bölgeleri izole etmektedir. İsrail'in Batı Şeria'da inşa ettiği ve "by pass" olarak isimlendirilen bu yolları sadece İsrail plakalı araçlar kullanabilmektedir.³⁶⁴ Yerleşimcilerin birbirleriyle ve İsrail içindeki şehirlerle bağlantısını sağlamak amacıyla yapılan bu yolların, Filistinlileri kontrol altında tutmak gibi çok önemli bir vazifesi de vardır. Filistinlilere ait özel mülk arazilerin de dahil olduğu topraklar üzerinde inşa edilen bu yolların Batı Şeria'da kapsadığı alan 2015 sonu itibariyle 770 km'dir. Bu yollar üzerinde bulunan kontrol noktalarının sayısı ise 2015 sonu itibariyle 607 olmuştur.³⁶⁵

Harita 3: Halil Şehrinin Güneyindeki Yerleşimler
Kaynak: OCHA İnteraktif Harita

İsrail Judea ve Samaria olarak kabul ettiği Batı Şeria'yı da bölgesel yönetimlere ayırmıştır. Bu bölgesel konsüller doğrudan devlete bağlı olup, yöneticilerini kendileri seçerler. Bu konsüller yerleşim birimlerine belediye hizmetleri sunar ve bunların İsrail devlet sisteminde temsilini sağlar. Batı Şeria'da Har Hevron, Gush Etzion, Megilliot, Matte Binyamin, Bik'at HaYarden ve Shomeron olmak üzere 6 tane bölgesel konsül bulunmaktadır. Halil şehrindeki yerleşimlerin büyük bir kısmı Har Hevron (Halil Dağı) Konsülüne bağlıdır. Migdal Oz ve Kfar Etzion yerleşimleri Gush Etzion bloğunda bulunmaktadır. Kiryat Arba ise başlı başına bir yönetim idaresine sahiptir. Halil eski

³⁶³ Shahak, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, s. 161.

³⁶⁴ İsrail'in Batı Şeria'da inşa ettiği otoyollar hakkında detaylı bilgiler için bk.: "Forbidden Roads: Israel's Discriminatory Road Regime in the West Bank", Information Sheet, *B'Tselem*, Ağustos 2004. Link: https://www.btselem.org/download/200408_forbidden_roads_eng.pdf

³⁶⁵ *Israeli Settlement Expansion in the West Bank*, The Palestine Strategic Report 2014-2015, ch. 6, Al-Zaytouna Centre for Studies and Consultations: Beirut 2016, s. 12

şehirde bulunan yerleşimler de Kiryat Arba'ya bağlıdır. Halil bölgesel konsülüne (Har Hevron Regional Council) bağlı olan yerleşimler tablodaki gibidir. (Tablo 4)

Tablo 4 Halil Bölgesel Konsülüne Bağlı Yerleşimler

Moshav Statüsünde (Çiftlik, zirai alan)	Sivil Yerleşim Alanları	İleri Karakollar (Outpost)
Beit Yatir	Adora	Asa'el
Carmel	Abigail	Mitzpe Eshtemoa
Maon	Beit Hagai	Mitzpe Yair
	Eshkolot	
	Livne (Shani)	
	Ma'ale Hever	
	Negohot	
	Otniel	
	Sansana	
	Shima	
	Susya	
	Telem	
	Teneh Omarim	

Kaynak: Tablodaki bilgiler Har Hevron Bölgesel Konsülü'nün resmî web sitesinden alınmıştır.
Link: <https://www.hrhevron.co.il/> Erişim tarihi:12/05/2018

Gush Etzion bloğunda bulunan 16 adet yerleşimdeki toplam yerleşimci sayısı 83.200'dür. Bunlardan 3.647'si Halil şehri sınırlarındaki yerleşimlerde dir. Har Hevron bloğunda bulunan 15 yerleşim biriminde ve Kiryat Arba'da yaşamakta olan 15.214 yerleşimciye ek olarak Halil eski şehrinde de 500 civarında³⁶⁶ yerleşimci bulunmaktadır. Böylelikle Halil'de toplamda 19.363 İsraili yerleşimci ikamet etmektedir.³⁶⁷ Bu da

³⁶⁶ Halil eski şehrinde yaşayan yerleşimcilerin sayısı net olarak bilinmemekle beraber bu rakam çeşitli kaynaklarda 500 ila 850 arasında değişiklik göstermektedir. Bunun sebebi olarak da yeni ele geçirilen evlerde bazen iki üç ailenin beraber ikamet etmesi, eski şehirdeki yerleşimcilerin sürekli dışarıdan misafir kabul etmesi, bu misafirlerin bazen haftalarca süren ikametleri olarak gösterilebilir. Yine dini okuldaki yatılı öğrencilerinin asıl ikametgahları başka şehirlerde olduğu ama çoğu vakitlerini şehirde geçirdikleri için, Halil eski şehrinde yoğun bir Yahudi varlığı söz konusu olmaktadır. Numan Amr ile yapılan röportaj (2019).

³⁶⁷ PCBS: Israeli Settlements in Palestine 2015, s. 21; PCBS: Israeli Settlements in Palestine 2016, s. 47.

738.363 kişi olan Halil toplam nüfusunun %2,6'sına tekabül etmektedir.³⁶⁸ Bölgede bulunan askerler istatistiklere dahil edilmemektedir.

Halil şehrinde -şehir merkezindekiler hariç- toplam 19 tane yerleşim birimi bulunmaktadır. Yerleşim birimleri listeleri çeşitli kurumlar arasında değişiklik göstermektedir. Mesela bazı listelerde bulunan yerleşim birimleri diğer bazı listelerde bulunmamaktadır. Bunun birçok nedeni olmakla beraber asıl neden, üzerinde ittifak edilmiş bir sınıflandırma sisteminin belirlenmemiş olmasıdır. Yerleşimlerle ilgili bir sınıflandırma sisteminde yerleşimlerin hangi esasa göre düzenleneceği belirlenmelidir. İdari konsüllere bağlılıklarına göre, belli bir nüfus yoğunluğuna sahip olmalarına göre, belli bir büyüklükte araziye sahip olmalarına göre gibi farklı kriterlerden yola çıkarak Batı Şerîa'da bulunan İsrail kullanımındaki bölgeler sınıflandırılmalıdır. Yerleşim birimleri, ileri karakollar, askeri gözetleme noktaları, askeri kontrol noktaları, sanayi ve tarım bölgeleri gibi isimlerle bu sınıflandırmalar netleştirilmelidir. Ve yine bu alanda çalışma yapan tüm kurumlar arasında da bu sınıflandırma gözetilmelidir.

Örneğin Ramat Mamre (Kharsina) yerleşim birimi B'Tselem ve Peace Now gibi İsraili kurumların listelerinde bulunmazken, ARIJ ve Filistinliler tarafından hazırlanmış diğer listelerde mutlaka bulunmaktadır. Ramat Mamre yerleşim biriminin Kiryat Arba'ya idari olarak bağlı bulunması sebebiyle İsraili yerleşimle mücadele ve izleme kurumları ikisini aynı yerleşim birimi olarak kabul etmektedir. Araplar ise yerleşim biriminin ayrı olduğunu hem sonradan kurulması hem de mekân açısından iki yerleşimin bitişiklik/bütünlük sahibi olmaması sebebiyle ayrı bir yerleşim olarak kabul etmektedirler.

Aynı şekilde yerleşimlerin kuruluş tarihleri arasında da farklılıklar olmaktadır. Bunun sebebi tespit ettiğimiz kadarıyla şöyle açıklanabilir: Bazı yerleşim birimleri bir grup yerleşimcinin karavanlar ve (prefabrik) taşınabilir evlerle yerleştikleri bir bölgenin birkaç sene sonra büyüüp genişleyerek yerleşim birimi statüsü almasıyla meydana gelmiştir. Bu yerleşimlerin kuruluş tarihi hususunda bazı kurumlar ilk yerleşimcinin o bölgeye ayak bastığı tarihi kabul ederken, bazıları ise resmi olarak yerleşim birimi statüsünün verildiği tarihi esas almaktadır. Yine aynı şekilde bazı yerleşim birimleri kurulduktan sonra çeşitli sebeplerle boşaltılmış ve terk edilmiştir. Ancak daha sonraki

³⁶⁸ PCBS: Statistical Yearbook of Palestine 2017, s. 135.

yıllarda yeniden kurulmuştur. Bu durumda kuruluş tarihi olarak bazı kurumlar ilk kurulduğu tarihi baz alırken bazıları da son tarihi almıştır.

Şehir sınırları dahilindeki yerleşimler ise şöyledir:

2.1.1. Kiryat Arba

Halil'deki en eski yerleşim birimi olan Kiryat Arba tarihi Halil şehrinin kuzey doğusunda, Halil şehrinin kalbinde bulunmaktadır. Halil eski şehrine ve Harem-i İbrahim'e 5 dakika mesafede, eski şehri gören bir tepe üzerinde 1968 senesinde kurulmuştur. Halil'in önemli bölgelerinden olan Beni Naim ve Sair gibi ilçeler ile şehir merkezi arasındaki bağlantıyı kopartacak bir konumda kurulan yerleşim birimi aynı zamanda şehrin kuzey doğuya doğru genişlemesinin de önünde engel olarak durmaktadır.³⁶⁹

Rabbi Moshe Levinger'in 1968 senesinde Yahudiler'in kutsal bayramlarından olan Pesah bayramını Halil eski şehirde kutlamak üzere takipçilerine yapmış olduğu bir çağrıya binaen radikal görüşlere sahip 30 kadar Yahudi eski şehir merkezinde bulunan Park Hotel'de (al-Naher al-Khaled Oteli) bir araya geldiler. Turist kılığında otele giriş yapan grup bayram ertesinde buldukları yerden ayrılmayacaklarını ilan ettiler. Zamanın İsrail Savunma Bakanı Moshe Dayan bu radikal grubun önce otelden tahliye edilmelerini emrettiyse de sonra onların en yakın İsrail askeri kontrol bölgelerinden birine yerleşmelerine izin verdi. Bu askeri nokta günümüzdeki Kiryat Arba yerleşim biriminin çekirdeğidir.³⁷⁰

İlginçtir ki Halil'deki eski Yahudi mirasına sahip çıkmak ve Yahudi halkına ait olan gayri menkulleri geri almak için şehre dönmek isteyen ve Kiryat Arba'ya yerleştirilen Yahudi grubu arasında 1929 senesinden önce Halil'de yaşayan sadece bir kişi bu yerleşimi destekledi. Diğerleri ise bu yeni yerleşimcilerin saldırgan ve yayılcı tutumlarını tasvip etmedikleri için şehre dönmeyi reddetti. Yerleşimciler ve Halil'in Yahudi halkı arasındaki temel fark Filistinli komşularıyla olan ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Halilli Yahudiler ve Arap komşuları arasında hoşgörü ve dostluk esasında ilişkiler olmuşken, yerleşimciler ve Arap komşuları arasında sadece düşmanlık ve şiddet olayları görülmektedir. Kiryat Arba yerleşim birimini oluşturanların Halil şehriyle bir

³⁶⁹ Mahmoud Abdullah Mohamad Isleimieh, *Israeli Colonies on Physical Expansion of Palestinian Settlement Hebron Governorate*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), An-Najah National University Faculty of Graduate Studies: Nablus 2006, s. 74.

³⁷⁰ Nidal Ja'barin ile yapılan röportaj (2019).

bağları yoktu ve Halil'in yerlisi değillerdi. Bunların çoğu Filistin dışında doğmuş ve geç dönemde göçle bu topraklara gelmiş kimselerdi.³⁷¹ Halil'in kadim Yahudi topluluğunun üyelerinden olan Haim Bajayo, 2000 senesinde Halil'in Filistinli Belediye Başkanı Halid el-Useili ile görüştü. Haim onlarca yıl önce Halil'i terketmiş, eski şehirde bulunan gayri menkullerini de 1977 senesinde Filistinliler'e bağışlamıştı. Haim, kendisinin Halilli olduğunu ancak Yahudi yerleşimcilerin kontrol altında tuttuğu Yahudi mezarlığına gömülmek istemediğini belirterek, belediye başkanından Halil eski şehrindeki Müslüman mezarlığına defnedilebilmek için izin istemiştir. Belediye başkanı Haim'in teklifini kabul etmiş, kendisinin bir misafir olarak değil, gerçek ev sahibi olarak istediği yere defnedilme hakkına sahip olduğunu ifade etmiştir.³⁷² Halil eski şehirde Yahudi ve Müslümanlar arasındaki birlikte yaşama kültürünün son örneklerinden biri olarak değerlendirilebilecek bu olay, günümüzde yerleşimcilerin aslında Halil'in yerli Yahudi sakinleriyle uzaktan yakından bir benzerliğe sahip olmadıklarını da göstermektedir.

Kiryat Arba yerleşim birimi ilk kurulduğundan bu yana sürekli genişleyerek topraklarını 8 kat arttırmıştır.³⁷³ 1968'de kurulduğunda 20 konutta 35 aile yaşamaktaydı. İsrail hükümeti 1972'de 450 yeni konut ve 1991'de de 1500 yeni konut inşası için onay verdi. Ayrıca planlara göre bu yerleşim biriminin gelecekte 6.000 konut ve 153.000 kişilik bir nüfusla büyük bir Yahudi şehri olması tasarlanmaktadır.³⁷⁴

Tablo 5 Kiryat Arba Yerleşiminin Yayılması ve Genişlemesi

Sene	1968	1970	1972	1973	1977	1979	1980	Toplam
Yerleşime Eklenen Alan(Dönüm)	700	500	1500	1000	1500	300	600	6100

Kaynak: Salah Hasan Mahmud Abo Alrob, *Zionist Settlement in Hebron Area From 1967-2000*.

³⁷¹ Müller, s. 10.

³⁷² Rich Wiles, "Remembering the Ibrahimi Mosque massacre", *AlJazeera*: 24/02/2014. Link: <https://www.aljazeera.com/indepth/inpictures/2014/02/remembering-ibrahimi-mosque-ma-2014223105915230233.html>

³⁷³ Salah Hasan Mahmud Abo Alrob, *Zionist Settlement in Hebron Area From 1967-2000*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), An-Najah National University Faculty of Graduate Studies: Nablus 2005, s. 92.

³⁷⁴ Alrob, s. 92.

Harita 4: Kiryat Arba Yerleşim Birimine Ait Bir Görüntü 1973

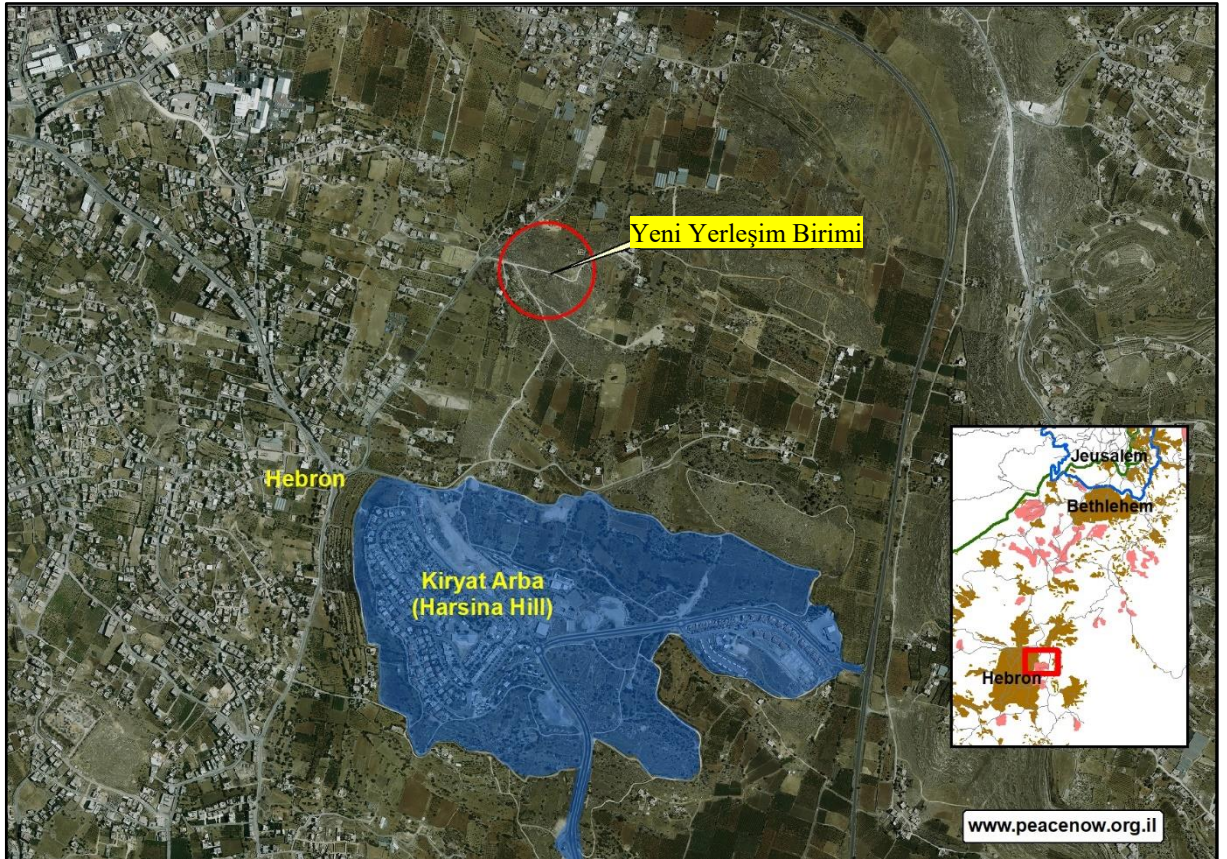
Kaynak: Peace Now. <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement116-en> Erişim tarihi: 24/05/2018

Harita 5: Kiryat Arba Yerleşim Birimi 2015

Kaynak: Peace Now. <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement116-en> Erişim tarihi: 24/05/2018

1980’de Beit Enun yakınlarında 70 dönümlük bir arazi devlet arazisi olarak deklare edildi. Bu araziler Filistinli iki aileye ait özel mülk statüsündeydi.³⁷⁵ 1988’de Yüksek Planlama Komitesi bir sanayi bölgesi inşası için onay verdi. Kiryat Arba Yerel Konsülü bu eski kararı tekrar ortaya çıkarınca Mart 2018 itibariyle bölgeye dört karavan yerleştirdi. “Mevaser” isimli bu yeni yerleşim birimi Kiryat Arba yerleşim biriminden 800 metre kadar uzaklıkta, Filistinliler’in meskûn olduğu bir alanda kuruldu.³⁷⁶ Bu da demek oluyor ki bölgede yaşayan onlarca Filistinliyi güvenlik sebebiyle hareket sınırlamalarından fiziksel şiddete kadar birçok yeni sıkıntı beklemektedir. Muhtemelen de Kiryat Arba ile birleştirilerek bahsedilen büyük şehrin oluşması sağlanacaktır.

Harita 6: Yeni Yerleşim Biriminin Konumu

Kaynak: Peace Now. Link: <http://peacenow.org.il/en/new-government-approved-settlement-founded-near-hebron> Erişim tarihi: 24/05/2018.

³⁷⁵ “Kolonyalistler Halil’in Doğusunda Yeni Yerleşim Karakolları Kuruyorlar”, *POICA*: Mart 2018. Link: <http://poica.org/2018/03/مستعمرون-يقيمون-بؤرة-جديدة-شرق-الخليل/> Erişim tarihi: 25/05/2018

³⁷⁶ “New, Government-Approved Settlement Founded Near Hebron”, *Peace Now*: 06/03/2018. Link: <http://peacenow.org.il/en/new-government-approved-settlement-founded-near-hebron> Erişim tarihi: 24/05/2018.

Günümüzde Kiryat Arba’da 7.272 kişi yaşamaktadır.³⁷⁷ Burada bankalar, oteller, bir sinema salonu ve eğitim kurumları vs. bulunmaktadır. Kiryat Arba, 4 büyük mahalleden oluşmaktadır. Bunlar Kirya, Ashmonet Yitzhak, Ramat Mamre (Givat Harsina ve Givat Ha’avot)’dir. 1984’de Kiryat Arba için yerel yönetim oluşturulmuştur. Halil eski şehrindeki yerleşim birimleri de Kiryat Arba yerel yönetimine bağlı olarak yönetilmektedir.

Tablo 6 Kiryat Arba Nüfus Artışını Gösteren Grafik

Sene	1968	1973	1978	1984	1987	1995	1996	1997
Nüfus	250	800	2000	3000	3700	5581	5810	6030
Sene	1998	1999	2000	2002	2005	2008	2011	2015
Nüfus	6200	6243	6500	6580	6819	7226	7433	7108

Kaynak: Bu tablo Salah Hasan Mahmod Abo Alrob, *Zionist Settlement in Hebron Area From 1967-2000*, s. 93 ve B’Tselem Raporları göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır.

Ramat Mamre (Arapça: Kharsina)³⁷⁸ mahallesi 1983’te Kiryat Arba’nın kuzeyinde ayrı bir yerleşim olarak kurulmuş ve idari olarak Kiryat Arba’ya bağlanmıştır. 572,10 dönümdür.³⁷⁹ Burayı ayrı bir yerleşim yeri olarak sayanlar da vardır.³⁸⁰ Ramat Mamre ve Kiryat Arba arasında kalan bölgede Filistinlilere ait bir köy (Wadi al-Ghrous) bulunmaktadır (Harita 7). 500 kişilik nüfusu olan bu köy güneyden Kiryat Arba, kuzeyden Ramat Mamre ve doğudan da İsrail Sınır Polisi Kışlası arasında kalmıştır. Köye giden otoyol kapatılmış, tek ulaşım aracı olarak binek hayvanlar kalmıştır.³⁸¹ Kendilerinden sadece yüzlerce metre ileride yaşamakta olan hemşehrilerinden ayrı bırakılan bu küçük topluluk İsrail tarafından çeşitli baskılara maruz kalmaktadır.³⁸²

³⁷⁷ Israel Central Bureau of Statistics (ICBS) Aralık 2017. Link: www.cbs.gov.il/ishuvim/reshimalefishem.pdf Erişim tarihi: 17/05/2018.

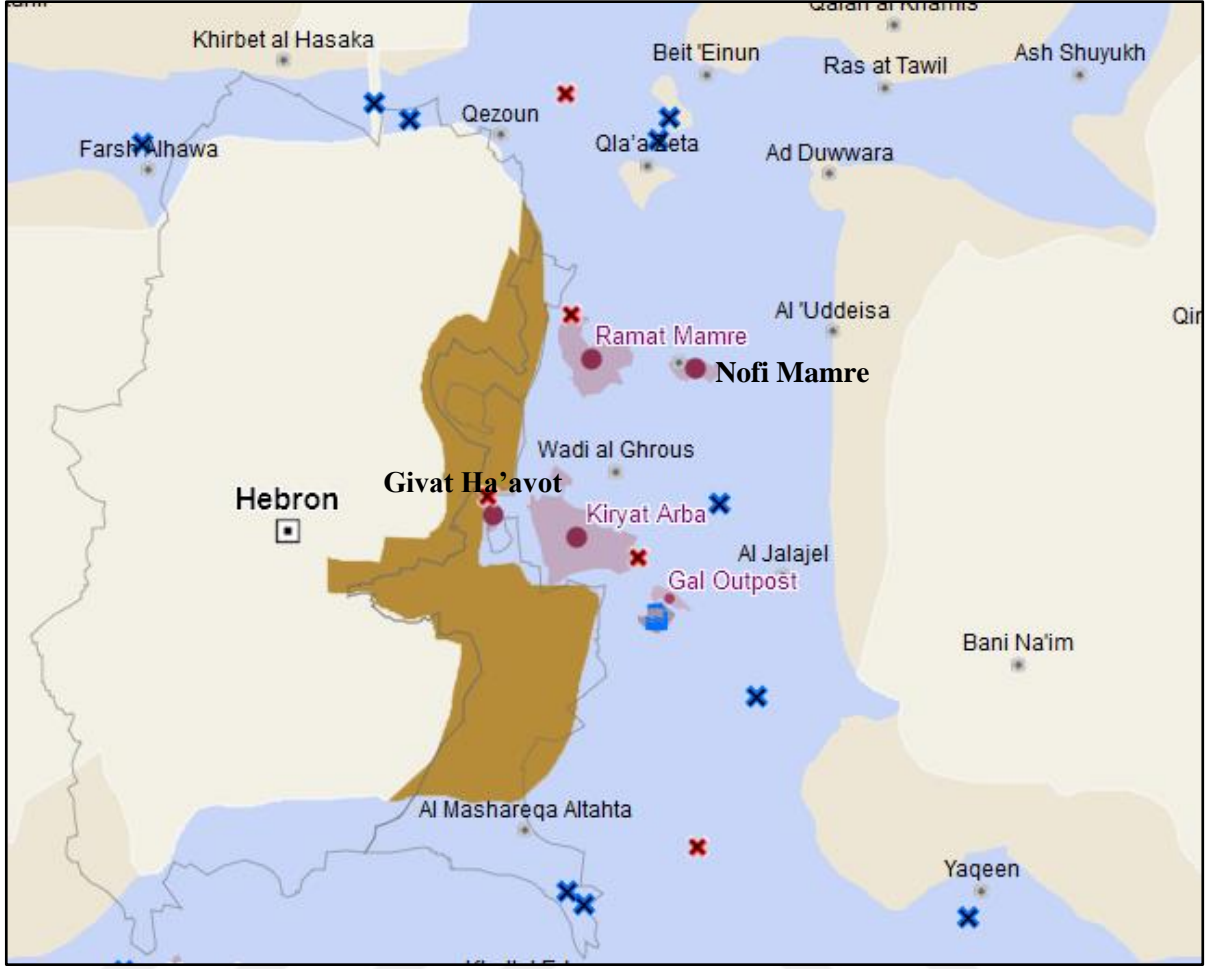
³⁷⁸ “Al-Baq’a: a Palestinian community tormented by the Israeli occupation”, *The Applied Research Institute – Jerusalem (ARIJ)*, 11/08/2011. Link: <http://poica.arij.org/preview.php?Article=2924> Erişim tarihi: 15/08/2018.

³⁷⁹ Isleimieh, s. 75.

³⁸⁰ ARIJ Enstitüsü’nün verilerinde ve diğer Filistinli kaynaklarda bu yerleşim birimi ayrı bir yerleşim olarak geçmektedir. Bk. Denise Degarmo –Jad Isaac, “The Israeli Settlement enterprise: Grave Breaches of International Law”, *Applied Research Institute – Jerusalem (ARIJ)*: 2016; Isleimieh, s. 75.

³⁸¹ Isleimieh, s. 76.

³⁸² A.g.e.

Harita 7: Kiryat Arba Mahallerini Gösteren Harita

Kaynak: OCHA tarafından hazırlanan interaktif harita. Link: <https://www.ochaopt.org/page/interactive-map> Erişim tarihi:24/05/2018.

Yukarıdaki haritada görüldüğü üzere Ramat Mamre, Nofit Mamre ve Givat Ha'avot yerleşim birimleri Kiryat Arba'ya idari olarak bağlı olsalar da coğrafya olarak ayrı halledirler. Bu durumda Kiryat Arba yerleşim birimi aslında görüldüğünden çok daha geniş bir alanı kontrol etmekte ve Filistinliler'in bu bölgeyi kullanmalarını engellemektedir.

Kiryat Arba aynı zamanda Batı Şerîa'daki en önemli sanayi bölgelerinden biridir. Kiryat Arba'nın atık suları çevre kirliliğine sebep olmakta, çoğu zaman Halilli çiftçilerin arazileri ve evleri de bu sulardan oluşan seller sebebiyle hasar görmektedir.³⁸³

³⁸³ Isleimieh, s. 75.

2.1.2. Haggai

1984 senesinde Halil şehri ve Dora topraklarında bulunan “Haraik” bölgesinde kuruldu.³⁸⁴ Halil şehrini güney yönünden kuşatarak, güney köyleri olan Kalkis, Yatta ve Reyhiyye ile geleceğe yönelik herhangi bir şehirleşme ve genişlemeyi engellemektedir. Yerleşimde 614 Yahudi yerleşimci yaşamaktadır.

2.1.3. Kfar Etziyon

923,5 dönüm³⁸⁵ üzerine kurulan bu yerleşim biriminde 1.145 kişi yaşamaktadır.³⁸⁶ Yerleşim birimi 1967’de Kudüs ve Halil arasında stratejik bir bölgede Kudüs’ü Güney Filistin’den koparmak amacıyla kurulmuştur. Konum olarak Kudüs’ün ele geçirilmesi ve elde tutulması için son derece önemli bir yerde kurulan bu yerleşim biriminin ilk kuruluş tarihi 1927 senesinin Ocak ayıdır. Kudüs’ten bir grup ultra-ortodoks Yahudi ve Filistin topraklarına yeni göç etmiş Yemen Yahudileri’nden oluşan ilk yerleşimciler burayı “Migdal Eder” olarak isimlendirmişlerdi.³⁸⁷ Zamanında ekonomik sebeplerle çok genişleyemeyen bu yerleşim birimi, 1929’daki ayaklanmada komşu köylerde yaşayan Araplar komşularının kendilerini saldırılardan korumaları ve saklamalarıyla zarar görmeden buldukları yerleri terk edebilmiş, ancak geride bıraktıkları evlerine dönememişlerdir.³⁸⁸

1930’larda Migdal Eder olarak bilinen bu topraklar Beytüllahm ve Halil arasında bir Yahudi mahallesi kurmak üzere Shmuel Yosef Holtzman isimli Yahudi bir iş adamı tarafından satın alındı. Holtzman’ın ismiyle anılmaya başlayan bölgenin adı “Kfar Etzion” oldu. (Almanca’da “Holtz” odun anlamına gelmekte olup İbranice’ye “Etz” olarak tercüme edilmektedir.) Ancak bu ikinci yerleşim girişimi de çok büyümeden son buldu. 1936’da Arap isyanları sebebiyle Kfar Etzion yerleşimcileri bölgeyi terketti.³⁸⁹

1943-1947 yılları arasında Yahudiler yine bir girişimde bulunup burada yerleşmek istediler. Bu dört yıl içerisinde Kfar Etzion’la beraber Ein Tzurim, Masu’ot Ytzhak ve Revadim mahalleleri kuruldu. İsrail, BM paylaşım planında Filistinliler’e bırakılan bu

³⁸⁴ Isleimieh, s. 76.

³⁸⁵ “Kfar Zion colonists pump sewage and wastewater into Beit Ummar agricultural lands”, *Land Research Center*: 07/05/2018. Link: <http://poica.org/2018/03/kfar-zion-colonists-pump-sewage-and-wastewater-into-beit-ummar-agricultural-lands/> Erişim tarihi: 25/05/2018.

³⁸⁶ Peace Now. Link: <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement58-en> Erişim tarihi: 25/09/2018.

³⁸⁷ Kitab-ı Mukaddes’te bu bölgenin adı Migdal Eder olarak geçmekteydi. Bk.: Yaratılış, 35:21.

³⁸⁸ Lara Friedman, “Settlements in Focus: Vol. 1, Issue 14 – Gush Etzion”. *Peace Now for Americans*: 11/11/2005. Link: <https://peacenow.org/entry.php?id=10152#.XAlGGOJRU2w> Erişim tarihi: 06/12/2018.

³⁸⁹ A.g.e.

bölgeyi stratejik konumu sebebiyle elde tutmak istedi, ancak bölgenin tamamı Ürdün hakimiyetine girdi. Bu bölgenin kaybedilmesi İsrail kolektif hafızasında bir tramva etkisi bıraktı.³⁹⁰

İsrail'in 1967'de Batı Şerîa'yı işgal etmesinin hemen ertesinde tekrar bir yerleşim girişimi oldu. Bu sefer başarılı olan bu yerleşim birimi günümüzde Batı Şerîa'daki yüzlerce yerleşim biriminin ilkidir.³⁹¹ 1948'de Kfar Etzion'u terketmek zorunda kalan yerleşimcilerin de aralarında bulunduğu bir grup bölgede yerleşti. İsrail hükümeti de bu yerleşimi resmi olarak tanıdı. Kfar Etzion bize yerleşimcilerin nasıl ısrarlı bir taktikle Batı Şerîa'da yerleşim birimleri kurduklarını göstermesi açısından da önemli bir örnektir. Aynı yöntem daha sonra Kiryat Arba ve diğer yerleşim birimlerinin kurulmasında da şahit olunmaktadır.³⁹² Günümüzde burası ilk kurulan Kfar Etzion'un 30 katı kadar genişlemiş bulunmaktadır.³⁹³

2.1.4. Migdal Oz

1977'de kurulan bir yerleşim birimi olup dini sivil özelliğe sahiptir.³⁹⁴ 1.076,4 dönümdür.³⁹⁵ Halil şehrinin kuzeyinde, Etzion Bloğu olarak bilinen yerleşim birimleri kuşağında bulunmaktadır.

2.1.5. Adora

Halil şehrinin batısında bulunmaktadır. 1982 senesinde kurulmuştur. 264 yerleşimci yaşamaktadır. Gazze'deki yerleşimlerin boşaltılmasıyla oradaki bazı yerleşimciler buraya yerleştirilmiştir.³⁹⁶ Peace Now'a göre 1984'de kurulmuştur. 404 yerleşimci yaşamaktadır.³⁹⁷

³⁹⁰ A.g.e.

³⁹¹ Hillel Bardin – Dror Etkes, “The fraud of Gush Etzion, Israel's mythological settlement bloc”, 01/02/2015. Link: <https://972mag.com/the-fraud-of-gush-etzion-israels-mythological-settlement-bloc/102133/> Erişim tarihi: 06/09/2018.

³⁹² Friedman. Link: <https://peacenow.org/entry.php?id=10152#.XAlGGOJRU2w> Erişim tarihi: 06/12/2018.

³⁹³ Bardin – Etkes. Link: <https://972mag.com/the-fraud-of-gush-etzion-israels-mythological-settlement-bloc/102133/> Erişim tarihi: 06/09/2018.

³⁹⁴ Peace Now. Link: <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement64-en> Erişim tarihi: 06/12/2018.

³⁹⁵ “Kfar Zion colonists pump sewage and wastewater into Beit Ummar agricultural lands”, *Land Research Center*: 31/03/2018. Link: <http://poica.org/2018/03/kfar-zion-colonists-pump-sewage-and-wastewater-into-beit-ummar-agricultural-lands/> Erişim tarihi: 25/05/2018.

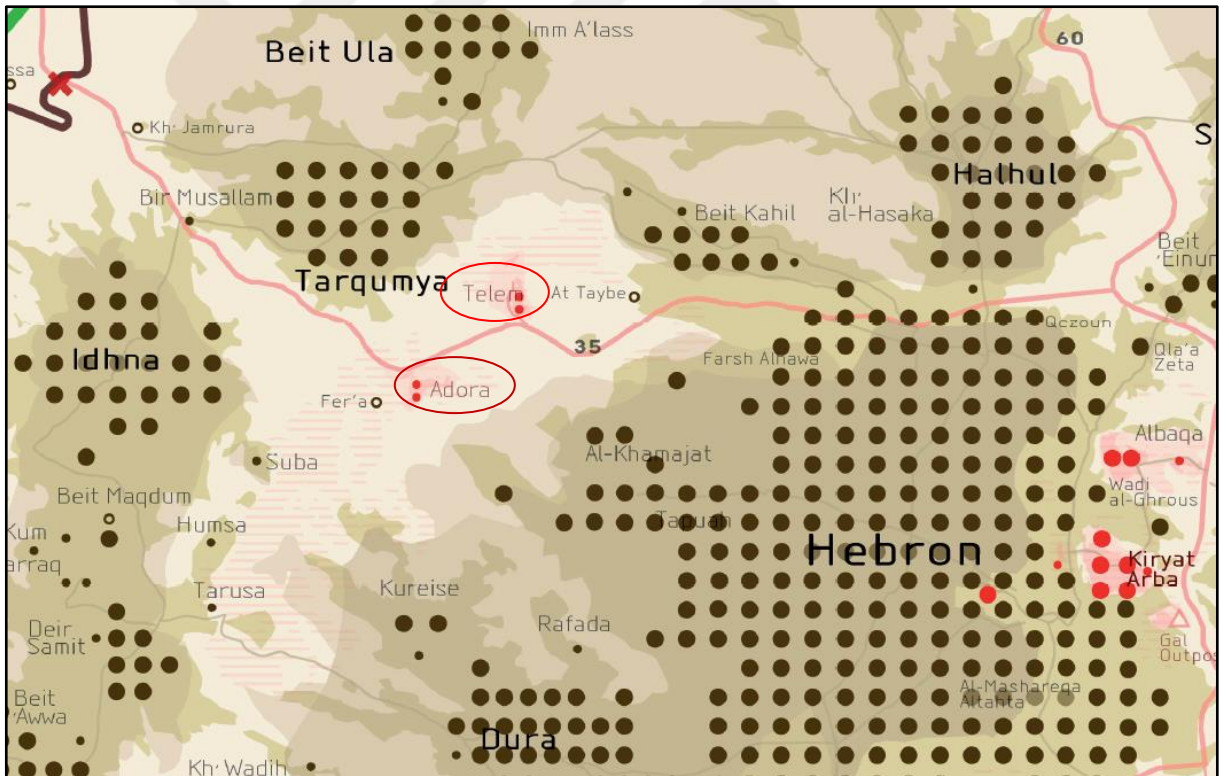
³⁹⁶ Isleimieh, s. 78.

³⁹⁷ Peace Now. Link: <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement3-en> Erişim tarihi:22/05/2018.

2.1.6. Telem

Halil şehrinin batısında bulunmaktadır. 1982³⁹⁸ senesinde kurulmuştur. 60 yerleşimci yaşamaktadır. 1998 senesine kadar İsrail askeri birliklerinin merkezi olarak kullanılan yerleşim noktası sonra sivil yerleşim birimine dönüştürülmüştür. 2005'de Gazze'deki yerleşim birimlerinin boşaltılmasıyla bu yerleşim biriminin toprakları genişlemiş, yerleşimci sayısı artmıştır.³⁹⁹ 2009 senesinde 15 üniteden oluşan ilk inşaa süreci başlamıştır.⁴⁰⁰ Peace Now sayımlarına göre 264 kişi yaşamaktadır.⁴⁰¹

Adora ve Telem yerleşimleri buldukları konum itibariyle Halil merkezi ve Tarkumya ilçesinin irtibatını kesmektedir. Aynı şekilde buradan geçen 35 numaralı otoyol da İzna ve Tarkumya ilçeleri arasındaki bağlantıyı kesmekte ve demografik büyüme yönünü sınırlamaktadır. Aynı zamanda Adora yerleşimi kuzey yönde ve Telem yerleşimi de güney yönde bir genişleme göstererek iki yerleşimin birleştirilmesi hedeflenmektedir.

Harita 8: Telem ve Adora Yerleşimleri
Kaynak: Peace Now

³⁹⁸ Peace Now. Link: <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement135-en> Erişim tarihi:22/05/2018.

³⁹⁹ Isleimieh, s. 78.

⁴⁰⁰ Peace Now. Link: <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement135-en> Erişim tarihi:22/05/2018.

⁴⁰¹ Peace Now. Link: <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement135-en> Erişim tarihi:22/05/2018.

35 numaralı otoyol hattı kırmızı renkli gösterilmiştir. Haritadan da net bir şekilde görüldüğü üzere diğer yerleşimleri birbirine ve yeşil hat ötesindeki İsrail şehirlerine bağlayan bu yol, Filistinliler'e ait ilçe ve beldeleri merkezden ve birbirlerinden uzaklaştırmaktadır.

2.1.7. Negohot

1982'de bir askeri ileri karakol olarak kurulan yerleşkenin asıl adı Mitzpe Lachish idi.⁴⁰² Zamanla gelişip büyüme gösteren yerleşim 1999'dan itibaren Negohot ismiyle sivil bir yerleşime dönüşmüş, İsrail tarafından legal statü almıştır. Mitzpe Lachish isminde bir ileri karakol hala bölgede bulunmaktadır. Dini karakterli bir yerleşim birimidir.⁴⁰³ Yerleşimin sakinleri çoğunlukla çevre bölgelerde veya yeşil hat dahilindeki şehirlerde çalışmaktadır. Çocukları ise burada okul bulunmadığı için yakında bulunan diğer bir yerleşim birimi olan Otniel yerleşim birimindeki okula gitmektedirler.

⁴⁰² Elad Benari, "Negohot's Light Glows from the Hevron Hills", *Arutz Sheva 7 (Israel National News)*: 21/09/2011. Link: <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/148079> Erişim tarihi: 22/05/2018.

⁴⁰³ Peace Now. Link: <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement82-en> Erişim tarihi:22/05/2018.

2.1.9. Eshkolot

1982 senesinde kurulmuştur.⁴⁰⁷ Halîl şehrinin güney batısında, yeşil hat sınırında, ayrımcı duvarın İsrail tarafında bulunmaktadır. 491 kişi bu yerleşim biriminde yaşamaktadır. Seküler karakterli bir yerleşim birimidir.⁴⁰⁸

2.1.10. Sansana

Halîl şehrinin güney batısında, yeşil hat sınırında, ayrımcı duvarın İsrail tarafında bulunmaktadır. Toprakları Batı Şerîa ve İsrail sınırları boyunca yayılmaktadır. Yeşil hat dahilindeki Filistinliler'in yoğun olarak yaşadığı Bi'rû's-sebi ve Halîl topraklarını birbirinden ayırmaktadır.⁴⁰⁹ 1999 senesinde kurulmuştur. 245 yerleşimci yaşamaktadır. Dini karakterli bir yerleşim birimidir.⁴¹⁰

2.1.11. Tene

Halîl şehrinin güneyinde, 1983 senesinde kurulmuştur. 756 yerleşimci yaşamaktadır.⁴¹¹

2.1.12. Shima

Halîl şehrinin güneyinde, 1985'de kurulmuştur. 404 yerleşimci yaşamaktadır. Seküler karakterli bir yerleşimdir.⁴¹² Yakın bir bölgede Shima (aka Meitarim) isimli büyük bir endüstri alanı bulunmaktadır.

⁴⁰⁷ Peace Now, <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement17-en> Erişim tarihi:22/05/2018.

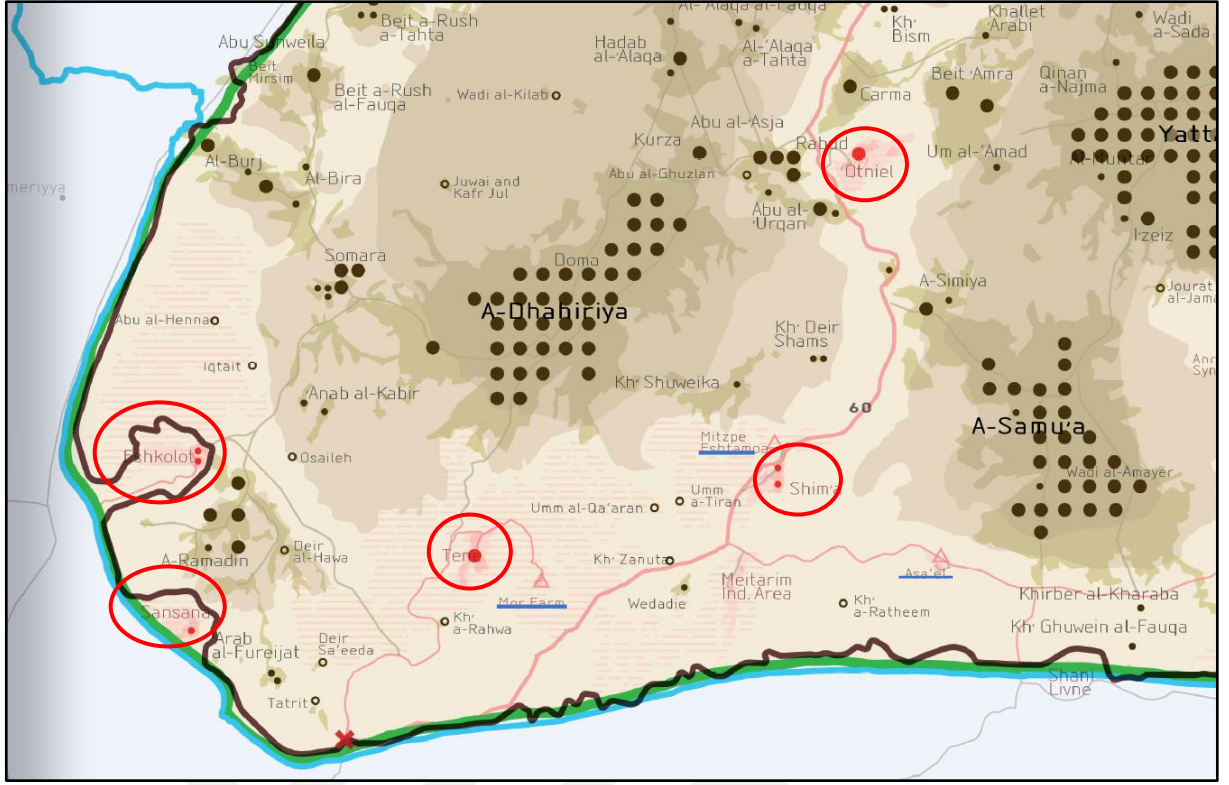
⁴⁰⁸ Peace Now, <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement17-en> Erişim tarihi:22/05/2018.

⁴⁰⁹ Isleimieh, s. 81.

⁴¹⁰ Peace Now, <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement305-en> Erişim tarihi:22/05/2018.

⁴¹¹ Peace Now, <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement49-en> Erişim tarihi:22/05/2018.

⁴¹² Peace Now, <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement130-en> Erişim tarihi:22/05/2018.

Harita 10: Halil'in Güneyindeki Yerleşimler
Kaynak: Peace Now

2.1.13. Shani Livne

Halil şehrinin güneyinde bulunmaktadır. 1989'da kurulmuştur.⁴¹³ İsrail Batı Şerîa sınırı üzerinde ama Batı Şerîa tarafında bulunmaktadır. Peace Now istatistiklerinde kendisine ait bir nüfus bilgisi bulunmamaktadır. İsrail İstatistik Bürosu sayımlarına göre 2016 itibariyle yerleşim biriminin nüfusu 502 kişidir. Seküler karakterli bir yerleşimdir.⁴¹⁴

2.1.14. Susiya

Halil şehrinin güney batısında bulunmaktadır. 1983 senesinde kurulmuştur. Halil'in iki önemli ilçesi olan Yatta ve Samu' arasında bulunup ilçelerin yayılmasını engellemektedir. Çevresinde Kadim Susiya Sinagogu, Kuzey Batı Susiya ve Mitzpe Yair isimli ileri karakollar bulunmaktadır. İsrail İstatistik Bürosu 2016 verilerine göre 1.115 kişi bu yerleşim biriminde yaşamaktadır.⁴¹⁵ Dini karakterli bir yerleşimdir.

⁴¹³ Peace Now. <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement131-en> Erişim tarihi:22/05/2018.

⁴¹⁴ ICBS: 2017.

⁴¹⁵ A.g.e.

2.1.15. Metzadot Yehuda (Beit Yatir)

Filistinli kaynaklara göre 1977 senesinde inşa edilmiştir.⁴¹⁶ İsraili kaynaklara göre ise kuruluş tarihi 1983'tür. B'Tselem'e göre nüfusu 532 kişidir.⁴¹⁷ Dini karakterli bir yerleşimdir.

2.1.16. Maon

1980 senesinde kurulmuştur. İsrail İstatistik Bürosu verilerine göre 539 kişilik bir nüfusu vardır. Filistinliler'e ait bir belde olan Tuwani'ye çok yakın bir mesafede kurulmuş olup, belde sakinlerini sürekli rahatsız ederek bölgeyi terk etmeye zorlamaktadırlar. Ayrıca yine çevre tepelerde hayvanlarını güden Filistinli çobanların da bu yerleşim birimi yüzünden hareket alanları daralmıştır.⁴¹⁸ Hemen yakınında kurulmuş olan ileri karakol niteliğindeki çiftlik Maon Farm (Havat Maon) radikal yerleşimcilere ev sahipliği yapmaktadır.⁴¹⁹

2.1.17. Karmel

Halil'in güney batısında 1981'de kurulmuştur. Peace Now verilerine göre nüfusu 407 kişidir.⁴²⁰ Dini karakterli bir yerleşimdir. Bu bölgede yaşamakta olan göçebe Arap kabilelerinin geleneksel hayatlarını sürdürmelerine engel olmaktadır. Ayrıca yine haritada (Harita 11) net olarak görüldüğü gibi çevredeki Filistin yerleşim alanlarının birbirleriyle olan bağlantısını kesmektedir.

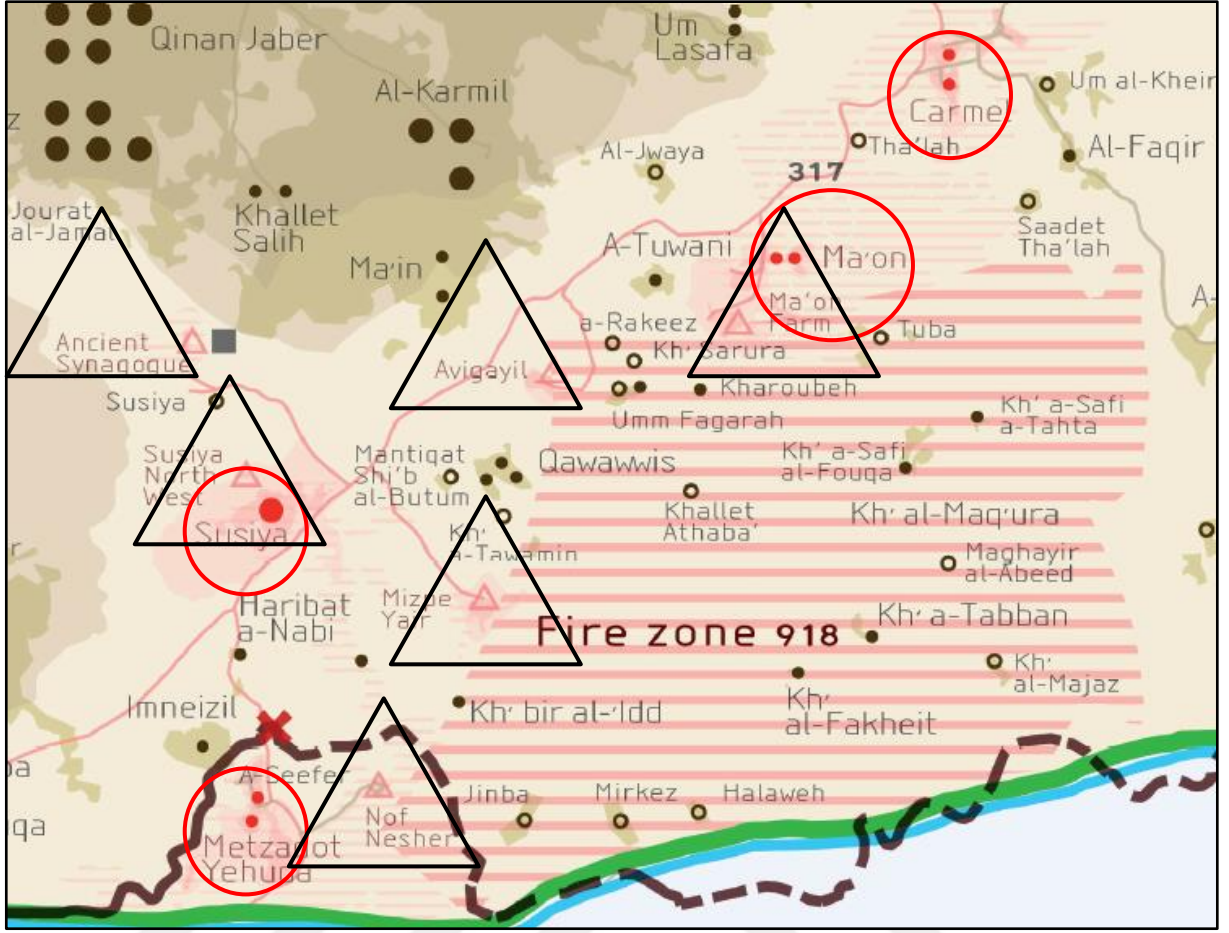
⁴¹⁶ Isleimieh, s. 82.

⁴¹⁷ B'Tselem. Link: <https://www.btselem.org/settlements/statistics> Erişim tarihi: 22/05/2018.

⁴¹⁸ Isleimieh, s. 82.

⁴¹⁹ "Settlement: Havat Maon", *The Institute for Middle East Understanding (IMEU)*: 16/12/2013. Link: https://imeu.org/photo_essay/settlement-havat-maon Erişim tarihi:22/05/2018.

⁴²⁰ Peace Now. Link: <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement61-en> Erişim tarihi:22/05/2018.

Harita 11: Halil ve Bi'ru's-sebi Arasındaki Yerleşimler

Kaynak: Peace Now

*Üçgenle gösterilen bölgeler İsrail kullanımındaki sivil yerleşim olmayan ileri karakollardır (outpost).

** Daire şeklinde gösterilen bölgeler İsrail sivil yerleşim birimleridir.

İsrail, güneyde Bi'ru's-sebi ve Halil arasındaki yerleşimlerden bir kuşak oluşturarak bölgedeki Filistinliler'i evlerinden ayrılmak zorunda bırakmaktadır. Güneyde bulunan Yatta ilçesinde yaşayan halkın büyük bir kısmı hayvancılıkla iştigal etmektedirler. Bu sebeple de çevre köy ve beldelerde de ikamet etmektedirler. Hatta bir kısmı tepelerde bulunan mağaralarda hayatlarını idame ettirmektedirler. Ancak İsrail hükümeti mağaralarda yaşayan Filistinliler'e de tahammül edememekte ve onların da bu bölgeden ayrılmasını talep etmektedir.⁴²¹ 1970 senesinde İsrail bu mağaralarda yaşayan insanların kapalı askeri bölgede yaşadıklarını ilan etti ve 1999'da ilk sınır dışı etme faaliyetleri başladı. 2000'de Yüksek Adalet Divanı, mahkeme sonuçlanana kadar Filistinliler'in geçici bir süre bu bölgede yaşamalarına müsaade edilmesi yönünde bir karar çıkardı. Buna rağmen bölge halkı İsrail tarafından sürekli bir baskı altında tutulmaktadır, canları ve malları tehlike altındadır. B'Tselem tarafından yapılan bir

⁴²¹ Isleimieh, s. 103.

araştırmaya göre bölge halkının %88'i yerleşimci terörüne ya bizzat kendisi ya da birinci dereceden bir akrabası maruz kalmıştır.⁴²² B'Tselem, Güney Halil Tepeleri'nde göçe zorlanan topluluklar hakkında hazırladığı bir raporda konuyu detaylı bir şekilde işlemiştir.⁴²³

Aynı şekilde tehciye maruz kalan topluluklardan biri de yine Yatta ilçesine bağlı Masafar Yatta bölgesinde yaşayan 1300 kadar Filistinlidir. Yine Susiya yerleşim birimine yakın yerde bulunan Khribet Susiya beldesinde yaşayan 250 Filistinli de zorla göçe maruz kalan Filistinli topluluklardandır. 1 Şubat 2018'de Yargıtay buralardaki Filistin köylerinin derhal yıkılması ve boşaltılması yönünde bir karar çıkardı.⁴²⁴ Susiya ve çevresindeki yerleşimler ve bu yerleşimlerin Filistinliler'in hayatlarına olan olumsuz etkileri ve diğer gelişmeler hakkında yine detaylı bir rapor B'Tselem tarafından hazırlanmıştır.⁴²⁵

Güneydeki bu yerleşimlerin tamamı Halil ilçelerinin çeşitli yönlerde genişleme ve büyümesini engellemektedir. Oslo anlaşmasına göre C bölgesi olarak bilinen bölgede İsrail genişleme siyasetiyle bir taraftan yeni yerleşimler inşa ederken öteki taraftan da bölgedeki Filistin köy ve kasabalarını boşaltmaya çalışmaktadır. Filistinliler'in bu köylerde yeni binalar inşa etmelerine de izin verilmemektedir. Bu olumsuzluklar her geçen gün artarak devam etmektedir. Bir örnek olarak; geçtiğimiz Nisan (2018) ayında İsrail askerleri Susiya yakınındaki bir Filistin köyünde imar izni alamadığı için çadır kuran bir Filistinli'nin çadırını yıkmışlardır.⁴²⁶

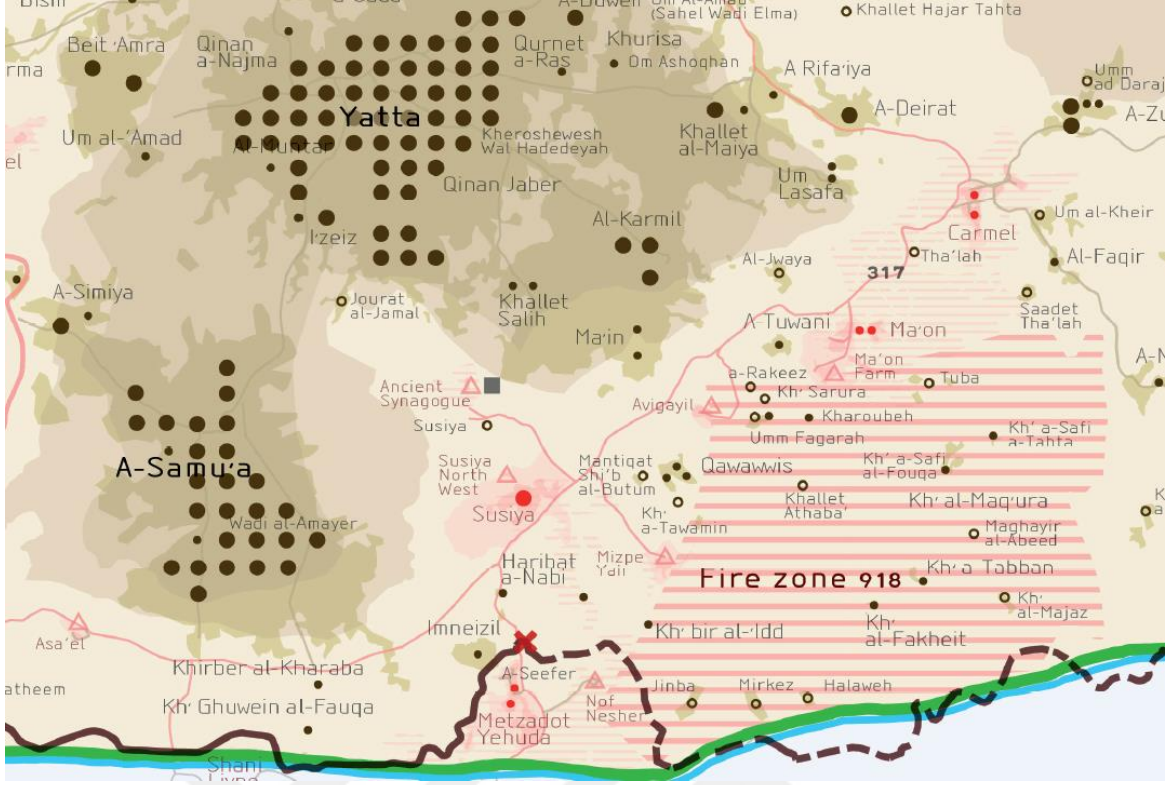
⁴²² "New Report: Palestinian Cave Dwellers in South Mt. Hebron Still in Danger of Expulsion", *B'Tselem*: 05/07/2005. Link: https://www.btselem.org/index.php/press_releases/20050705 Erişim tarihi: 22/05/2018.

⁴²³ Antigona Ashkar, "Means of Expulsion: Violence, Harassment and Lawlessness against Palestinians in the Southern Hebron Hills (Tehcir Yöntemleri: Güney Halil Tepelerinde Filistinlilere Yönelik Şiddet, Taciz ve Hukuksuzluk)", *B'Tselem*: Temmuz 2005. Link: https://www.btselem.org/download/200507_south_mount_hebron_eng.pdf https://www.btselem.org/index.php/publications/summaries/200507_south_hebron, Erişim tarihi: 15/05/2018.

⁴²⁴ "Update on communities facing expulsion, February 2018", *B'Tselem*: 26/02/2018. Link: https://www.btselem.org/communities_facing_expulsion/20180208_update Erişim tarihi: 15/05/2018.

⁴²⁵ "A Chronicle of Dispossession: Facts about Susiya", *B'Tselem*: 29/07/2015. Link: https://www.btselem.org/index.php/south_hebron_hills/201507_facts_on_susiya Erişim tarihi: 22/05/2018.

⁴²⁶ "Israeli forces destroy tent structure in Susiya", *Ma'an News Agency*: 24/04/2018. Link: <http://www.maannews.com/Content.aspx?id=780063> Erişim tarihi: 22/05/2018.

Harita 12: Susiya Yerleşim Birimi
Kaynak: Peace Now.

2.1.18. Pnei Hever (Ma'ale Hever)

1982 senesinde kurulmuştur.⁴²⁷ Halil şehrinin batısında bulunur. Halil'in en büyük ilçelerinden olan Beni Naim ve Yatta ilçeleri arasında bulunup iki ilçenin bağlantısını engellemektedir. Halil şehrini baştan başa bölen 60 numaralı otoyol bu yerleşim birimini de diğer yerleşim birimlerine ve İsrail şehirlerine bağlamaktadır.⁴²⁸ Nüfusu İsrail İstatistik Bürosu sayımlarına göre 548 kişidir.⁴²⁹ Dini karakterli bir yerleşimdir.

2.1.19. Asfar Metzad

Halil şehrinin kuzey batısında 1983'te kurulmuştur.⁴³⁰ Ultra-Ortodoks (Haredi) bir topluluktur. Nüfusu İsrail İstatistik Bürosu verilerine göre 688'dir. Yerleşim biriminin nüfusu sürekli artmakta ve arazi alanı genişleyerek yayılmaktadır.

⁴²⁷ Peace Now. Link: <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement109-en> Erişim tarihi: 22/05/2018.

⁴²⁸ Isleimieh, s. 83.

⁴²⁹ Israel Central Bureau of Statistics (ICBS) December 2017. Link: www.cbs.gov.il/ishuvim/reshimalefishem.pdf Erişim tarihi: 17/05/2018.

⁴³⁰ Peace Now. Link: <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement13-en> Erişim tarihi: 22/05/2018.

Asfar, 2015

Asfar, 2017

Harita 13: Asfar Yerleşim Biriminin İki Sene İçindeki Gelişimi

Kaynak: Peace Now. Link: <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement13-en> Erişim tarihi: 22/05/2018.

2.1.20. Karmeı Tzur

Halil şehrinin kuzeyinde 1984 senesinde kurulmuştur.⁴³¹ 1047 yerleşimci yaşamaktadır.⁴³² Dini karakterli bir yerleşimdir. 289 dönümdür.⁴³³

2.2. İleri Karakollar (Outpost)

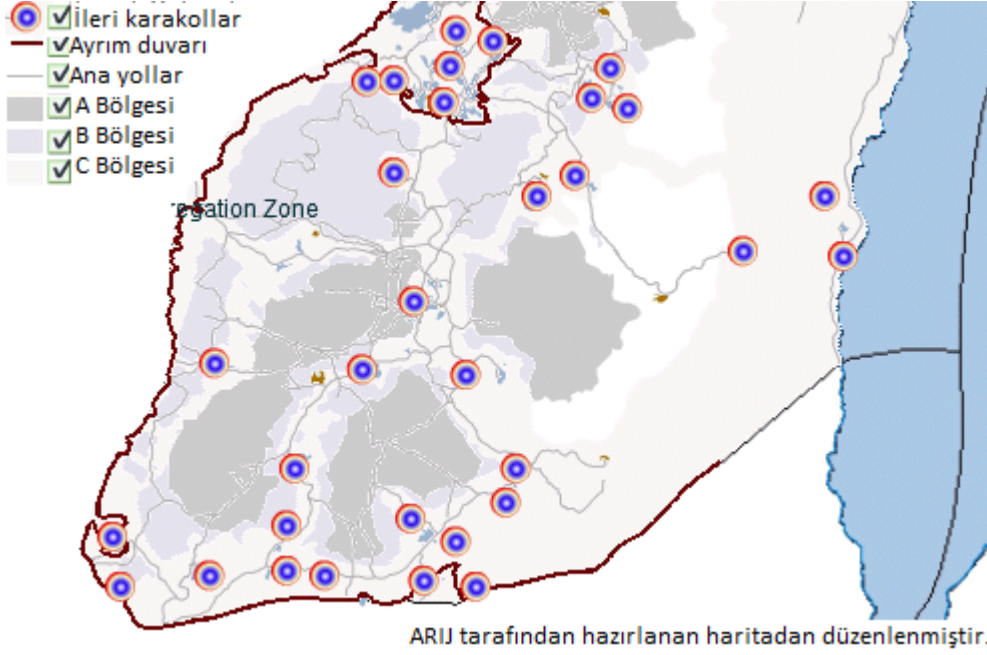
Halil şehrinde 16 adet ileri karakol bulunmaktadır.⁴³⁴ Yerleşim birimlerine yakın mesafelerde kurulup bir zaman sonra bu yerleşimlerin bir mahallesi olarak kabul edilerek devlet tarafından resmi olarak tanındıklarını göz önünde bulundurursak Halil şehrinin içinde bulunduğu tehlikenin boyutları daha netleşir.

⁴³¹ Peace Now. Link: <http://peacenow.org.il/en/settlements/settlement60-en> Erişim tarihi: 22/05/2018.

⁴³² Israel Central Bureau of Statistics (ICBS) December 2017. Link: www.cbs.gov.il/ishuvim/reshimalefishem.pdf Erişim tarihi: 17/05/2018.

⁴³³ "Kfar Zion colonists pump sewage and wastewater into Beit Ummar agricultural lands", *Land Research Center*: 31/03/2018. Link: <http://poica.org/2018/03/kfar-zion-colonists-pump-sewage-and-wastewater-into-beit-ummar-agricultural-lands/> Erişim tarihi: 25/05/2018.

⁴³⁴ İleri karakollar listesini hazırlarken Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi'nin (OCHA) Filistin koordinatörlüğü tarafından hazırlanan interaktif haritadan, The Applied Research Institute Jerusalem (ARIJ) (ARIJ İnteraktif Harita. Link: <http://outposts.arij.org/> Erişim tarihi: 25/05/2018) ve İsraili Peace Now hareketinin konuyla ilgili verilerinden ("The Government Advanced Plans for 1,823 Units in Settlements in the First Half of 2016", Peace Now: 12/07/2016. Link: <http://peacenow.org.il/en/2016-plans> Erişim tarihi: 25/05/2018) istifade ettik.

Harita 14: Güney Filistin'deki İsrail İleri Karakolları Haritası

Kaynak: ARIJ. Link: <http://outposts.arij.org/> Erişim tarihi: 25/05/2018

Tablo 7: Halil Şehrindeki İsrail İleri Karakolları

	İleri Karakollar (Outposts)	Kuruluş Tarihi	Not
1	Doğu Bat Ayin	2001	Beit El yerleşim birimine yakındır ama Halil sınırlarındadır. Yasal statüsü ve nüfus durumu hakkında bilgi yoktur.
2	Tzur Shalem	2001	Karmeit Tzur yerleşim birimine yakındır. Yasal statüsü ve nüfus durumu hakkında bilgi yoktur.
3	Ma'on Farm	2001	Ma'on yerleşim birimine yakındır. Yasal statüsü ve nüfus durumu hakkında bilgi yoktur.
4	Avigayil	2001	Ma'on yerleşim birimine yakındır. Yasal statüsü ve nüfus durumu hakkında bilgi yoktur.
5	Mitzpe Yair	1998	Susiya yerleşim birimine yakındır. Yasal statüsü ve nüfus durumu hakkında bilgi yoktur.
6	Nof Nesher	1996	Metzadot Yehuda yerleşim birimine yakındır. Yasal statüsü ve nüfus durumu hakkında bilgi yoktur.
7	Kuzey Batı Susiya	2001	Susiya yerleşim birimine yakındır. Yasal statüsü ve nüfus durumu hakkında bilgi yoktur.
8	Kadim Susiya Sinagogu	2002	Susiya yerleşim birimine yakındır. Yasal statüsü ve nüfus durumu hakkında bilgi yoktur.
9	Asa'el	2002	Shima yerleşim birimine yakındır. Yasal statüsü ve nüfus durumu hakkında bilgi yoktur.
10	Mitzpe Eshtamoa	2003	Shima yerleşim birimi yakınlarında bir eğitim enstitüsü kurulmak üzere 24/03/2011'de yerleşim birimine bağlı bir mahalle olarak yasal statü aldı.
11	Mor Farm	1999	Tene yerleşim birimine yakındır. Yasal statüsü ve nüfus durumu hakkında bilgi yoktur.
12	Mitzpe Lachish	2002	Negohot yerleşim birimine bağlı bir mahalle olarak 12/11/2013'te yasal statü aldı. Tahmini nüfusu 1.310 kişidir.
13	Gal	2002	Kiryat Arba yerleşim birimine yakındır. Yasal statüsü ve nüfus durumu hakkında bilgi yoktur.
14	Pnei Kedem	2002	Asfar yerleşim birimine yakındır. Yasal statüsü ve inşaa çalışmalarına dair bir plan hazırlık aşamasındadır.
15	Beit Dror Adoraym		Hakkında bilgi bulunmamasıyla beraber OCHA tarafından hazırlanan haritada vardır. ⁴³⁵
16	Sansana	1999	24/04/2012'de yasal statü olarak yeni bir yerleşim haline geldi. 2016 itibariyle nüfusu 1.625 kişi oldu.

Kaynak: Peace Now, B'Tselem, OCHA ve ARIJ.

⁴³⁵ OCHA İnteraktif Harita. Link: <https://www.ochaopt.org/page/interactive-map> Erişim tarihi:25/05/2018

2.3. Eski Şehirde Bulunan Yerleşimler

Halil şehrinde kurulan yerleşim birimlerinden en sorunlusu elbette ki şehir merkezinde kurulmuş olanlardır. Kudüs haricinde diğer şehirlerde kurulan yerleşim birimleri meskûn olmayan bölgelerde, Araplar'la Yahudiler'i aynı sokakta yaşamaya mecbur etmeyecek şekilde kurulurken; Halil şehrinde tam olarak Harem-i İbrahim Cami'nin yanı başında Araplar'a ait olan evlere Yahudiler'in yerleşmesiyle kurulmuştur. Halil eski şehrindeki yerleşimler tarihi şehrin doğusu ile batısını birbirine bağlayan, şehrin en önemli caddesi olan Şüheda Caddesi üzerinde yoğunlaşmıştır.⁴³⁶ Halil eski şehrinde günümüzde (2019 Ocak ayı) 6.300 Filistinli ikamet etmektedir.⁴³⁷

Burada yaşayan yerleşimciler son derece aşırı görüşlere sahip Yahudiler'den oluşmaktadır. Hemen her gün Arap komşularına sataştıkları, sözlü veya fiili saldırıda buldukları bölgeyi ziyaret eden herkesin malumudur. Eski şehirde bulunan çarşının bazı sokakları ve henüz kapatılmamış bazı dükkanları Araplar'ın kullanımında olmasına rağmen, sokakları çevreleyen binaların çoğu Yahudi yerleşimcilerin eline geçmiştir. Bu sebeple İsrail ordusu Arapları Yahudi yerleşimcilerden gelecek saldırılara karşı korumak üzere çarşıdaki sokakların üzerini bir file ile kapatmıştır. Bu yollardan geçen herkesin kolaylıkla görebileceği üzere bu filelerin üstü çöplerle, pet şişelerle ve pisliklerle doludur. Fileler büyük boyutlu katı maddelerin düşmesini engelleyebilse de yerleşimcilerin Araplar'ın ve çarşıdan geçen turistlerin üzerine döktüğü pis suları engellemekten yoksundur. Bundan ayrı olarak Halil eski şehrinin tam ortasından geçip Harem-i İbrahim'de son bulan Şüheda Caddesi'nin Araplar'ın kullanımına kapatılması şehirdeki en büyük ayrımcılık göstergesidir (Ek 18). 1994'te yaşanan Halil Katliamından sonra adeta Arap halkı cezalandırıcısına alınan tedbir ve önlemler Yahudi yerleşimcilerin şehirde daha rahat hareket etmesine olanak sağlamıştır.⁴³⁸ Kapalı caddelerde yaşayan Filistinli vatandaşları rakamlandıran İsrail, bu rakamların dışındaki insanların bu caddelere girmesine müsaade etmemektedir. Bu caddelerdeki evlerde yaşayan Filistinlilerin ziyaretçi veya misafir kabul etmeleri mümkün olmamaktadır. Bariyerler ve elektronik geçiş noktaları ile eski şehirdeki hareket Filistinliler açısından çok önemli

⁴³⁶ Amr, "The Impact and Reflections of the Zionist Settlement...", s. 215.

⁴³⁷ Numan Amr ile yapılan görüşme. Kendisi bu rakamın kaynağının "Halil İmar Komitesi" olduğunu belirtmiştir. 28/01/2019.

⁴³⁸ Müller, s. 53.

ölçüde kısıtlanmıştır. Öyle ki Filistinli çocukların sokakta oynama hakları bile ellerinden alınmıştır.⁴³⁹

Halil'de eski şehri doğudan batıya bölen çok sayıda yerleşim birimi bulunmaktadır. Bu yerleşimler şehrin dini karakterini değiştirmek üzere kurulmuştur. Başta Harem-i İbrahim olmak üzere eski şehirdeki İslam kültür mirasına ait eserleri yok ederek ve/ya değiştirerek şehri bir Yahudi şehrine dönüştürme çabalarının bir ürünü olarak bu yerleşim birimleri eski şehirdeki birçok stratejik noktayı Yahudi bireylerin işgal etmesiyle oluşturulmuştur. İsrail hükümetleri ve ordusu da bu yerleşimcilerin ihtiyaçlarının giderilmesi ve güvenliklerinin sağlanması için her türlü desteği sunmaktadır. Eski şehirde Yahudi yerleşimcilerin güvenliğinden sorumlu 2.000 İsrail askeri bulunmaktadır.⁴⁴⁰

Halil'deki yerleşimlerin çoğu sağ-kanat Likud hükümetleri döneminde kurulmuştur. Bununla beraber İşçi Partisi döneminde de yerleşim birimleri kurulmaya devam edilmiştir.⁴⁴¹Eski şehirdeki yerleşim birimlerinde TIPH'in (Halil Geçici Uluslararası Varlık) verilerine göre 500 ila 800 kadar Yahudi yerleşimci yaşamaktadır.⁴⁴² Bu rakam gündüzleri her gün çeşitli bölgelerden gelen Yahudi ziyaretçilerle daha da artmaktadır.⁴⁴³

Eski şehirdeki yerleşim birimlerinin tamamı tüm altyapı hizmetlerini Kiryat Arba belediyesinden temin etmektedir. Filistinli araştırmacı Mahmoud Abdullah burada eski şehirdeki yerleşim birimleri ile Kiryat Arba yerleşim biriminin yakın zamanda birleştirileceği ve eski şehrin tamamının Yahudiler'de kalacağına işaret ederek şehrin içinde bulunduğu Yahudileştirme tehlikesine karşı Müslümanları uyarmaktadır.⁴⁴⁴

Eski şehirde yaşayan Müslümanların Harem-i İbrahim'e erişimi sık sık engellenmektedir. Filistin'de kutsal mekanlara yapılan saldırı ve dini ihlalleri takip eden Filistin Evkaf Bakanlığı'nın 2017 senesi son çeyreğinde yayınladığı rapora göre Harem-i İbrahim'de 2017 senesi içinde 591 kere ezan yasağı uygulanmıştır. Aynı şekilde Müslümanlar'ın Mescid'de namazlarını eda etmeleri 20 kere engellendi. Aşağıdaki tablo

⁴³⁹ Nidal Ja'barin ile yapılan röportaj (2019).

⁴⁴⁰ Numan Amr ile yapılan röportaj (2019).

⁴⁴¹ Alrob, s. 90.

⁴⁴² "Hebron Settlements", TIPH. Link: <http://www.tiph.org/hebron/hebron-settlements/> Erişim tarihi:15/04/2018.

⁴⁴³ Sellick, s. 73.

⁴⁴⁴ Isleimieh, s. 96.

İsrail'in 2016 ve 2017 senelerinde Halil İbrahim Camii'ndeki saldırı ve ihlallerini göstermektedir.⁴⁴⁵

Tablo 8 Harem-i Halil'deki İsrail Saldırıları

Saldırı Türü	2016	2017
Cemaatin engellenmesi	37	27
Baskın	17	22
İnşaat ile çevre bölgelerin değiştirilmesi	25	17
Mescidin altındaki kazılar	3	1
Mescidin kapatılması	20	15
Mescidin içinde tutuklama	8	13
Cemaate mescid içinde fiziksel saldırı	2	4
Mescid'e Molotof kokteyl atılması	1	1
Ezanın engellenmesi	546	591

Kaynak: Mohsen Moh'd Saleh, *The Palestine Strategic Report 2016-2017*, Al-Zaytouna Centre for Studies and Consultations: Beirut 2018.

Eski şehirde yaşayan Filistinliler'in Müslüman kabristanına ölülerini defnetmesi İsrail otoritelerinden izin alınarak mümkün olabilirken, yine İsrail 2001'de aldığı bir kararla cenaze törenine kaç kişinin katılacağını da belirlemeye başlamıştır.⁴⁴⁶

1984'te "Hebron Fund" isimli kuruluşun kurulmasından 2 sene sonra "Ataların Yurdunda Yahudi Yerleşimini Yenileme Komitesi" tarafından "Master Plan" olarak isimlendirilen Halil'deki Yahudi yerleşimlerinin yenilenmesi, imarı ve yine Halil eski şehirde bir Yahudi mahallesi kurma projesi oluşturuldu.⁴⁴⁷ 3 ayaklı bu planın ilk aşaması Kıryat Arba ve eski şehirde bulunan diğer yerleşim birimlerini birleştirerek coğrafi bütünlük sağlayıp bölgenin tamamını Yahudi kontrolüne almaktı. İkinci ayak, 1929'da Halil'deki evlerinden ayrılan Yahudi halkın şehre geri dönmesini ve Yahudilere ait olan gayri menkullerin ele geçirilmesini hedefliyordu. Bu şekilde yerleşim alanlarını genişleterek şehirde Yahudi hakimiyetini arttırmak istiyorlardı. Üçüncü ayak ise demografik değişikliklerle şehrin Yahudi karakterini kalıcı hale getirmektir. Böylece şehre çekilen Yahudi nüfus ve hali hazırda şehirde yaşamakta olan Müslümanların şehirden

⁴⁴⁵ Mohsen Moh'd Saleh, *The Palestine Strategic Report 2016-2017*, Al-Zaytouna Centre for Studies and Consultations: Beirut 2018, s. 164.

⁴⁴⁶ Isleimieh, s. 64.

⁴⁴⁷ Sellick, s. 75.

zorla göç ettirilmesi ile Halil'deki demografik yapı Yahudiler'in lehine değiştirilecektir.⁴⁴⁸

Ariel Sharon'un Halil'i Yahudileştirme planları arasında Kiryat Arba ve eski şehirdeki yerleşim birimlerini birleştirmek ve etrafına duvar örme planı vardı. Bu planla Halil eski şehri Halil'in kalanından tamamen ayrılmış olacak ve Müslümanların Halil eski şehriyle olan bağlantısı sonlandırılacaktı. Ancak 1996'da Halil'den geri çekilme tartışmaları ve barış görüşmelerinin yapıldığı bu süreçte bu plan uygulamaya koyulamadı.⁴⁴⁹

Rabi Rav Kook, 1929 Hebron Katliamından sonra şehre geri dönmek fikrini desteklemeyen Yahudiler'i "Hebron'un inşasına yardımcı olmayı reddedenler halkımızın kökenlerine saldırıyorlar" diyerek kınamıştır. Onun düşüncesine göre Hebron bir başka şehirle değiştirilemeyecek kutsal bir şehirdir, Siyonist Yahudi kimliği için bu şehre dönmek gereklidir.⁴⁵⁰

Günümüze kadar Halil eski şehrindeki yerleşim birimleri tartışma konusu olmaya devam etmiştir. En son olarak geçtiğimiz Ekim ayında (2017) İsrail hükümeti 2002'den bu yana ilk kez Halil eski şehrinde 31 yeni yerleşim birimi inşasına onay verdi.⁴⁵¹ "Hezekiah Mahallesi" olarak planlanan bu yerleşim birimi Şüheda Caddesi'nde bina edilecek ve 5,96 milyon dolara mal olacaktır.⁴⁵² Halil Belediyesi'ne ait olan ve otobüs durağı olarak kullanılan bu alanda Eylül 2016'da yerleşim girişimleri başlamış, yerleşimciler 14 karavanla burada yerleşmek istemişlerdi.⁴⁵³ Filistin yönetimi bu kararı Filistinliler'e yeni bir savaş açmak olarak değerlendirip durumu Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne götüreceklerini beyan etmiştir.⁴⁵⁴

Şimdi eski şehirdeki yerleşim birimlerine tek tek göz atalım:

⁴⁴⁸ Müller, s. 46.

⁴⁴⁹ Müller, s. 46.

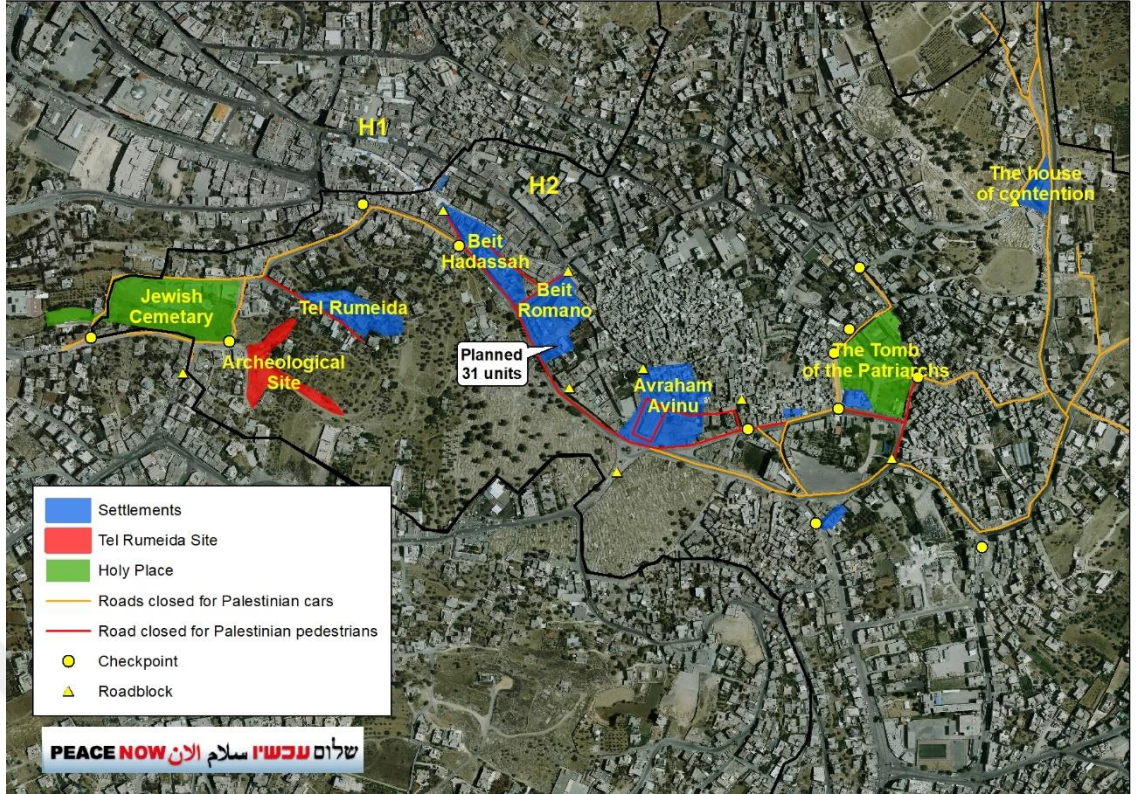
⁴⁵⁰ Kheir, s. 1.

⁴⁵¹ Entsar Abu Jahal, "Israel to build 31 settlement units in heart of Hebron", *al-Monitor*: 15/10/2018. Link: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2018/10/palestine-hebron-31-settlement-units-israel-icc-erekat.html#ixzz5X29YCWaP> Erişim tarihi 16/11/2018.

⁴⁵² "The Government Allocates NIS 21.6 million for a New Settlement in Hebron", *Peace Now*: 17/10/2018. Link: <http://peacenow.org.il/en/government-allocates-nis-21-6-million-new-settlement-hebron> Erişim tarihi: 28/11/2018.

⁴⁵³ "Israel's Occupation Authorities approve the construction of 31 Housing Units in A New Settlement in Hebron", *Land Research Center*: 16/10/2017. Link: <http://www.lrcj.org/publication-3-615.html> Erişim tarihi: 16/11/2018.

⁴⁵⁴ "Palestine denounces illegal Israeli settlement plan in Hebron", *Al-Jazeera*: 15/10/2018. Link: <https://www.aljazeera.com/news/2018/10/palestine-denounces-illegal-israeli-settlement-plan-hebron-181015064919113.html> Erişim tarihi: 16/11/2018

Harita 15: Halil Eski Şehirdeki Yerleşim Birimleri

Kaynak: Peace Now.

2.3.1. Beit Hadassah (Ed- Debbuya)

Halil şehir merkezindeki ilk yerleşim birimidir. Eski şehrin batısında bulunmaktadır. 1979’da Kiryat Arba’lı bir grup yerleşimci eski şehre geri döndü. (Pesah bayramında şehir merkezini terk ettikten sonra Kiryat Arba’da yerleşim kurmuşlardı.) Aralarında Miriam Lvinger’in de (Moşe Lvinger’in eşi) bulunduğu kadın ve çocuklardan oluşan yerleşimciler burada Beit Hadassah yerleşim birimini inşa ettiler.

Söz konusu bina (Ek 10) 1880’lerde Halil’de yaşayan Yahudiler tarafından 1900’lerin başına kadar Yahudi hastanesi olarak hizmet verdi. 1936’da son Yahudiler’in de şehirden ayrılmasıyla 1970’e kadar mandıracılık fabrikası olarak kullanıldı. 1970’de UNRWA okuluna dönüştürüldü.⁴⁵⁵ Okul binası 1979’da bir grup Yahudi kadın ve çocuk tarafından işgal edildi. İsrail binanın Yahudilere ait bir yerleşim olduğunu resmi olarak tanımasa da onları binadan çıkarmadı. Ancak 1980’de 6 tane Yeşiva⁴⁵⁶ öğrencisinin bina önünde öldürülmesi üzerine İsrail hükümeti binanın yerleşimcilerde kalmasına karar

⁴⁵⁵ Numan Amr, “The Impact and Reflections of the Zionist Settlement in the Heart of Hebron City on its Residents and the Palestinian- Israeli Conflict”, *Mecellet Camiat’il-Kuds’il-Meftuha lil Ebhas ve’d Dirasat*, sy. 43/2, Şubat 2018, s. 215.

⁴⁵⁶ Yeşiva: Yahudi cemaatlerinde yüksek dinî öğretimin yapıldığı kurumlara verilen isimdir. “Tevrat’ın okunup anlaşıldığı yer” anlamına gelen Yeşiva’larda Yahudi din ve şeriatı öğretilir. Bk. Ahmet Güç, “Yahudilik”, *DİA*, XLIII, s. 211.

verdi. Bu olaydan sonra bölgede iki hafta sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Çevredeki diğer bazı binalar da dahil edilere bina İsrail hükümetinin desteğiyle genişletildi ve yenilendi.⁴⁵⁷

Günümüzde bir grup binadan oluşan bir yerleşim birimi haline gelen mahallede Halil'deki Yahudi tarihini konu alan bir müze ve 1929'da öldürülen 67 Yahudinin anısına bir anıt bulunmaktadır.⁴⁵⁸ Burada yaşayan Yahudiler Filistinli sakinleri ve yoldan geçenleri taş ve çöpler atarak sürekli rahatsız etmektedirler. Çevrede bulunan dükkanlar zamanla kapatılmış ve son olarak da binanın üzerinde bulunduğu cadde (Şüheda Caddesi) tamamen kapatılmıştır.⁴⁵⁹ Binanın hemen önünde bir İsrail askeri karakolu bulunmaktadır.⁴⁶⁰

2.3.2. Avraham Avinu/Hasbe (El-Hay El-Yahudi)

1980'de İsrail hükümetinin desteği ile kurulan yerleşim birimi Halil eski şehrinde bulunan yerleşim birimlerinin en genişidir (Ek 9). Eski şehrin doğusunda, Harem-i İbrahim'in batısında, Kiryat Arba yerleşim birimine yakın bir konumda bulunmaktadır.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde, 1540'ta Avraham Avinu yerleşim biriminin ilk nüvesi olan tarihi binanın Yahudiler tarafından satın alındığı, dolayısıyla Yahudilere ait olduğu iddia edilmektedir.⁴⁶¹ Burada bulunan büyük çarşının 1984'te kapatılmasından sonra çarşıda Filistinliler'in boşalttığı bazı dükkân ve evler Yahudi yerleşimciler tarafından ele geçirilmiştir.⁴⁶² Ele geçirilen yapılar arasında İslami Vakıflar Binası da bulunmaktadır.⁴⁶³

2.3.3. Beit Romano (Medreset Usame)

1983'te kurulan yerleşim birimi askeri kışla ve bir Yeşiva'dan oluşmaktadır. Beit Romano yerleşim birimi Avraham Avinu ve Beit Hadassa yerleşimlerini ortalayacak bir konumda kuruldu. Beit Romano'nun kurulduğu alan Halil'deki otobüs terminaline oldukça yakındır. Halil şehirler arası otobüs terminali bu yerleşim birimi yüzünden kapatılmıştır. Hz. İbrahim Camiinde namaz kılan Müslümanlara katliam düzenleyen Baruch Goldstein bu yerleşimdeki Yeşiva'dan mezun olmuştu.⁴⁶⁴

⁴⁵⁷ Numan Amr ile yapılan röportaj (2019).

⁴⁵⁸ "Hebron Settlements", TIPH. Link: <http://www.tiph.org/hebron/hebron-settlements/> Erişim tarihi:15/04/2018

⁴⁵⁹ Isleimieh, s. 70.

⁴⁶⁰ Müller, s. 12.

⁴⁶¹ "Hebron Settlements", TIPH. Link: <http://www.tiph.org/hebron/hebron-settlements/> Erişim tarihi:15/04/2018

⁴⁶² Müller, s. 12.

⁴⁶³ Amr, "The Impact and Reflections of the Zionist Settlement in the Heart of Hebron City on its Residents and the Palestinian- Israeli Conflict", s. 215.

⁴⁶⁴ Isleimieh, s. 71.

Yerleşimcilerin iddialarına göre Beit Romano'daki ilk ev 1879'da Avraham Haim Romano isimli bir Osmanlı Yahudisi tarafından inşa edilmişti. 1917'de İngiliz Manda yönetimi burayı polis karakolu olarak kullanmıştı. 1948'te bu bina Ürdün yönetimi tarafından okula çevrildi. Usame Bin Munkız okulu olarak uzun yıllar hizmet veren okul, 1981/82'de İsrail tarafından kapatıldı. 1983'te okulun yerine Yeshivat Shavei Hebron isimli bir Yeşiva (Yahudi dini okulu) bina edildi.⁴⁶⁵

2.3.4. Tel Rumeida

Eski şehir yakınlarında bulunan ve Halil şehrine bakan bir tepe olan Rumeida Tepesi'nde, iki Yahudi kabrinin kalıntıları üzerine kurulmuştur.⁴⁶⁶ Tevrat'ta bahsi geçen Halil şehrinin (Hebron) aslında burada kurulu olduğuna inanılmaktadır. Kral Davut'un krallığını kurduğu şehir de burasıdır.⁴⁶⁷ 1984'te 7 yerleşimci ailenin tepeye karavanlar kurup yerleşme girişimiyle Admot Yishai Mahallesi olarak adlandırıldı. 1998'de İsrail tarafından kalıcı binalar inşa edilmesine onay verildi.⁴⁶⁸ 2001'de İsrail Savunma Bakanlığı burada 16 yeni bina inşa tasarısını onayladı.⁴⁶⁹ Sadece 1 dönümden oluşan bu yerleşim birimi askeri karakterli olup 10 kişilik bir nüfusa sahiptir. Bu askeri yerleşim karakolu modern ticaret hareketi merkezine bakmaktadır. Tel Rumeida'dan Kiryat Arba ve Harem-i İbrahim'e ulaşan bağlantı yolları inşa edilmek üzere Vadi en-Nasara'da bulunan Filistinlilere ait 12 ev yıkılmıştır.⁴⁷⁰

Tel-Rumeida'da yaşayan onlarca Filistinli aile evlerine ulaşmak için Şüheda Caddesi'ni kullanmaktaydı. Ancak 2001'de II. İntifada'yla Şüheda Caddesi'nin Filistinli vatandaşlara kapatılmasıyla bu insanlar evlerine ulaşmak için çok uzun bir yolu yürümek zorunda kalmıştır.

Tel Rumeida'da yapılan arkeolojik kazı çalışmaları son aşamasına ulaşmış bulunmaktadır.⁴⁷¹ Burada, Filistinlilere ait yerleşim alanının tam ortasında kurulması

⁴⁶⁵ "Hebron Settlements", TIPH. Link: <http://www.tiph.org/hebron/hebron-settlements/> Erişim tarihi:15/04/2018.

⁴⁶⁶ Isleimieh, s. 72.

⁴⁶⁷ Mahmoud Mardawi, *el-Mustavtanat el-Suhyuniyye fi el-Diffa el-Çarbiye Asl-ul Tesmiye ve Delalatoha* (Siyonist Yerleşim Birimleri: İsimlerinin Kökeni ve Anlamları), Vizyon Siyasi Kalkınma Merkezi: İstanbul 2016.

⁴⁶⁸ "Hebron Settlements", TIPH. Link: <http://www.tiph.org/hebron/hebron-settlements/> Erişim tarihi:15/04/2018.

⁴⁶⁹ Müller, s. 12.

⁴⁷⁰ Isleimieh, s. 73.

⁴⁷¹ Yonathan Mizrachi, "Tel Rumeida; Hebron's Archaeological Park", *EmekShaveh*: November 2014. Link: <https://alt-arch.org/en/tel-rumeida-hebrons-archaeological-park/> Erişim tarihi: 20/10/2018.

planlanan arkeolojik park ile binlerce ziyaretçiye, şehirdeki Yahudi tarihi gösterilip Halil'in bir Yahudi şehri olduğu anlatılacaktır.⁴⁷²

2.3.5. Beit Ha Shalom (Beyt'i-r Recebi)

13 Nisan 2014'te kurulan Er-Recebi yerleşim birimi Halil eski şehirde kurulan en yeni yerleşim birimidir.⁴⁷³ Kiryat Arba ile eski şehirdeki yerleşimler arasında bir bölgede kurulmuştur.

2007'de 100 kadar yerleşimci "Recep'in Evi" denilen binayı işgal ettiler. İddialarına göre söz konusu bina Filistinli sahibinden satın alınmıştı. Mahkeme kararı yerleşimcilerin aleyhine olunca 2008'de binayı terk ettiler. Ancak 2017'te mahkemenin kararı yerleşimcilerin lehine olarak değişti. Yeni karar üzerine bazı aileler buraya geri döndü. Bina tek başına yüzlerce insanı barındırabilecek genişliktedir.⁴⁷⁴ 2017'de ise yerleşimciler binanın ikinci ve üçüncü katını da ele geçirdi. İsrail'in bölgede yoğun güvenlik önemleri alması ve çok sayıda askerinin burada bulunması, bölgedeki Filistinliler açısından durumları zorlaştırmaktadır.⁴⁷⁵

2.4. Diğer Yahudileştirme Faaliyetleri

Şehri Yahudileştirme ve asıl sahiplerini şehirden çıkarma çalışmaları sadece devlet ve hükümetler tarafından değil ayrıca çeşitli cemaat ve örgütler tarafından da yapılmaktadır. Bu Yahudi örgütler son derece radikal ve saldırgan olup aynı zamanda İsrail'deki hükümetlerden de destek alabilecek derecede güçlü ve nüfuz sahibidirler. Bu örgütlerin faaliyetleri arasında Arapları şehirden uzaklaştırmak için planladıkları sürekli saldırılar ve Yahudiler'i şehre çekmek için kurulan yeni yerleşim birimleri ilk sırada yer almaktadır. Bunlara ek olarak Kitab-ı Mukaddes'ten ve tarihten argümanlarla şehrin Yahudi tarihini ön plana çıkarmaya ve şehri bir Yahudi şehri haline getirmeye çalışmaktadırlar.

Müslümanlar'ın Harem-i İbrahim'i kullanmalarının önüne koyulan kısıtlamalar da Yahudileştirme projesinin bir parçasıdır. Goldstein tarafından gerçekleştirilen elim katliamdan sonra Harem-i İbrahim'de cenaze namazlarının kılınması engellenmektedir.

⁴⁷² "Six-Month Report on Israeli settlements in the occupied West Bank, including East Jerusalem (January- June 2017)", *The Office of the European Union Representative*: 15/12/2017. Link: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu_report_on_israeli_settlements_in_the_occupied_west_bank_including_east_jerusalem_january_-_june_2017.pdf Erişim tarihi: 15/04/2018.

⁴⁷³ Protection Concerns and Humanitarian Impacts of Settlement Activity in Hebron City (H2), April 2014, s. 9.

⁴⁷⁴ "Hebron Settlements", TIPH. Link: <http://www.tiph.org/hebron/hebron-settlements/> Erişim tarihi: 15/04/2018.

⁴⁷⁵ A/HRC/37/43.

Eski şehirde ve Harem-i İbrahim’de Yahudi kutlama ve festivalleri yapılırken, Müslümanlar’ın eski şehirde ve Harem-i İbrahim’de hiçbir vesileyle bir araya gelmelerine izin verilmemektedir.⁴⁷⁶

2.4.1. Kitab-ı Mukaddes’i Referans Alan Faaliyetler

Şehirde kurulan yerleşim birimlerine, sokak ve caddelere verilen isimler genellikle Yahudi geleneğinde özel anlam ve yeri olan isimlerden seçilmektedir. *Kiryat Arba* yerleşim biriminin böyle isimlendirilmesinin sebebi bu bölgenin Tevrat’ta böyle isimlendirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. *Metsad Asfar* isimli yerleşim de yine adını Tevrat’ta geçen Asfar kuyularından almaktadır. *Metsad Shimon* ise “Shimon’un Kalesi” anlamına gelmekte olup Yahuda Makkabi’nin kardeşinin bulunduğu kale olarak Tevrat’ta geçen isminden hareketle bu şekilde isimlendirilmiştir. Otniel yerleşim biriminin ismi ise İsrail’in ilk hâkimi olan Otniel’den gelmektedir. Joshua ve Hakimler kitabında kendisinden bahsedilen Otniel, Joshua’nın ölümünden sonra Yahudi halkını köklerine döndüren bir Yahudi kahraman lider olarak kabul edilir.⁴⁷⁷ Haggai yerleşim biriminin isimlendirmesi ise İbrani peygamberlerinden birinin adından gelmektedir. Karmeı Tzur, Migdal Oz, Karmel, Shim’a, Ma’on ve Sansana yerleşim birimlerinin isimlendirilmeleri de Tevrat’tan yapılmıştır.⁴⁷⁸ Sansana Kitab-ı Mukaddes’te geçen palmiye ağacının ismidir.⁴⁷⁹

Tevrat’taki isimlendirmeler dışında bazı yeni hadiselerle binaen yapılan isimlendirmeler de olmuştur. Negohot yerleşim biriminin ismi bir şair olan Yitzchak Shalev’in önerisi üzerine İbranice’de ışık anlamına gelen “nego” kelimesinden türetilmiştir. Söz konusu yerleşim birimini “Halil tepelerinden yükselen bir ışık” olarak ifade etmek için böyle bir isim seçilmiştir.⁴⁸⁰

Harem-i İbrahim’e bağlanan en önemli caddelerden biri olan ve yüzyıllardır Şüheda Caddesi olarak bilinen caddenin isminin King Davit Caddesi (Kral Davut) olarak değiştirilmesi de yine bu Yahudileştirme planlarının bir parçasıdır. Usame bin Munkiz Okulu’unun “Beit Romano”, Ed-Debbuya’nın “Beit Hadassah”, Tel Rumeida’nın Ramat

⁴⁷⁶ “Hebron; The small Nakba”, *Journal of Palestinian Refugee Studies (JPRS 4th Ed.)*, Vol. 2, Issue 2, Autumn 2012.

⁴⁷⁷ Hakimler 1:12-13; Yeşu 15:17.

⁴⁷⁸ Mardawi, s. 20-22.

⁴⁷⁹ Yeşu 15:31.

⁴⁸⁰ Elad Benari, “Negohot’s Light Glows from the Hevron Hills”, *Arutz Sheva 7 (Israel National News)*: 21/09/2011. Link: <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/148079> Erişim tarihi: 27/12/2018.

Yishai olarak isimlendirilmesi de yine bu planlar doğrultusunda kasıtlı olarak gerçekleştirilmiştir.

2.4.2. Uluslararası Kurumların Faaliyetleri

İsrail hükümeti ve yerleşimciler tarafından yapılan bu faaliyetlere ek olarak uluslararası kuruluşlar da Halil'in Yahudileştirilmesine katkı sağlamaktadırlar. Bu kuruluşların en önemlisi 1979 Amerika'da Halil ve Batı Şeria'nın diğer bölgelerinde Yahudi varlığını güçlendirmek hedefiyle kurulan "Hebron Fund" isimli kurumdur. Halil yerleşimlerinin Belediye Başkanı Rabbi Yechiel Leitner, 1990'da Hebron Fund'ın Amerika'daki üçüncü bağış toplama etkinliğinde bu kurumun Judea ve Samaria'nın yeniden bir Yahudi yurdu olacağına en büyük delili olduğunu söylemiştir.⁴⁸¹ Hebron Fund çok sayıda kurum ve şirketin maddi desteğiyle Halil'in Yahudileştirilmesi için her sene 2,25 milyon dolar ayırmaktadır. Örneğin 2012'de Goldman Sachs isimli dünyanın önde gelen yatırım bankalarından birinin sahibi, "Hebron Fund" için 18.000 dolar vermiş ve bu paranın Halil'deki ihtiyaç sahibi Yahudi aileler için olduğunu söylemiştir.⁴⁸² Derneğin bir diğer amacı da Amerikalı Yahudiler arasında "Hebron" bilincini yaygınlaştırmaktır. Bu kuruluş Halil'de yaşayan Yahudi aileler için insani yardım, Machpelat Mağarası ve diğer kutsal bölgelerin korunması gibi faaliyetler yapmaktadır. Yine Halil'de Yahudi dini turizmini geliştirmek için çeşitli projeleri hayata geçirmektedir.

Halil'in Yahudileştirilmesi faaliyetlerine katkı sunan diğer bir kurum da "Yahudi Ulusal Fonu"dur. 1901 senesinde Yahudilere Filistin'de yerleşim birimleri kurmak için toprak satın almak hedefiyle kurulmuştur. Yapılan faaliyetler arasında dünyanın dört bir tarafından Yahudiler'i Halil'i ziyarete teşvik etme, Yahudi gençler için ücretsiz Halil ziyaretleri düzenleme ve basın propagandaları bulunmaktadır. Ayrıca yine bu kurumlar Yahudi yerleşimcilerin hayat koşullarının iyileştirilmesini desteklemek için maddi yardımlar sunmaktadır. Yerleşim yerlerinde parklar, dinlenme alanları, eğitim faaliyetleri, kütüphaneler ve kültür merkezleri açılması; yerleşim yerlerinin genişletilmesi de bu kurumların faaliyetleri arasında bulunmaktadır.⁴⁸³

⁴⁸¹ Müller, s. 45.

⁴⁸² Alazza, s. 67.

⁴⁸³ A.g.e.

2.4.3. Arkeolojik Faaliyetler

Yerleşim birimleri oluşturmak ve buralarda yaşamak üzere yerleşimcileri çekme propagandaları dışında şehrin Filistin kimliğini yok etmek için uygulanan bir diğer yöntem de şehirdeki arkeolojik çalışmalardır. İsrail, yapılan bu arkeolojik kazılar neticesinde şehrin Yahudi tarihini ön plana çıkarmaya çalışmakta ve şehrin asıl sahiplerinin Yahudiler olduğunu ispat etmeye çabalamaktadır.

Batı Şeria'da C bölgesi olarak tanımlanan alanın %14'ü ulusal park olarak düzenlenmiş olup İsrail'in popüler turist rotaları arasında gösterilmektedir. İsrail hükümetleri ve çeşitli örgütler işbirliğinde yapılan arkeolojik kazı çalışmaları şeffaf olmayıp, çoğu zaman Filistin şehirlerinin karakterini bozacak nitelikte olmaktadır.⁴⁸⁴

Batı Şeria'nın tamamında sürdürülen arkeolojik kazı faaliyetleri Halil'de yoğun olarak uygulanmaktadır. Halil şehrinin Hz. İbrahim ve ailesinin kabirlerini barındırması ve Tevrat'taki birçok olaya şahitlik etmesi şehirde çok sayıda arkeolojik çalışma yapılmasına neden olmaktadır.

2010 senesinde İsrail Kültür Bakanı Halil'deki Tel Rumeida bölgesini ziyaret ettikten sonra bölgede kazı çalışmaları fiilen başladı. Filistinliler'in bölgede arkeolojik kazı yapması ve hatta sit bölgesine girmesi bile yasaklanırken, İsraili kurumlar kazı çalışmalarının amacını "*Eretz İsrail'in (İsrail Yurdu) geçmişine ışık tutmak*" olarak deklare etmekten çekinmemektedirler.⁴⁸⁵ Tel Rumeida bölgesindeki arkeolojik çalışmaların amacı bölgede Kitab-ı Mukaddes'in anlatılarına uygun bir arkeolojik park inşa etmektir.⁴⁸⁶ Maalesef bu parkın inşası Tel Rumeida'daki yerleşimci sayısını arttıracak ve yerleşim alanını daha da genişletecektir. Yine gelen ziyaretçiler sebebiyle Filistinliler'in hayat şartları daha da zorlaşacaktır.⁴⁸⁷

İsrail'in yapmış olduğu tüm bu girişimlere karşı Filistinli bir heyetin başvurusu üzerine, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) 2017'de Halil eski şehrini, tehlike altındaki Dünya Mirası Listesine Filistin bölgesi olarak ekledi.⁴⁸⁸

⁴⁸⁴ A/HRC/34/39.

⁴⁸⁵ Alazza, s. 39.

⁴⁸⁶ A.g.e.

⁴⁸⁷ A.g.e.

⁴⁸⁸ UNESCO, "Karar: 41 COM 8B.1 Hebron/Al-Khalil Old Town (Palestine)", 12 Temmuz 2017.

2.4.4. Demografik Düzenlemeler

İsrail hükümeti ve diğer kurumların en çok uyguladığı yöntemlerden birisi de Halil’de gündelik hayatı Filistinliler için bir işkenceye çevirmek ve böylelikle onların eski şehri terk etmelerine sebep olmaktır. Eski şehirde demografik yapıyı Yahudiler lehine çevirebilmek için yeni yerleşim birimleri kurmak önemli olduğu kadar, şehirdeki Filistinli vatandaşları da şehirden uzaklaştırmak gerekmektedir.

Filistinli vatandaşları eski şehirden uzaklaştırmamanın en temel yöntemlerinden birisi ekonomik baskılardır. Eski şehirde yaşamakta olan Filistinliler İsrail’in yolları kapatma, şehrin en işlek caddelerini Filistinliler’in kullanımına engelleme, eski şehir ve dışı arasındaki ulaşım ve iletişimi imkânsız hale getirme, askeri emirlerle işyerlerini kapatma gibi faaliyetlerine maruz kalmaktadırlar. Nitekim Halil eski şehrinde 596 işyeri askeri emirle kapatılmıştır.⁴⁸⁹

Halil esnafından, Harem-i İbrahim’e komşu dükkanlardan birinin sahibi olan Abdulrauf el-Muhtesib yerleşimciler tarafından kendisine işyerini satması için çok cazip fiyatlarla tekliflerde bulunulduğunu anlatmaktadır. Aktardığına göre bir keresinde yerleşimcilerden birisi kendisine iş yeri için 30 milyon dolar teklif etmişti. Kendilerini içeri buyur edip, *“Hangi taşı istiyorsunuz? Buradaki tek bir taş dahi otuz milyon dolardan daha pahalıdır”* diyerek teklifleri reddetmiştir. Bu teklifi reddettikten sonra, başka bir zaman, Amerikalı iki iş adamının yine yüksek meblağlarla iş yerini almak istediklerini ifade eden el-Muhtesib, Amerikalıların kendisine Filistin dışında veya Halil dışında bir başka yerde yatırım yapması ve ömrünün sonuna kadar rahat bir hayat yaşama garantisi verdikleri gibi teklifleri anlatmaktadır. Yine Amerikalılar’ın kendisine, *“ Hamas’tan mı korkuyorsun? İslami Cihat’tan mı? Komşularından mı? Hain denilmesinden mi? Merak etme, istersen Tel-Aviv’de, başka yerde, yurt dışında nerede istersen yaşamayı sağlayalım ”* dediklerini aktarmıştır.⁴⁹⁰

Nihayette İsrail’in Filistinliler’e yaptıkları günlük fiziksel saldırılar neticesinde eski şehrin sakini Filistinliler evlerini terketmek ve başka bölgelere taşınmak zorunda kalmıştır.⁴⁹¹ Halil Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Bölüm Başkanı Dr. Bilal eş-Şubaki kendisinin Harem-i İbrahim’i en son iki sene önce ziyaret ettiğini belirtmiş, bunun

⁴⁸⁹ Bu kararların ve kapatılan işyerlerinin sahiplerinin tam listesi için bk.: Wafa Palestinian News & Info Agency (Filistin Resmi Haber ve Enformasyon Ajansı), http://info.wafa.ps/ar_page.aspx?id=4079

⁴⁹⁰ Abdulrauf el-Muhtesib ile yapılan röportaj (Kasım 2014). Halil Eski Şehri.

⁴⁹¹ Müller, s. 18.

sebebinin de Harem-i İbrahim'e giden yolların tehlikeli olmasından, sürekli kimlik kontrolleri, üst aramaları ve uzun süreli bekletmelerin olmasından kaynaklandığı ifade ederek açıklamıştır. Özellikle gençlerin çoğu zaman kontrol noktalarında uzun süre bekletildikten sonra geri döndürüldükleri, Harem'e ulaşmalarına izin verilmediği bilinmektedir. Hatta tutuklananlar bile olmaktadır. Özellikle son zamanlarda Harem'de Filistinli vatandaşlar yerleşimciler ve İsrail askerleri tarafından saldırılara maruz kalmaktadırlar.⁴⁹²

Halil eski şehrinde 1 km²'lik bir alanda iki farklı hukuk sistemi uygulanmaktadır. Filistinliler İsrail askeri yasalarına tabi iken bölgede yaşayan Yahudi yerleşimciler İsrail sivil yasalarına tabidir.⁴⁹³ Bu durum Halil eski şehrindeki Filistinliler'in her gün sayısız hukuk ihlaline maruz kalmasına sebebiyet vermektedir. Neticede Can ve mal güvenlikleri tehlike içinde yaşamlarına devam etmek zorunda kalan Halil eski şehrindeki Filistin vatandaşları daha az sorunlu olan bölgelere taşınmaktadırlar. İsrail bu ayrımcı politikalarla özellikle eski şehirde demografiyi değiştirmeyi hedeflemektedir.

2.4.5. Son Gelişmeler

Geçtiğimiz Mart ayında (26 Mart 2018) İsraili yerleşimciler Halil eski şehrinde bir başka yeri daha işgal ettiler. Zaatari ailesine ait olan ve yerleşimciler tarafından "*Beit Rachel*" ve "*Beit Leah*" olarak isimlendirilen bu iki ev İsraili yerleşimciler tarafından işgal edildi. Yerleşimciler bu evin kendilerine satıldığını iddia ederek burada oturma eylemi düzenlediler. Ancak ev sahipleri bu iddianın asılsız olduğunu ve evlerini hiçbir zaman satmadıklarını ifade etmektedirler. Aslında yerleşimciler bu evleri işgal teşebbüsüne ilk kez 2016 senesi Mart ayında bulunmuşlardır. Bir grup yerleşimci evleri kuşatmış, kapı ve camları kırmış ve İsrail askerlerinin korumasında bu evlere girmeyi başarmışlardı. Çevre evlerde yaşayan Filistinliler yerleşimcilerin evlere girmesine engel olmaya çalışmışsa da İsrail askerleri göz yaşartıcı gaz, gerçek mermiler ve sokağa çıkma yasağı uygulayarak olayı bastırmıştır.⁴⁹⁴

Zaatari ailesine ait evler Halil eski şehrinde Sehle Caddesi'nde Harem-i İbrahim'e çok yakın bir yerde ve oldukça önemli bir konumdadır. Sadece Araplar'ın yaşadığı bir cadde olması hasebiyle de yerleşimcilerin bu bölgede yerleşim faaliyetlerini başlatmak

⁴⁹² Bilal eş-Şubaki ile yapılan röportaj (2019).

⁴⁹³ A/HRC/34/39; Amr, "The Impact and Reflections of the Zionist Settlement in the Heart of Hebron City on its Residents and the Palestinian- Israeli Conflict", s. 218.

⁴⁹⁴ Abeer al-Zaatari ile yapılan röportaj. Telefon görüşmesi: 25/12/2018.

için bu evi seçmiş olmaları çok manidardır. Evlerden büyük olanı 250 senelik olup 3 dükkân ve toplamda 20 odalı 3 katlı bir evden oluşmaktadır. Küçük olanı ise 2 katlıdır. Zaatari ailesi 10 senedir bu evlerde yaşamamakta, eski şehirdeki zorlu hayat koşulları sebebiyle Halil'in diğer bölgelerine taşınmış durumdadırlar. Bu evler daha önce cüz'i fiyatlara kiraya verilmekteydi. Yerleşimciler evleri işgal etmek için kiracıların tamir ve tadilat işlemleri sebebiyle evleri boşalttığı zamanı seçmişlerdir. Evleri işgal etmek için bir araya gelen yerleşimciler İsrail askerlerinin koruması altında evlere yerleştiler. Bunun üzerine Zaatari Ailesi durumdan şikayetçi olup, İsrail mercilerine evlerin mülkiyetinin kendilerine ait olduğunu ispatladı. Bunun üzerine İsrail otoriteleri yerleşimcileri evlerden çıkarttı. Evleri de haklarında nihai karar açıklanana kadar mühürledi. İki buçuk sene kadar devam eden bu durum geçtiğimiz günlerde yerleşimcilerin evleri tekrardan işgal etmesi ve mühürü kırıp evlere yerleşmesiyle son buldu. Bugün (25 Aralık 2018) itibariyle yerleşimciler hala evlerde işgallerini sürdürmektedirler. Bu süre içinde evlerde bulunan eşyaları dışarı çıkartıp, kendilerine ait eşyaları evlere yerleştirmiş, yaptıkları tamir ve tadilat işlemleriyle evlerin şeklini de değiştirmeye başlamışlardır. 20 ila 50 kadar yerleşimci bu evlerde bulunmakla beraber, hergün farklı yerleşim birimlerinden yerleşimcileri misafir ederek Filistinliler'in yaşadığı bu caddede Yahudi yoğunluğu oluşturmaya çalışmaktadırlar.⁴⁹⁵

Zaatari ailesi evlerini yerleşimcilerden geri almak için Halil İmar Komitesi Hukuk Birimi ile hukuki süreci takip etmektedir. Uluslararası kamuoyundan talepleri ise bu hukuki süreçte kendilerini desteklemeleri ve Halil'in Filistin-İslam kimliğini korumak için harekete geçmeleri yönündedir. Uluslararası ziyaretçiler ve heyetlerin Halil'de sık sık bulunması İsraili otoritelerin, yerleşimcilerin saldırgan ve yayılcı tavırlarına son vermek zorunda kalacağını belirtmektedirler.⁴⁹⁶

Peace Now tarafından yapılan açıklamada da “*Yerleşimciler Zaatari ailesine ait olan eve dair yasal yönden ispat edemedikleri haklarını, diğer yerleşimlerde daha önceden yaptıkları gibi sağ kanat radikal siyasetçilerin desteğini alıp yasal olmayan yöntemlerle evi işgale devam edeceklerdir.*” denmektedir.⁴⁹⁷

Önceki sene (2017) İsrail medyasında “*Beit HaMachpela*” olarak bilinen Abu Rajab evi de aynı olumsuz sürece maruz kalıp Yahudi yerleşimciler tarafından ele

⁴⁹⁵ Abeer al-Zaatari ile yapılan röportaj (2018).

⁴⁹⁶ Abeer al-Zaatari ile yapılan röportaj (2018).

⁴⁹⁷ “Settlers Break Into Another Hebron Compound”, Peace Now: 27/03/2018. Link: <http://peacenow.org.il/en/settlers-break-another-hebron-compound> Erişim tarihi: 29/11/2018.

geçirilmişti. Yerleşimciler 2012’de kendilerine satıldığını iddia ettikleri evin resmi satış işlemlerini mahkemeye ispat edemedikleri için 8 ay sonunda mahkeme yerleşimcilerin evden çıkarılması yönünde karar verdi.

Halil eski şehirde bulunan binalarda ve Filistinlilere ait ev ve dükkanların duvarlarında Yahudi yerleşimciler tarafından anti-Arap sloganlar yazılmıştır. Belediye kompleksinin hemen girişinde eski şehrin tam orta yerinde görünür bir şekilde ve İngilizce olarak “*Bu topraklar 1929’da 67 kişinin öldüğü katliamla Arap’lar tarafından çalındı. Biz Halil Yahudi topluluğu olarak adaletin yerine getirilmesini ve gayri menkullerimizin geri verilmesini talep ediyoruz*” yazılmış olan pankart dikkat çekmektedir.⁴⁹⁸ Bu gibi ifadelerle Halil’deki varlıklarını haklı çıkarma arzusunda olan radikal yerleşimciler her fırsatta dini ve tarihi iddialarla şehirdeki yayılmalarını arttırmaktadırlar.

2.5. Halil’deki Kültürel Mirası Korumaya Yönelik Faaliyetler

Yahudiler’in yoğun bir şekilde yürüttüğü Halil’i Yahudileştirme faaliyetlerine karşı Filistinliler de şehrin Arap ve İslami kimliğini korumak için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Halil İmar Komitesi (*Hebron Rehabilitation Committee*), Yerleşim Karşıtı Gençlik (*Youth Against Settlements*) ve Halil’i Savunma Konseyi (*Hebron Defense Committee*) bu kurumların en faal olanlarındandır. Halil Valiliğinin de eski şehirde bulunan temsilciliği eski şehirdeki Filistinliler’e hizmetler sunmaktadır.

İlk kez 1988’de Halil Üniversitesi Mezunları Birliği üyelerinden oluşan bir grup Filistinli tarafından Halil’deki Filistinli Arap İslam miras ve kültürünü korumaya yönelik bir girişim başlatıldı. Halil eski şehrini sokak sokak ve ev ev gezerek durum tespiti yapan grup şehrin yüzyıllardır koruna gelen silüetini muhafaza etmek için bir proje başlattı. Kendisi de bir mimar olan Ghassan Dweik başkanlığında mimarlar, tarihçiler ve mühendislerden oluşan bir çalışma ekibi kuruldu. Bu ekibin çalışmalarının büyük çoğunluğu kendi kişisel çabalarıyla şekillenmekteydi.⁴⁹⁹

Halil İmar Komitesi (*Hebron Rehabilitation Committee – HRC*) Halil şehrinin daha yaşanabilir bir şehir olması ve şehrin Arap Filistinli Müslüman kimliğinin korunması için çalışmalar yapan bir organizasyondur. Saldırgan ve yayılmacı

⁴⁹⁸ Boudreau, s. 76.

⁴⁹⁹ Sellick, s. 79-82.

yerleşimcilerden şehri korumak ve şehrin kültürel mirasını muhafaza etmek amacıyla 1996'da Yasir Arafat'ın emriyle kurulan komite Halil eski şehirde yenileme, imar ve restorasyon faaliyetleri yapmaktadır. Komite, Yahudi yerleşimcilerin ele geçirdiği evlerin etrafında bulunan Araplar'a ait evlerin korunması, tamir ve tadilat faaliyetlerinin gerçekleştirilerek Yahudi yerleşimcilerin yayılmasını engellemeyi hedeflemektedir. Aynı şekilde eski şehirdeki özgün mimari yapıyı bozmadan şehrin kimliğini ve kültürel mirasını korumak için tarihi binaları aslında uygun olarak yenileme ve restore çalışmaları yapmaktadırlar. Şehir sakinlerine rehabilitasyon hizmeti vererek şehre olan aitlik ve sahiplenme duygularını arttırmak ve insanların eski şehirle olan bağlarını kuvvetlendirmek de komitenin faaliyet alanında bulunmaktadır. Eski şehirde iş imkanları oluşturmak, teknik ve sağlık hizmetleri yaygınlaştırmak, turizmi canlandırmak, kısacası şehri yaşanabilir hale getirmek amacıyla faaliyetlerini sürdürmektedir.⁵⁰⁰

Halil eski şehirde Araplar için yaşam koşulları İsraili yerleşimciler yüzünden oldukça zordur. Yahudi yerleşimcilerin yaşadıkları evler ve çevresi Filistinliler'in kullanımına kapatılmıştır. Eski şehirde bulunan Halil'in büyük otobüs istasyonunun Yahudi yerleşimciler tarafından ele geçirilmesiyle Halil eski şehri artık Halil ahalisinin uğrak yeri olmaktan çıkarılmıştır. Aynı şekilde büyük pazar alanının da Yahudi yerleşimciler tarafından işgal edilmesiyle eski şehirdeki ekonomik canlılık ve insan yoğunluğu artık Halil'in diğer bölgelerine kaymak zorunda kalmıştır. Eski şehirde yaşayan Filistinliler'in ekonomik faaliyetlerinin kısıtlanmasına ek olarak eski şehirdeki hareket sınırlamaları da Filistinliler'in hayatlarını zorlaştırmaktadır. Eğitim, sağlık gibi en temel imkanlara ulaşım yerleşimcilerin keyiflerine göre mümkün olabilmektedir. Filistinliler'in kullanımına kapalı olan caddelerde evi olan Filistinliler ziyaretçi veya misafir kabul edememekte, kendi sokaklarına araçla girememekte ve hatta çoğu zaman kendi evlerine girebilmek için kontrol noktalarında uzun bekleme sürelerine ve hakaretlere maruz kalmaktadırlar.⁵⁰¹

HRC, Filistinliler'in eski şehirde maddi yaşamlarını kolaylaştırmak için Filistinliler'e ücretsiz su ve elektrik temini sağlamıştır. Birçok evin tadilat ve restorasyonunu yapmıştır. Ancak maalesef HRC kurulduğu ilk günden bu yana sürekli İsraili otoritelerin ve Yahudi yerleşimcilerin baskısına maruz kalmaktadır. Özellikle

⁵⁰⁰ Emad Abdallah Hamdan, "Hebron Rehabilitation Committee", *This Week in Palestine*, Issue No. 120, April 2008, s. 13, 14.

⁵⁰¹ Alazza, s. 75; Tel Rumeida'da yaşayan İssa Amro yaptığımız röportaj esnasında günlük olarak benzer durumları yaşadığını ifade etmiştir. İssa Amro röportajı (10/01/2019).

Yahudi yerleşimciler çoğu zaman HRC'nin faaliyetlerini engellemek için tadilat yapılacak evlerin önünde toplanır, HRC ekibine taşlarla saldırır ve onları provoke etmek için ellerinden geleni yaparlar. Ancak asıl büyük sıkıntı Hebron Protokolüyle şehrin H1 ve H2 olarak ikiye ayrılmasından sonra başlamıştır. Halil eski şehri İsrail kontrolünde olan H2'ye dahil edilmiş, dolayısıyla Filistinli'lerin buradaki faaliyetleri çok büyük oranda sonlandırılmıştır. O günden bu yana HRC'nin eski şehirdeki faaliyetleri de İsraili yetkililerin sürekli engellemeleriyle karşılaşmaktadır. İsraili otoriteler HRC ekibinin "güvenlik sebebiyle" eski şehre girmesine müsaade etmemekte, tadilat ve restorasyon çalışmalarını için gelen araçların girişini yine aynı gerekçeyle engellemektedir.⁵⁰²

Komitenin bir alt komisyonu ise Oslo müzakerelerinde aracı ülke pozisyonunda olan Norveç hükümetinin sağladığı özel bir fon ile 2000'den bu yana Halil'de sivillere yönelik meydana gelen saldırıların gözlem ve dökümantasyonunu yapmaktadır.⁵⁰³

1967-1990 arasında eski şehrin nüfusu %80 oranında azaldı.⁵⁰⁴ Şöyle ki 1967'de eski şehirde 7.500 Filistinli yaşarken, 20 küsur yıl sonra 1990'da sadece 1.501 Filistinli Halil eski şehrinde ikamet etmekteydi.⁵⁰⁵ Halil eski şehrinde yaşayan Filistinliler'in çoğu yoksul ve maddi açıdan muhtaç durumdaki kimselerdir.⁵⁰⁶

Halil Valiliği eski şehir temsilcisi Sayın Nidal Ja'barin kendisiyle yaptığımız röportajda temsilciliğin Halil eski şehrindeki faaliyetleri ve eski şehirdeki son durumlar hakkında bizleri bilgilendirmiştir. Halil Valiliği'nin idare alanı Halil'in H1 bölgesinden ibaret olup, eski şehrin ve Yahudi yerleşim birimlerinin dahil olduğu H2 bölgesi İsrail askeri yönetiminin kontrolündedir.

H2 bölgesinde yaşamakta olan Filistinliler ve Harem-i İbrahim'in de dahil olduğu eski şehirdeki İslam mirası İsrail askeri yönetimine tabidir. Bu bölgedeki Filistinliler'in haklarını korumak, onların işlerini takip etmek, eski şehirdeki tarihi eserlerin ve İslami mukeddasatın korunmasını sağlamak için Halil Valiliği Halil eski şehri temsilciliği bulunmaktadır. Temelde Filistinlilerin eski şehirdeki varlıklarını korumak ve durumlarını iyileştirmek amacıyla çalışmalar yürüten temsilciliğin faaliyet alanı oldukça geniştir.

⁵⁰² Müller, s. 47.

⁵⁰³ HRC Resmî Web Sitesi: 01 Ocak 2011. Link: <http://www.hebronrc.ps/index.php/en/about-legal-unit> Erişim tarihi: 28/12/2018.

⁵⁰⁴ Sellick, s. 73.

⁵⁰⁵ Sellick, s. 71.

⁵⁰⁶ Müller, s. 54.

Adeta bir şemsiye kurum gibi Halil eski şehrinde çalışmalar sürdüren tüm kurumları kapsayıp ve birbirleriyle koordinelerini sağlamaktadır. Filistinli vatandaşların tüm ihtiyaç ve taleplerini iletebildikleri bir merci olan temsilcilik, işgalci İsrail'in eski şehirde sürdürdüğü etnik temizliğe ve Filistinliler'i göçe zorlama politikalarına karşı Filistinliler'in yaşam şartlarını düzeltmek ve eski şehirle olan bağlarını güçlendirmek için çaba sarfetmektedir.⁵⁰⁷ Sözlerine "Temsilcilik olarak eski şehirde yaşayan halka moral olması için onları sık sık ziyaret ediyoruz. Onların protestolarında, gösterilerinde, taleplerinde hep onlarla beraber oluyoruz. Kendilerine direniş için gerekli motivasyon ve desteği sunmakla kalmayıp, onlarla beraber biz de caddelerde direniyoruz. Yerleşimcilerin Filistinlilere ait evleri ele geçirmemeleri için evler önünde halkla beraber nöbet tutuyoruz. İsrail eski şehirde birçok bölgeye girmemize mücade etmiyor, faaliyetlerimizi engellemeye çalışıyor." Diyerek devam eden Ja'barin temsilciliğın hizmet alanının ne kadar geniş olduğunu ifade ederken başına gelen bir olayı aktardı: "Bir gün eski şehrin sokaklarından birinde yürürken küçük bir çocuk beni durdurdu ve bana sen vali misin diye sordu. Hayır, ben valiliğın Halil eski şehri temsilcisiyim dedim. Çocuk pek ikna olmadı, tekrar sordu, sen vali değil misin? Bu sefer evet dedim sorun nedir? Çocuk bisikletini yerleşimcilerin aldığını ve bir bisiklet istediğini söyledi. Sonra öğrendim ki yerleşimciler evlerini basmış, evdeki herşeyle beraber çocuğın bisikleti de yerleşimcilerin eline geçmiş. Bu yaşananlardan sonra babası üzüntüden hastalanmış ve vefat etmiş. Artık dedesiyle yaşayan çocuk benden bisikletini geri getirmemi istedi."⁵⁰⁸

Harem-i İbrahim'e komşu olan temsilcilik ofisi İsrail tarafından çok kereler baskına uğramış ve kapatılmak istenmiştir. İsrail temsilciliğın çalışmalarını engellemek için elinden geleni yapmaktan çekinmemektedir.⁵⁰⁹

Halil tarihi şehrindeki Filistinliler açısından yaşam koşulları ne kadar zor olursa olsun evlerini satmayı reddetmekte ve orada yaşayamayan ev sahipleri bile çok basit/sembolik ücretlerle evlerini kiraya vermektedirler. Evlerini kısa süreliğine terk etmeleri halinde bile yerleşimciler tarafından ele geçirileceğini çok iyi bilmektedirler. Halil eski şehrinde bulunan "Kurtuba İlk Okulu" Halil halkının direnişinin en güzel örneklerinden biridir. 40 senedir Halil eski şehrindeki Beit Romana, Beit Hadassah, Avraham Avinu ve Ramat Yishai (Tel Rumeida) yerleşimleri arasında varlığını

⁵⁰⁷ Nidal Ja'barin ile yapılan röportaj (2019).

⁵⁰⁸ Nidal Ja'barin ile yapılan röportaj (2019).

⁵⁰⁹ Nidal Ja'barin ile yapılan röportaj (2019).

sürdürmeyi başaran bu okul idarecileri, öğretmenleri, öğrencileri ve velileri ile her gün İsrailîlilerin yoğun baskı ve provokasyonlarıyla karşılaşmaktadırlar. Okula giden yolların çoğu zaman kapatılması sebebiyle uzun mesafeler yürümek zorunda kalan 163 öğrenci yollarda yerleşimcilerin saldırı ve hakaretlerine maruz kalmaktadırlar.⁵¹⁰

Halil ahalisi 1948 Nekbe sürecinde yaşananların tekrarlanmaması için Halil eski şehrindeki varlıkları konusunda ısrarcı olmaları gerektiği hususunda ittifak içindedirler. Geri dönüşü olmayan bir toprak kaybının meydana gelmemesi için ve Halil şehrinin tarihi Arap-İslam karakterinin korunabilmesi için uluslararası kamuoyundan destek beklemektedirler.⁵¹¹

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) yetim, fakir ve Harem'in ziyaretçilerine hizmet amacıyla inşa edilen ve Harem-i İbrahim'in hemen yanında bulunan Hz. İbrahim Tekkesi İmarethanesini restore etti. Yüz yıllardır devam eden ziyaretçilere yemek dağıtma geleneği imarethanenin çeşitli nedenlerle kullanılamaz hale gelmesi sebebiyle durmuştu. TİKA'nın imarethaneyi restore etmesi hem eski şehirdeki tarihi dokuyu korumak ve şehrin İslami mirasını sürdürmek açısından da oldukça önemli bir adım olmuştur. Ayrıca günde 3.500 aileye hizmet verecek şekilde tasarlanan İmarethaneden ihtiyaç sahipleri yemekleri soğumadan evlerine götürüp aileleriyle yiyebilmeleri için sefer taşı dağıtımı da yapıldı.⁵¹²

Yine TİKA tarafından Harem-i Şerif'in halıları yenilendi. Kubbet-üs Sahra'da bulunan halılarla aynı desen ve kalitede olmasına özen gösterilen halılar, yanmaya karşı dayanıklı olarak üretilmiştir. Zira Halil'de sürekli yaşanan çatışmalar genellikle Harem-i İbrahim ve çevresinde meydana gelip caminin içine kadar ulaşmaktadır.⁵¹³ Yine aynı şekilde Harem'in kadınlar mescidindeki halılar da yenilendi.⁵¹⁴

Halil şehrinin Yahudileştirilmesine karşı Filistin akademi camiasında düzenli ve metodolojik olmasa da çalışmalar yapılmaktadır. Konuyu çeşitli açılardan ele alan

⁵¹⁰ Talal Al-Nebiyee, "Halil'deki Kurtuba Okulu 40 Senedir Yerleşim Birimlerine Meydan Okuyor", 26/12/2018. Link: <http://felesteen.ps/article/mdrst-qrtbt-balkhlyl-tthdy-4-mstwtanat-mndh-40-amaa>

⁵¹¹ Abeer Al-Zaatari ile yapılan röportaj (2018).

⁵¹² TİKA resmî web sitesi, "El Halil Hz. İbrahim Tekkesi İmarethanesi Hizmete Açıldı" 11/05/2018. Link: http://www.tika.gov.tr/tr/haber/el_halil_hz_ibrahim_tekkesi_imarethanesi_hizmete_acildi-43915

⁵¹³ TİKA resmî web sitesi. "Filistin Halil İbrahim Camii Halıları TİKA Tarafından Yenilendi", 03/06/2015. Link: http://www.tika.gov.tr/tr/haber/filistin_halil_ibrahim_camii_halilari_tika_tarafindan_yenilendi-17242

⁵¹⁴ TİKA resmî web sitesi. "El Halil Haremi İbrahim Camii Kadınlar Mescidi Halıları TİKA Tarafından Yenilendi", 05/09/2016. Link: http://www.tika.gov.tr/tr/haber/el_halil_haremi_ibrahim_camii_kadinlar_mescidi_halilari_tika_tarafindan_yenilendi-24693

konferanslar, seminerler, kurslar ve sempozyumlar düzenlenmektedir. Bunlara ek olarak bilimsel araştırmalar ve yüksek lisans ve doktora tezleri yazılmaktadır. Aynı şekilde Halil Üniversitesi'nde Halil tarihine dair dersler okutulmaktadır.⁵¹⁵

⁵¹⁵ Bilal eş-Şubaki ile yapılan röportaj (2019).

SONUÇ

Halil şehrinde İsrail tarafından planlı olarak yürütülen Yahudileştirme faaliyetleri 1967'den günümüze birçok koldan eş zamanlı olarak sürdürülmektedir. Halil'in muhtelif bölgelerinde ve tarihi şehir merkezinde kurulan yerleşim birimleri İsrail'in siyasi, ekonomik, güvenlik, demografik ve ideolojik hedeflerine hizmet etmektedir. Filistin şehirlerinin birbiriyle bağlantısını keserek Filistinliler'in ekonomik, sosyal ve siyasi durumlarını olumsuz etkileyen yerleşim birimleri gelecekte bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulmasının önündeki en büyük engellerden biri olmaktadır.

Halil şehri Hz. İbrahim ve ailesinin kabirlerini barındırması hasebiyle İbrahimî dinler açısından önemli bir yere sahiptir. Aynı şekilde Müslümanların Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra dördüncü Harem'i olarak yüzyıllar boyu barışın ve huzurun şehri olmuştur. Siyonizm fikrinin Avrupa'da ortaya çıkışına kadar Yahudiler ve Müslümanlar Halil'de birlikte yaşamının en güzel örneklerini göstermişlerdir. Ancak siyasi ve sömürgeci hedeflere sahip olan Siyonizm düşüncesiyle İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra Halil'de birlikte yaşama kültürü, huzur ve barış son bulmuş, aksine şehir bir hayalet şehre dönüşmüştür. Şehrin asıl sahipleri olan Filistinliler öldürülme, tutuklanma, sokağa çıkma yasakları ve caddelerin kapatılması gibi engeller neticesinde tarihi şehir merkezinden göç etmeye zorlanmışlardır. Diğer taraftan İsrail hükümetlerinin ve hükümet dışı diğer organizasyonların öncülüğünde başlatılan şehri Yahudileştirme faaliyetleri neticesinde Halil eski şehirde Yahudiler için yerleşim birimleri kurulmaya başlamıştır.

Halil eski şehirdeki yerleşim birimleri Harem-i İbrahim ve çevresinde, Filistinliler'in şehirle ve İbrahim Camii ile bağlantılarını koparacak şekilde stratejik önemi haiz noktalarda kurulmuştur. Yerleşim birimleri arasında bağlantı kurmak ve yerleşimcilerin güvenliğini sağlamak amacıyla Halil eski şehirde çok sayıda cadde Filistinliler'in kullanımına kapatılmış, bu caddelerdeki dükkanlar İsrail askeri emriyle kepenk kapatmak zorunda kalmıştır. Bölgede yaşayan Filistinliler bu zor şartlar altında eğitim, sağlık, güvenlik vs. gibi temel hizmetlere ulaşamaz hale gelmiştir. Yine aynı şekilde kapatılan çok sayıda dükkân sebebiyle eski şehirde ekonomi son derece kötü bir hal almıştır. İsrail'in yapmış olduğu bu kısıtlama politikalarının hedefi, eski şehirde yaşayan Filistinliler'i evlerini terk etmeye zorlamak ve böylece eski şehirdeki demografik yapıyı Yahudiler lehine çevirmektir.

İsrail Devleti'nin Halil şehrinde Kudüs'tekine benzer yoğun bir tahrip faaliyetine giriştiği ancak bunu Kudüs'tekinden farklı olarak gözden ırak bir şekilde yaptığı görülmektedir. İki şehir arasında bir karşılaştırma yapılacak olursa: İsrail Kudüs'te Mescid-i Aksa ve çevresini Yahudileştirme faaliyetlerinde büyük ölçüde başarılı olmakla birlikte Mescid-i Aksa henüz tamamıyla Müslümanlar'a ait bulunmaktadır. Bununla birlikte İsrail sürekli yaşanan olayları bahane ederek Mescid-i Aksa'da bir zamanlama fikrini hayata geçirmeye çalışmaktadır. Bu fikir neticesinde Mescid-i Aksa Yahudiler ve Müslümanlar arasında mekânsal ve zamansal olarak paylaşılacaktır. Vakit paylaşımli bu kullanım için ilk aşamada Mescid-i Aksa'ya elektronik kapılar yerleştirilmesi planlanmıştı. Ancak Müslümanların bu durumu protesto etmesi ve ısrarcı olmaları neticesinde İsrail bu fikrini hayata geçirememiştir. Maalesef Halil şehri için durum böyle olmamıştır. 1994'te yaşanan katliamdan sonra eski şehirde olağanüstü hâl uygulaması ve Harem-i İbrahim'in uzun süreli kapatılması söz konusu olmuştur. Dikkatlerin Kudüs üzerine çevrilip Halil'in gözlerden ırak kaldığı bir zamanlama ve kamuoyunun da olanlara sessiz kalmasıyla İsrail radikal bir karar alarak Harem-i İbrahim'i Müslümanlar ve Yahudiler arasında ikiye bölme planını hayata geçirdi. Cılız tepkilerle daha da cesaretlenen İsrail, Harem-i İbrahim'e elektronik kapılar yerleştirdi ve Yahudi bayramlarında her sene on gün Müslümanlar'ın camiye kullanmalarını tamamen yasakladı. Bunların da ötesinde, Hz. İbrahim'in kabrinin de içinde yer aldığı Harem'in büyük bir kısmını Yahudi sinagoguna çevirdi. Bütün bunlar İsrail'in gelecekte Mescid-i Aksa için kurduğu planları da bize göstermesi açısından manidardır.

İslam dünyasında İsrail'in Yahudileştirme faaliyetlerine dair çalışmalar daha çok Kudüs üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu sebeple Halil'de ve Filistin'in diğer tarihi şehirlerinde yaşananlar gözden ırak kalmaktadır. Kudüs'ün yanında İsrail Devleti'nin planlı Yahudileştirme politikalarına maruz kalan diğer Filistin şehirleri hakkında ivedilikle akademik çalışmalar yapılmalıdır. Halil halkından konuştuğumuz herkes Halil şehrinin ve Harem-i İbrahim'in Müslüman vakıflarına ait olduğunu yani tüm Müslümanların mülkiyetinde olduğunu ifade ederek Halil'i Yahudi yerleşimcilerin emelleri ve ellerine bırakmamak gerektiğini söylemişlerdir. Eski şehirde bulunan Osmanlı mirasına ek olarak Memlükler döneminden kalma tarihi eserlerin korunması ve restorasyonu çalışmalarına da destek verilmelidir. Yapılacak daha çok araştırma ve çalışma ile Halil eski şehri tarihi, coğrafi, siyasi, ekonomik, mimari, hukuki, sosyal ve toplumsal boyutlarıyla ele alınmalı,

böylesine önemi haiz bir İslam kültür mirasının Yahudileştirilme'sine izin verilmemelidir.

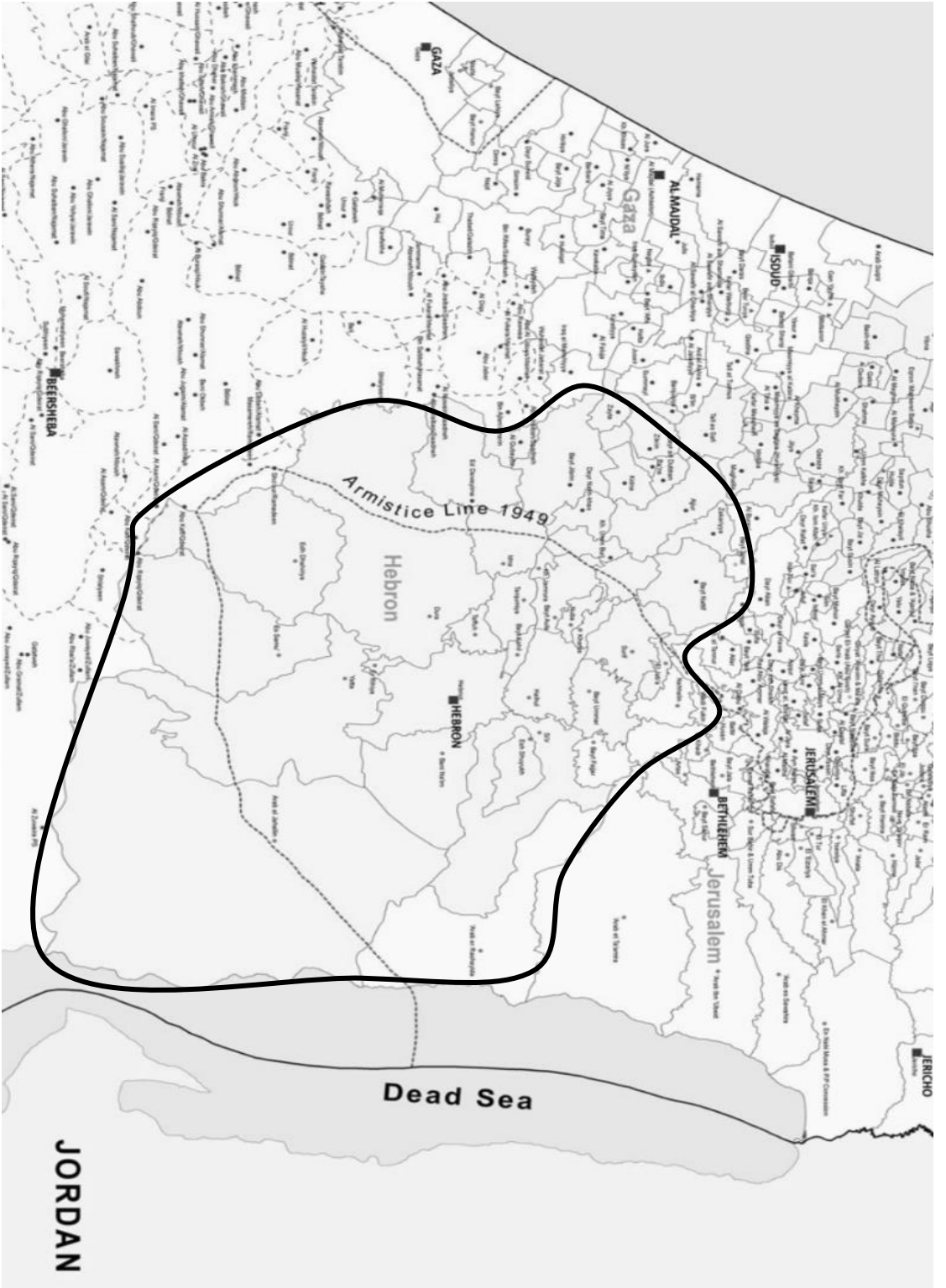

EKLER

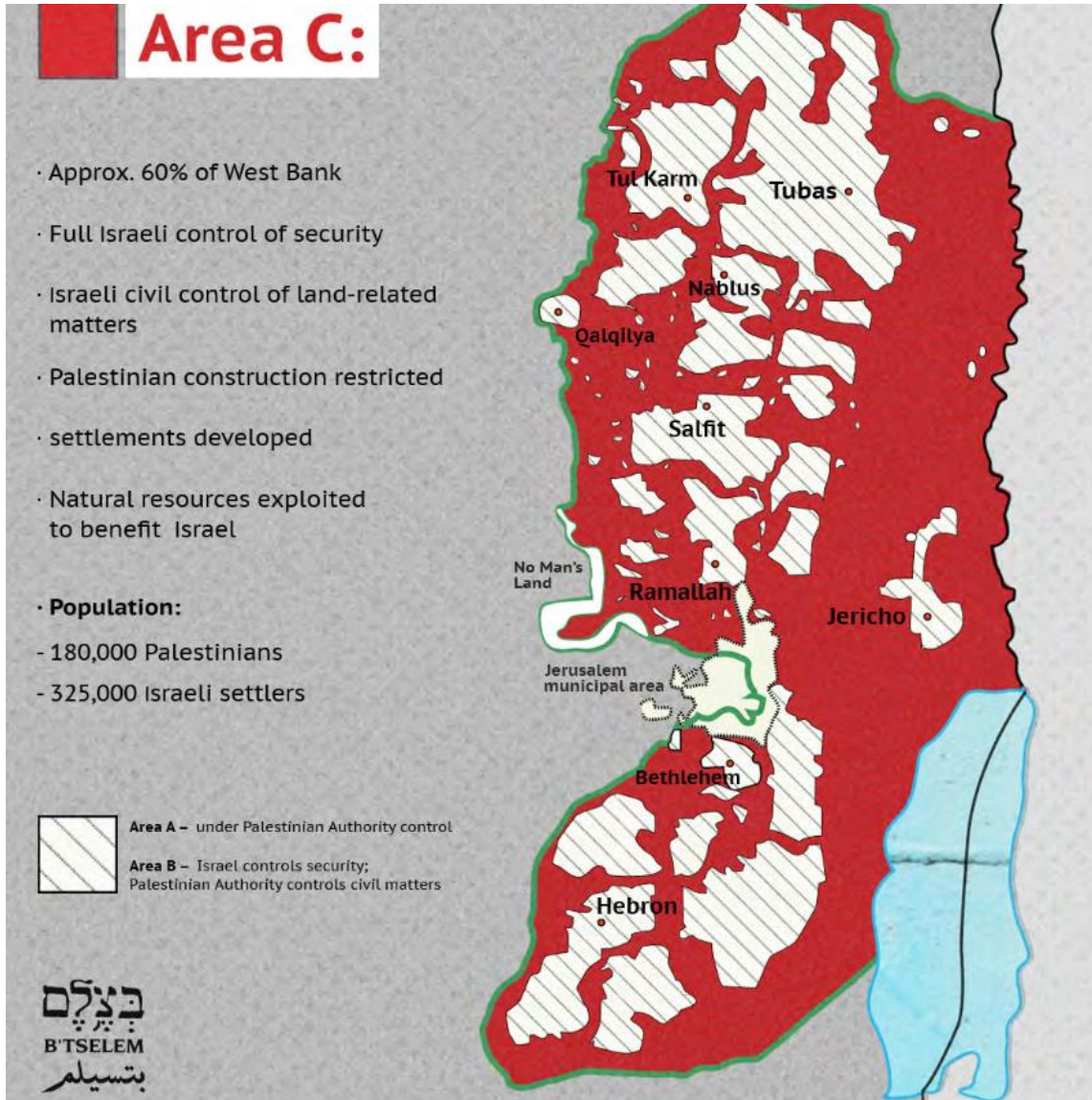
Ek 1: BM Taksim Planına göre Filistin Haritası

Kaynak: POICA

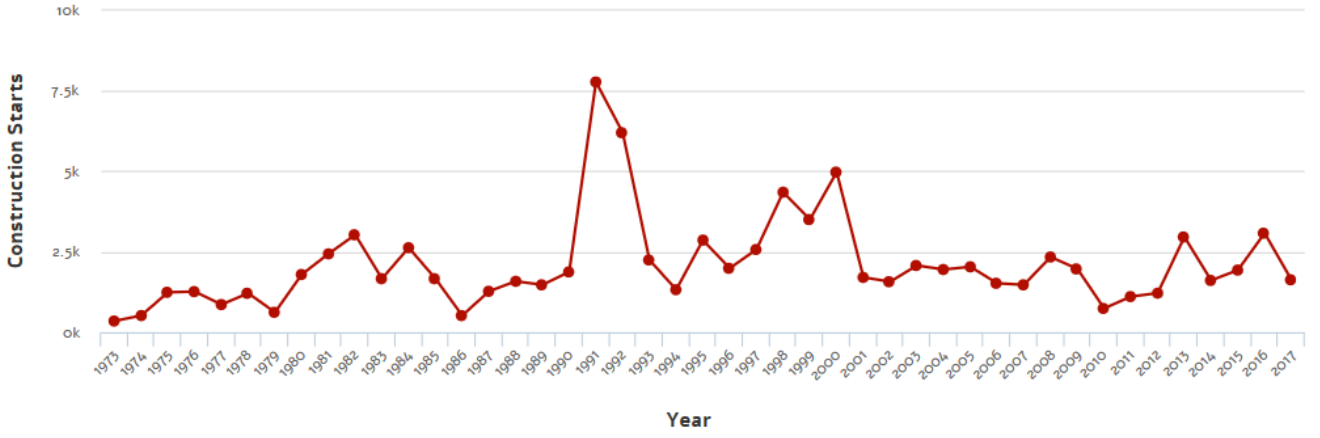
EK 2: BM Taksim Planında Halil İI Sınırları

Kaynak: Palestine Land Society

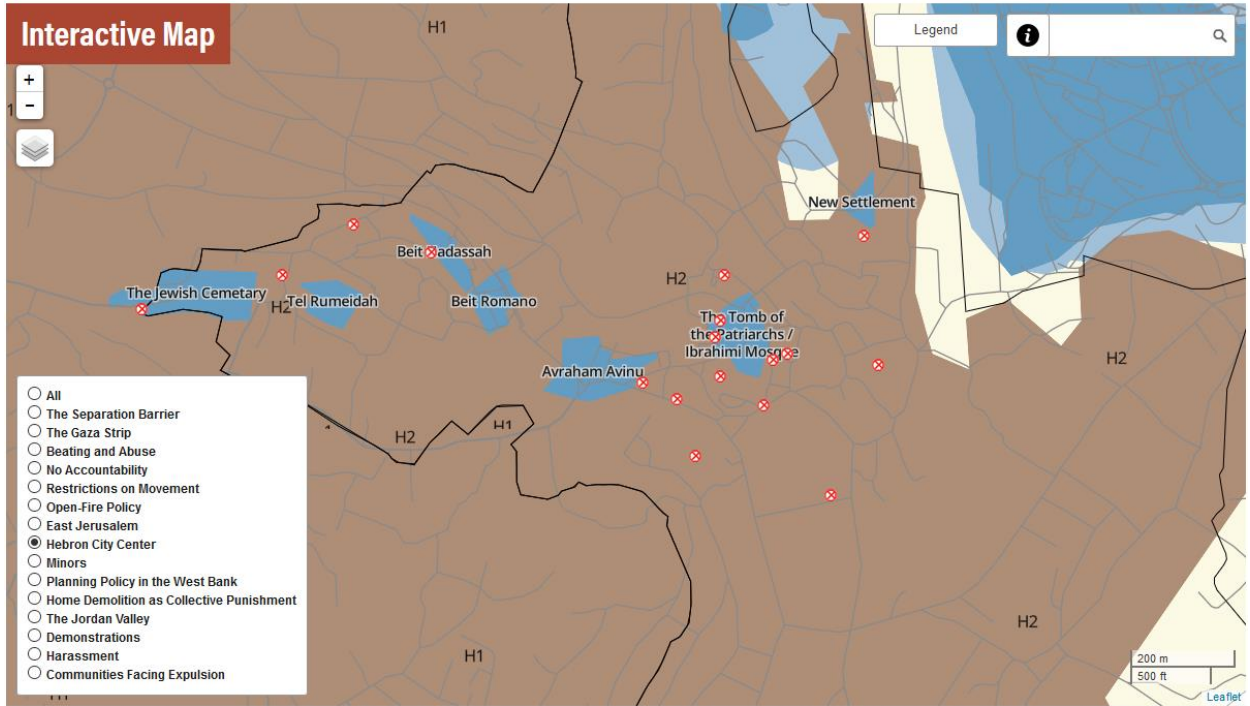
Construction Starts in Settlements by Year

Source: Israeli Central Bureau of Statistics (CBS)

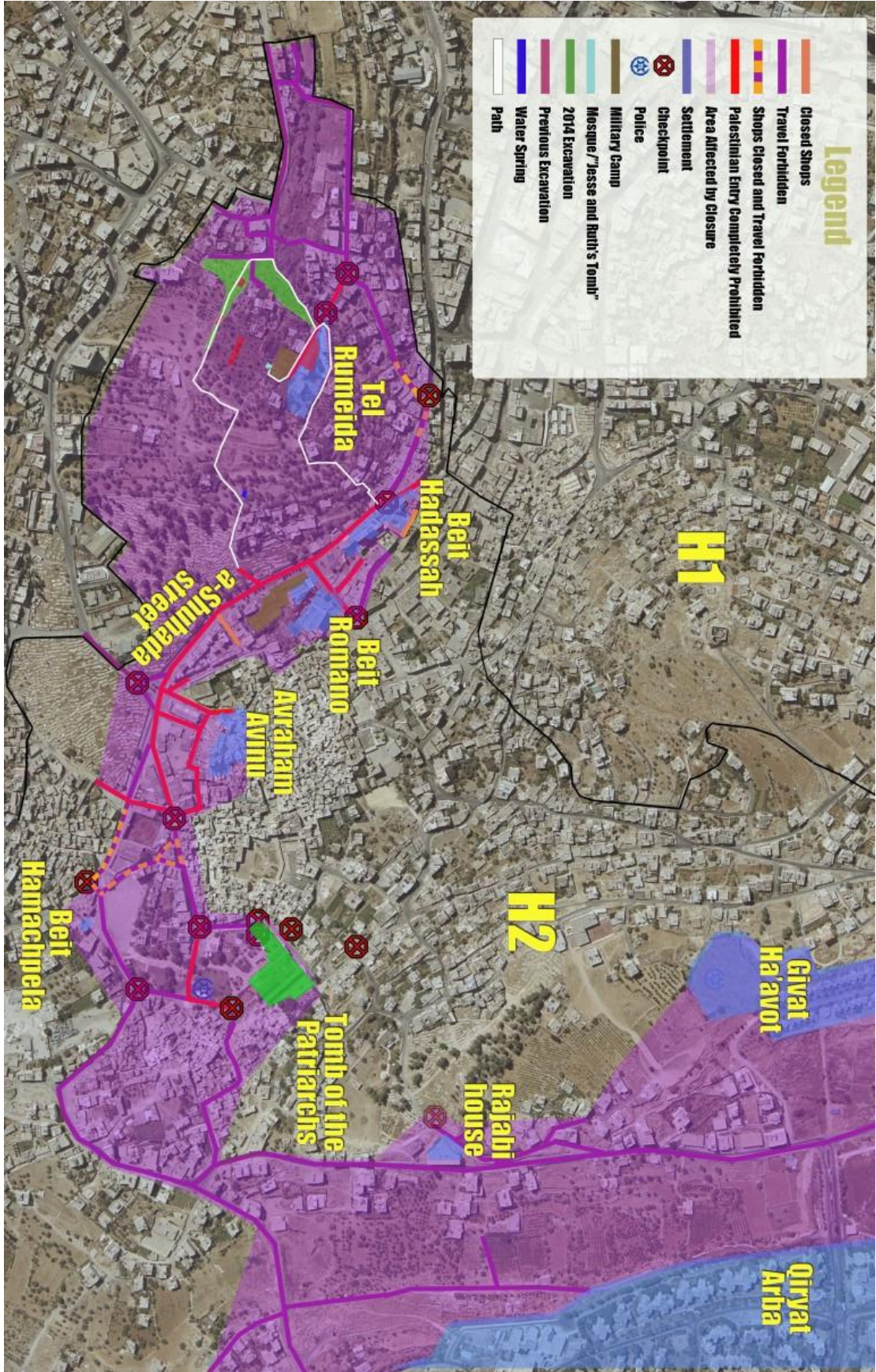
Ek 5: Yerleşim Birimlerindeki İnşaat Faaliyetlerinin Senelere Dağılımı (1973-2017)

Kaynak: Peace Now

Ek 6: Halil Eski Şhrindeki Yerleşim Birimleri

Kaynak: B'Tselem

Ek 7: Halil Eski Şehrindeki Yerleşim Birimlerinin Kapsadığı Alan

Kaynak: Emek Shaveh

SETTLEMENT-AFFECTED AREA IN HEBRON CITY

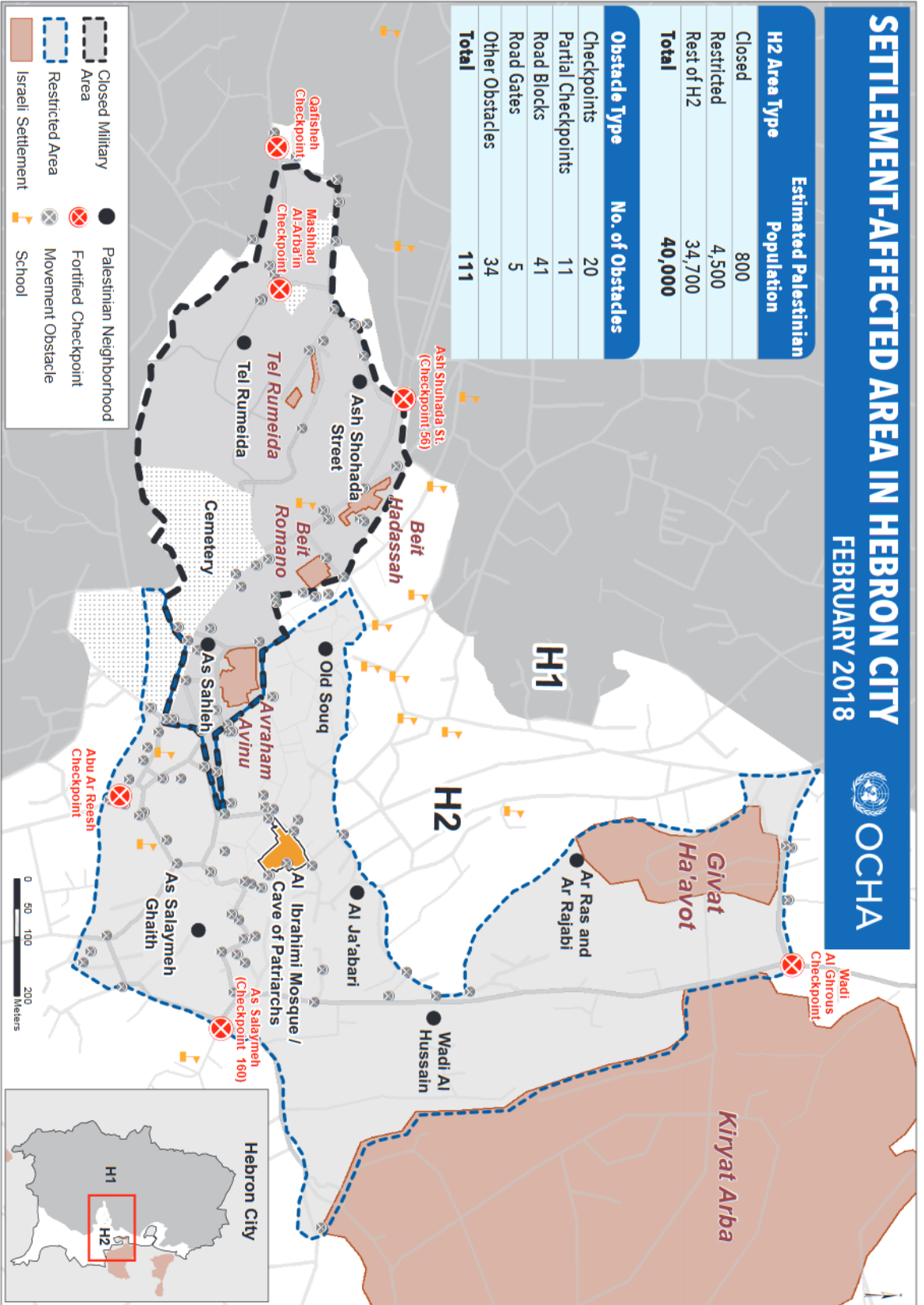
FEBRUARY 2018

H2 Area Type

H2 Area Type	Estimated Palestinian Population
Closed	800
Restricted	4,500
Rest of H2	34,700
Total	40,000

Obstacle Type	No. of Obstacles
Checkpoints	20
Partial Checkpoints	11
Road Blocks	41
Road Gates	5
Other Obstacles	34
Total	111

Ek 8: H1 ve H2 Bölgeleri

Kaynak: OCHA

Ek 9: Avraham Avinu Yerleşim Birimi

Kaynak: Matthew Karsten

Ek 10: Beit Hadassa Yerleşim Birimi

Kaynak: Matthew Karsten

Ek 11: Şüheda Caddesi Girişindeki Askeri Kontrol Noktası

Kaynak: Matthew Karsten

Ek 12: Şüheda Caddesinde Yerleşimcilerin Çocukları ve Askerler

Kaynak: Matthew Karsten

Ek 13: Halil Eski Şhrinde Filistinlilere Ait Bir Ev

Kaynak: Şeyma Nur Enes

Ek 14: Hayalet Şehir – Dükkanlar Kapalı

Kaynak: Şeyma Nur Enes

Ek 15: Hayalet Şehir – Yollar Boş

Kaynak: Şeyma Nur Enes

Ek 16: Yerleşimciler Tarafından Asılan Afişler

Kaynak: Şeyma Nur Enes

Afişte, “bu binalar 1929 senesinde 67 Yahudi'nin öldürülmesiyle sonuçlanan isyanla Araplar tarafından çalındı. Binaların asıl sahiplerine dönmesi için adalet istiyoruz” yazmaktadır.

Ek 17: Yerleşimcilerin Ele Geçirdiği Evlerden Biri

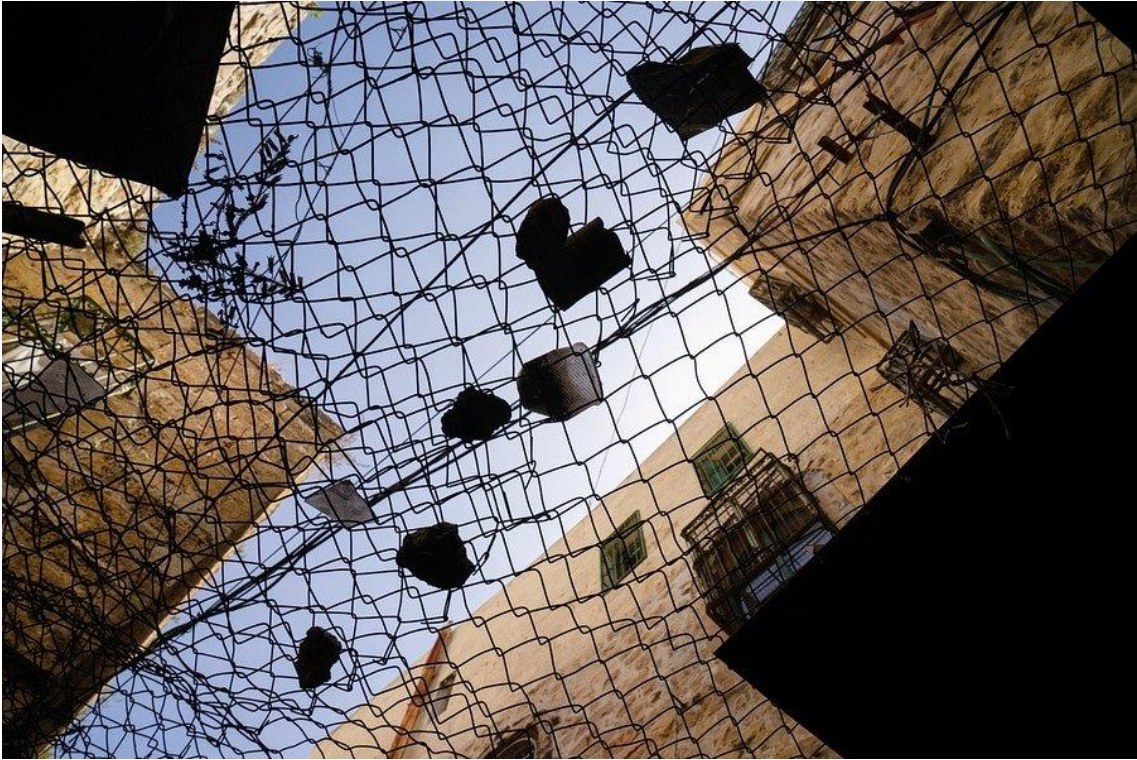
Kaynak: Şeyma Nur Enes

Ek 18: Şüheda Caddesi

Kaynak: Şeyma Nur Enes

Yerleşimciler ele geçirdikleri evlerin pencerelerinden Filistinliler'e ve hatta uluslararası ziyaretçilere sürekli çöp attıkları için çarşının üzerine tel örülmüştür.

Ek 19: Halil Çarşısı

Kaynak: Matthew Karsten

Ek 20: Üstü telle kapatılan Halil Çarşısı

Kaynak: Stefan Boness

Ek 21: Harem-i İbrahim'in Girişindeki Elektronik Geçiş Noktası

Kaynak: Şeyma Nur Enes

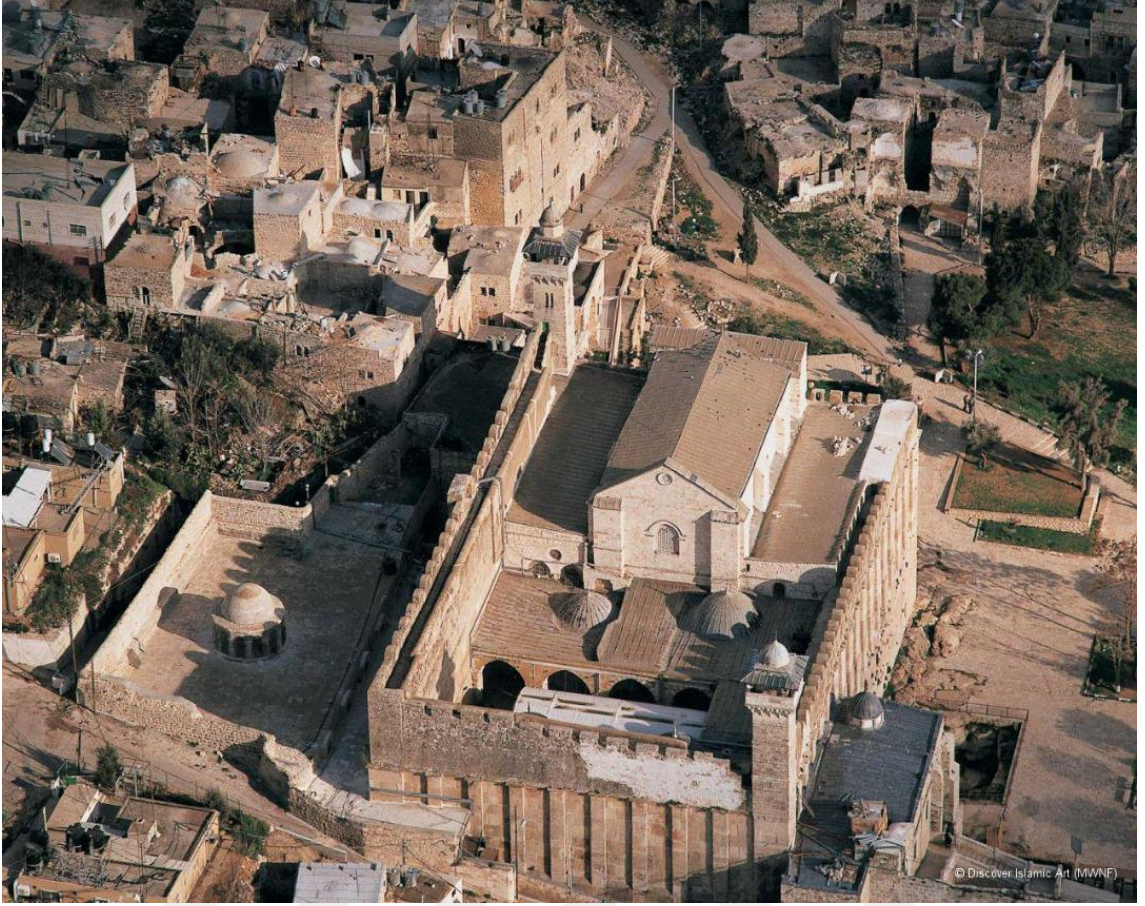
Ek 22: Harem'e Giriş

Kaynak: Şeyma Nur Enes

Ek 23: Harem-i İbrahim – Minber

Kaynak: Discover Islamic Art (MWNF)

Ek 24: Harem-i İbrahim – yukarıdan

Kaynak: Discover Islamic Art (MWNF)

KRONOLOJİ

M.Ö.

3500 -Tahmini-	Şehre dair ilk kalıntılar bu dönemden kalmıştır.
3000 -Tahmini-	Kenani Araplar'ın Halil'e yerleşmesi
990 -Tahmini-	Halil'in İsrail Krallığının başkentliğinden çıkması
167	Makkabilerin saldırısı

M.S.

638	Müslümanların şehri fethi
700	Psikopos Arkulf'un şehri ziyareti
724	Willibald'ın şehri ziyareti
903	İbnü'l-Fakih'in şehri ziyareti
985	Mukaddesi'nin şehri ziyareti
951	İstahrî'nin şehri ziyareti
1047	Nasır-ı Hüsrev'in şehri ziyareti
1094	Abdulkerim el-Endelusi'nin şehri ziyareti
1099	Haçlıların şehri ele geçirmesi
1102	Seawulf'ın şehri ziyareti
1154	İdrisi'nin şehri ziyareti
1166	Maimonides'in şehri ziyareti
1168	Şehrin Haçlılar tarafından ikinci kez ele geçirilmesi
1171	Tudela'lı Benjamin'in şehri ziyareti
1173	Heratlı Ali'nin şehri ziyareti
1176	Ratisbon'lu Petachia'nın şehri ziyareti
1187	Selahaddin Eyyubi tarafından şehrin Haçlılardan alınması
1260	Memlük hakimiyetinin başlangıcı
1270	Nachmanides'in şehri ziyareti
1322	Ishtori HaParchi'nin şehri ziyareti
1322	John Maundeville'nin şehri ziyareti
1351	İshak el-Halil'in şehri ziyareti
1355	İbn Batuta'nın şehri ziyareti

1481	Volterra'nın şehri ziyareti
1490	Obaida ben Abraham Bartenura'nın şehri ziyareti
1496	Müciriddin el-Uleymi'nin şehri ziyareti
1517	Şehirde Osmanlı hakimiyetinin başlangıcı
1552	Harem-i Halil'in tadilatı
1612	Harem-i İbrahim'in I. Ahmet tarafından tadilatı
1834	Mehmet Ali Paşa'nın Halil yönetimini ele alması
1896	Harem-i Halil'in II. Abdülhamid tarafından tadilatı
1917	Şehirde İngiliz Mandası süreci
1929	Yahudiler'in Halil'den ayrılması
1948	Mandanın son bulması ve şehrin Ürdün hakimiyetine girmesi
1948	İsrail'in kuruluşu sebebiyle Halil vilayetine bağlı çok sayıda köyün haritadan silinmesi
1967	Şehirde İsrail işgalinin başlaması
1967	Kfar Etzion yerleşim bloğunun kurulması
1968	Kiryat Arba yerleşim biriminin kurulması
1972	Kiryat Arba yerleşim biriminin resmi statü alması
1976	Izak Rabin ve Shimon Peres'in Halil'i ziyaret etmesi
1980	Beit Hadassah yerleşim biriminin kurulması
1980	Avraham Avinu yerleşim biriminin kurulması
1981	Maon yerleşim biriminin kurulması
1982	Telem, Eshkolot ve Pnei Hever yerleşim biriminin kurulması
1983	Susiya, Mezaot Yehuda, Asfar Metzad, Tene ve Otniel yerleşim biriminin kurulması
1984	Haggai, Karnei Tzur ve Adora yerleşim biriminin kurulması
1985	Shim'a yerleşim biriminin kurulması
1987	I. İntifada'nın başlangıcı
1989	Shani yerleşim biriminin kurulması
1991	Madrid Konferansı
1993	I. Oslo Anlaşması
1994	Halil Katliamı

1995	II. Oslo Anlaşması
1997	Hebron Protokolü
1997	TIPH yetkililerinin Halil'e gelişi
1999	Negohot, Sansana yerleşim biriminin kurulması
2000	II. İntifada'nın başlangıcı
2001	Tzur Shalem, Maon Farm, Avigayil, Doğu Bait Ayin ve Kuzey Batı Susiya yerleşim karakollarının kurulması
2001	Şüheda Caddesi Filistinliler'in kullanımına kapatıldı.
2002	Kadim Susiya Sinagogu, Asael, Mitzpe Lachish, Gal ve Pnei Kdem yerleşim karakollarının kurulması
2008	Youth Against Settlement hareketinin kurulması
2010	Tel Rumeida'da arkeolojik kazı faaliyetlerinin başlangıcı
2014	Beit Al-Rajabi isimli evin yerleşimciler tarafından ele geçirilmesi
2018	İsrail Yargıtayı'nın Masafar, Yatta ve Khirbet Susiya bölgelerindeki Filistin köylerinin yıkılması hakkında kararı

KAYNAKÇA

A) Kaynaklar ve Araştırmalar

- Aaronsohn**, Ran, "Settlement in Eretz Israel — A Colonialist Enterprise? "Critical" Scholarship and Historical Geography" *Israel Studies*, Vol. 1, No. 2, Indiana University Press: Fall 1996, s. 214-229.
- Adam**, Baki, "Tevrat", *DİA*, XLI, s. 40-45.
- Alrob**, Salah Hasan Mahmod Abo, *Zionist Settlement in Hebron Area From 1967-2000*, Nablus: An-Najah National University Faculty of Graduate Studies, 2005. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Akçura**, Yusuf, *Suriye ve Filistin Mektupları*, Ötüken Yayınları: İstanbul 2016.
- Amr**, Numan, "Medinet el-Halil fi'l ahd'il Memlûki (1250-1517)", *Umran fi Medinet'il Halil ve'l Turas'el Hadari Konferansı Bildirileri*, Paris 25-26 Kasım 2011.
- _____, "The Impact and Reflections of the Zionist Settlement in the Heart of Hebron City on its Residents and the Palestinian- Israeli Conflict", *Mecellet Camiat'il-Kuds'il-Meftuha lil Ebhas ve'd Dirasat*, Vol. 43/2, Şubat 2018, s. 215.
- Aras**, Bülent, *Filistin- İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, Bağlam Yayınları: İstanbul 1997.
- Arslantaş**, Nuh, *İslâm Dünyasında İktisadî ve İlmî Hayatta Yahudiler (Abbasi ve Fatımiler Dönemi)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları: İstanbul 2009.
- Aurebach**, Jerald S., *Hebron Jews: Memory and Conflict in the land of Israel*, Rowman & Littlefield Publishers: 2009.
- Avi-Yonah**, Michael, "Hebron", *EJd²*, VII, s. 744-747.
- Aydınlı**, Osman, *Aşere-i Mübeşşere'den Ebu Ubeyde Bin El-Cerrah (r.a.)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları: İstanbul 2015.
- Balci**, Ali, "Yahudi Yerleşimleri ve Filistin Sorunu", *Ortadoğu Analiz*, c. 2 sy. 14, (Şubat 2010), s. 52-57.
- Barnai**, Jacob, *The Jews in Palestine in the Eighteenth century under the patronage of the Istanbul Committee of Officials for Palestine*, İng. trc. Naomi Goldblum, The University of Alabama Press: 1992.
- _____, "The Jewish Settlement in Palestine in the 17th and 18th Centuries", *The Jewish Settlement in Palestine 634-1881* içinde, ed. Alex Carmel, Peter Schäfer, Yossi Ben-Artzi, Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden: 1990, s. 142-165.
- Ben-Artz**, Yossi, "The Jewish Settlement in Palestine in the Early Muslim Period (634-1099)", *The Jewish Settlement in Palestine 634-1881* içinde, ed. Alex Carmel, Peter Schäfer, Yossi Ben-Artzi, Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden: 1990, s. 18-22.
- Benisch**, A., *Travels of Rabbi Petachia of Ratibson*, London 1856.

- Benjamin** Tudelalı, Ratisbonlu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, trc. Nuh Arslantaş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları: İstanbul 2009.
- Bilge**, Mustafa L., "Halil", *DİA*, XV, s. 305-307.
- Bishara**, Marwan, *Filistin/İsrail: Barış veya Irkçılık*, trc. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi: İstanbul 2003.
- Braslavi**, Joseph, "Machpelah", *EJd²*, XIII, s. 325-327.
- Boudreau**, Genevieve Boucher, "Radicalization of the Settlers' Youth: Hebron as a Hub for Jewish Extremism", *Global Media Journal- Canadian Edition* Vol. 7 Issue 1, Canada 2014, s. 69-85.
- Cleveland**, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, trc. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı: İstanbul 2008.
- Çağlayan**, Selin, *İsrail Sözlüğü*, İletişim Yayınları: İstanbul 2004.
- Çubukçu**, Mete, *Bizim Filistin*, Metis yay.: İstanbul 2002.
- David**, Avraham, "The Jewish Settlement in Palestine in the Mameluke Period (1260-1516)", *The Jewish Settlement in Palestine 634-1881* içinde, ed. Alex Carmel, Peter Schäfer, Yossi Ben-Artzi, Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden: 1990, s. 40-86.
- Davutoğlu**, Ahmet ve dğr., *Filistin: Çıkmazdan Çözüm*, haz. İbrahim Turhan, Küre Yayınları: İstanbul 2003.
- Davutoğlu**, Ahmet, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, Küre Yayınları: İstanbul 2011.
- Debbağ**, Mustafa Murad, *Biladuna Filistin*, Amman 1983.
- EJd²** [*Encyclopedia Judaica, Second Edition*], I-XVII, ed. Fred Skolnik, Macmillan Reference USA in association with Keter Publishing House: 2007.
- Evliya Çelebi**, (ö. 1095/1684?), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul 2011, 9. kitap c. 2, s. 541-550.
- Firestone**, Reuven, *Yahudiliği Anlamak: İbrahim'in Çocukları*, trc. Çağlayan Edendağ & Levent Kartal, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.: İstanbul 2004,
- Franco**, M., "Hebron", *JE*, VI, s. 311-313.
- Güç**, Ahmet, "Yahudilik", *DİA*, XLIII, s. 207-212.
- Gürkan**, Salime Leyla, *Yahudilik*, İSAM Yayınları: İstanbul 2012.
- Hamdan**, Emad Abdallah, Hebron Rehabilitation Committee, *This Week in Palestine* Issue No. 120, April 2008, s. 12-14.
- Heyd**, Uriel, *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615*, London 1960.

- İbn Asakir**, Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah (ö. 571/1176), *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Amri, I-LXXX, Dârü'l-Fikr: Beyrut 1995.
- İbn Manzur**, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî (ö. 711/1311), *Lisanü'l-Arab*, c. XI, Beyrut: Dâru Sadır, t.y.
- İbnü'l-Fakîh**, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk el-Hemedânî (ö. 340/952 civarı), *Kitâbü'l büldân*, thk. Yusuf el-Hâdî, Beyrut 1996.
- İbn Sa'd**, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri (ö. 230/845), *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hanci: Kahire 2001, I-IX.
- İsleimieh**, Mahmoud Abdullah Mohamad, *Israeli Colonies on Physical Expansion of Palestinian Settlement Hebron Governorate*, Nablus: An-Najah National University Faculty of Graduate Studies, 2006. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- İstahrî**, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî (ö. 340/951-52'den sonra), *Mesâlik'ül memâlik*, nşr. M.J. de Goeje, Leiden 1967.
- Josephus**, Flavius, *Jewish Antiquities*, trc. William Whiston, Wordsworth Edition: London 2006.
- "Hebron; The small Nakba", *Journal of Palestinian Refugee Studies (JPRS 4th Ed.)*, Vol. 2, Issue 2, Autumn 2012.
- Karaman**, M. Lütfullah, *Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu*, İz Yayınları: İstanbul 1991.
- _____ "Filistin", *DİA*, XIII, s. 89-103.
- Karpat**, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, trc. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları: İstanbul 2010,
- Kâtibe Bedr**, Nidal, *el-Hârâtü'l Atike fi Medineti'l-Halil'il Arîka 1967-1987*, Halil 2018.
- Kurşun**, Kübra Ceren, *Selimnâmeler ve Süleymannâmelerde Kudüs*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü: İstanbul 2019.
- Kurşun**, Zekeriya & Aydın, Ali İhsan, *100 Soruda Kudüs*, Rumuz Yayınları: İstanbul 2018.
- Kutluoğlu**, Muhammet Hanefi, "Kavalalı İbrahim Paşa", *DİA*, XXI, s. 330-333.
- Makrîzî**, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir (ö. 845/1442), *Dav'ü's-sari fi ma'rifeti haberi Temim ed-Dâri*, thk. ve ta'lik Muhammed Ahmed Aşur, Dârü'l-İ'tisam: Kahire 1972.
- Mardawi**, Mahmoud, *el-Mustavtanat el-Suhyuniyye fi el-Dıffa el-Ğarbiye Aslu'l Tesmiye ve Delâlatuha* (Siyonist Yerleşim Birimleri: İsimlerinin Kökeni ve Anlamları), Vizyon Siyasi Kalkınma Merkezi: İstanbul 2016.

- Medad**, Israel, “Hebron”, *Political Dictionary of the State of Israel*, ed. Susan Hattis Rolef, 2nd edition, Jerusalem 1987, s. 142.
- Mukaddesî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 390/1000 civarı), *Ahsenü't tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlim*, nşr. M.J. de Goeje, E.J. Brill: Leiden 1906.
- Nâbi**, Yusuf (ö. 1124/1712), *Tuhfetü'l-Harameyn* (Hicaz Seyahatnamesi), trc. Seyfettin Ünlü, Timaş Yayınları: İstanbul 1996.
- Nâsır-ı Hüsrev**, Ebû Mu'îni'd-Dîn el-Hakîm el-Kabâdyânî el-Mervezî (ö. 481/1088), *Sefernâme*, trc. Abdülvehap Tarzi, Millî Eğitim Bakanlığı: Ankara 1950.
- Örs**, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi: İstanbul 2012.
- Özmen**, Süleyman, *Tarihsel Süreçte İsrail Filistin Gerçeği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık: İstanbul Aralık 2014.
- Pappé**, Ilan, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, Oneworld: Oxford 2006.
- _____ *Modern Filistin Tarihi*, trc. Nuri Plümer, Phoenix Yayınevi: 2007.
- Petachia** (Ratisbonlu), *Tudelalı Benjamin & Ratisbonlu Petachia Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, trc. Nuh Arslantaş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları: İstanbul 2009.
- Said**, Edward, *Filistin'in Sorunu*, trc. Alev Alatlı, Pınar Yayınları: İstanbul 1985.
- _____ *Oslo'dan Irak'a ve Yol Haritası*, trc. Murat Uyrkulak, Agora Kitaplığı: İstanbul 2005.
- Saleh**, Mohsen Moh'd, *Israeli Settlement Activities in the West Bank 1993-2011*, Information Report (21), Archives & Information Department, Al-Zaytouna Centre for Studies and Consultations: Beyrut 2016.
- Israeli Settlement Expansion in the West Bank*, The Palestine Strategic Report 2014-2015, ch. 6, Al-Zaytouna Centre for Studies and Consultations: Beirut 2016.
- Saleh**, Mohsen Moh'd, *The Palestine Strategic Report 2016-2017*, Al-Zaytouna Centre for Studies and Consultations: Beirut 2018.
- Schein**, Sylvia, “The Jewish Settlement in Palestine in the Crusader Period (1099-1291)”, *The Jewish Settlement in Palestine 634-1881*, ed. Alex Carmel, Wiesbaden, 1990, s. 22-37.
- Schneer**, Jonathan, *Balfour Deklarasyonu Arap-İsrail Çatışmasının Kökenleri*, trc. Ali Cevdet Akkoyunlu, Kırmızı Kedi Yayınevi: İstanbul 2012.
- Sellick**, Patricia, “The Old City of Hebron: Can it be saved?”, *Journal of Palestine Studies*, XXIII, no. 4 (summer 1994), s. 69-82.
- Seydi**, Süleyman – Deveci, Can (ed.), *Araftaki Filistin*, Maya Akademi: Ankara 2014.
- Shahak**, Israel, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, trc. Ahmet Emin Dağ, Ağaç Kitabevi Yayınları: İstanbul 2010.

- Shahak**, Israel- Norton Mezvinsky, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, trc. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları: İstanbul 2002.
- Shapira**, Moshe, "Hebron", *EJdP*, VII, s. 748.
- Shlaim**, Avi, "Israel and the Occupied Territories", *The World Today*, Vol. 29, No. 10, Royal Institute of International Affairs: Ekim 1973, s. 421-429.
- Singer**, Amy, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, trc. Sema Bulutsuz, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul 1996.
- Strange**, Guy Le, *Palestine under the Moslems*, London 1890.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Filistin*, Yayın Nu: 102, İstanbul 2009.
- Tütüncü**, Mehmet, *Turkish Jerusalem (1516-1917), Ottoman Inscirptions from Jerusalem and Other Palestinian Cities*, SOTA: Haarlem 2006.
- Uluçam**, Abdusselam, "Haremü'l-Halîl", *DİA*, XV, s. 307-309.
- Uleymî**, Ebü'l-Yümn Mücirüddin Abdurrahman Ebü'l-Yümn (ö. 928/1522), *el-Ünsü'lcil bi-tarihi'l-Kuds ve'l-Halîl*, el-Mektebetü'l-Muhtesib: Amman 1973.
- University of California Press & Institute for Palestine Studies, **The Hebron Protocol**, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 26 No. 3 (Spring 1997).
- Wright**, Thomas, *Early Travels in Palestine*, Newyork 1969. (İlk baskı 1848)
- Yakut el-Hamevi**, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (626/1229), *Mu'cemü'l-büldan*, I-VII, Dâru Sadır: Beyrut 1995.
- Yaşar**, Fatma Tunç- Sevinç Alkan Özcan- Zahide Tuba Kor, *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine: Filistin*, İHH: İstanbul 2003.
- Yeşil**, Mahmut, "Temîm ed-Dârî ve Rivâyetleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 21 (2006), s. 91-114.

B) Raporlar

- Alazza**, Nidal, "Forced Population Transfer: The Case of the Old City of Hebron", *BADIL Resource Center for Palestinian Residency & Refugee Rights*: 2016. Link: [https://www.badil.org/phocadownloadpap/badil-new/publications/research/working-papers/CaseStudyFPT-Hebron\(August2016\).pdf](https://www.badil.org/phocadownloadpap/badil-new/publications/research/working-papers/CaseStudyFPT-Hebron(August2016).pdf) Erişim tarihi: 28/06/2018.
- Ashkar**, Antigona, "Means of Expulsion: Violence, Harassment and Lawlessness against Palestinians in the Southern Hebron Hills", *B'Tselem*: Temmuz 2005. Link: https://www.btselem.org/download/200507_south_mount_hebron_eng.pdf, https://www.btselem.org/index.php/publications/summaries/200507_south_hebron Erişim tarihi: 15/05/2018.
- Degarmo**, Denise – Isaac, Jad, "The Israeli Settlement enterprise: Grave Breaches of International Law", *Applied Research Institute – Jerusalem (ARIJ)*: 2016. Link:

[https://www.arij.org/files/arijadmin/Final Draft ICC Settlements 1 opt.pdf](https://www.arij.org/files/arijadmin/Final_Draft_ICC_Settlements_1_opt.pdf)
Erişim tarihi: 28/03/2018.

Hareuveni, Eyal, “By Hook and By Crook Israeli Settlement Policy in the West Bank”, *B’Tselem*: July 2010. Link:

[https://www.btselem.org/publications/summaries/201007 by hook and by crook](https://www.btselem.org/publications/summaries/201007_by_hook_and_by_crook)
Erişim tarihi: 21/11/2018.

“Forbidden Roads: Israel’s Discriminatory Road Regime in the West Bank”, Information Sheet, *B’Tselem*, Ağustos 2004. Link:
[https://www.btselem.org/download/200408 forbidden roads eng.pdf](https://www.btselem.org/download/200408_forbidden_roads_eng.pdf)

“Jewish Settlements in Occupied Territories”, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 7, No. 2, University of California Press: Winter, 1978, s. 126-132. Link:
<http://www.jstor.org/stable/2536443> Erişim tarihi: 29/08/2016.

Israel Central Bureau of Statistics (ICBS), Aralık 2017 istatistikleri. Link:
www.cbs.gov.il/ishuvim/reshimalefishem.pdf Erişim tarihi: 17/05/2018.

“Israeli Settlers’ Population is going for a million: Indicators from the 2015 Knesset Elections Results”, Special Reports 2017, *ARIJ*: 2017. Link:
https://www.arij.org/files/arijadmin/2017/set_pop_2017.pdf Erişim tarihi: 26/05/2018.

Katz Ketzaleh, Yaakov, “West Bank Jewish Population Stats”, *Bet El Institutions*: January 2018. Link: <http://westbankjewishpopulationstats.com/> Erişim tarihi: 17/05/2018.

Lein, Yehezkel, “Land Grab Israel's Settlement Policy in the West Bank”, *B’Tselem*: May 2002. Link: https://www.btselem.org/download/200205_land_grab_eng.pdf Erişim tarihi: 20/10/2018.

Mizrachi, Yonathan, “Tel Rumeida; Hebron’s Archaeological Park”, *EmekShaveh*: November 2014. Link: <https://alt-arch.org/en/tel-rumeida-hebrons-archaeological-park/> Erişim tarihi: 20/10/2018.

Müller, Patrick, “Occupation in Hebron”, *Alternative Information Center (AIC)*: Kudüs 2004. Link: <https://aicnews.org/index.php/tag/hebron/>

Palestinian Central Bureau of Statistics (PCBS). **Israeli Settlements in Palestine, Annual Statistical Report 2016**, Ramallah Palestine Kasım 2017. Link:
<http://www.pcbs.gov.ps/Downloads/book2326.pdf> Erişim tarihi: 10/02/2018.

Palestinian Central Bureau of Statistics (PCBS). **Statistical Yearbook of Palestine 2017**, No. 18, Ramallah Palestine Aralık 2017. Link:
<http://www.pcbs.gov.ps/Downloads/book2345.pdf> Erişim tarihi: 06/02/2018.

The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights in Occupied Palestinian Territory (UN-HCHR-OPT). **Protection Concerns and Humanitarian Impacts of Settlement Activity in Hebron city (H2)**, Protection Cluster Occupied Palestinian Territory, April 2014. Link:

https://www.ochaopt.org/locations/articles/all?combine=&field_publish_date_value%5Bvalue%5D&&page=44 Erişim tarihi: 20/11/2018.

The Office of the European Union Representative. **“Six-Month Report on Israeli settlements in the occupied West Bank, including East Jerusalem (January-June 2017)”**, 15/12/2017. Link: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu_report_on_israeli_settlements_in_the_occupied_west_bank_including_east_jerusalem_january_-_june_2017.pdf Erişim tarihi: 15/04/2018.

UNESCO. “Karar: 41 COM 8B.1 Hebron/Al-Khalil Old Town (Palestine)”, 12 Temmuz 2017. Link: <http://whc.unesco.org/en/decisions/6875> Erişim tarihi: 15/10/2017.

United Nations General Assembly Human Rights Council 22nd session. **“Report of the independent international fact-finding mission to investigate the implications of the Israeli settlements on the civil, political, economic, social and cultural rights of the Palestinian people throughout the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem”**, A/HRC/22/63, 07/02/2013. Link: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/regularsessions/session19/pages/israelisettlementsintheopt.aspx>

United Nations General Assembly Human Rights Council 28th session. **Israeli settlements in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and in the Occupied Syrian Golan**, A/HRC/28/44, 09/03/2015. Link: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/regularsessions/session28/pages/28regularsession.aspx>

United Nations General Assembly Human Rights Council 34th session, **Israeli settlements in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and the occupied Syrian Golan**, A/HRC/34/39, 16 March 2017. Link: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/regularsessions/session34/pages/34regularsession.aspx>

United Nations General Assembly Human Rights Council 37th session, **Israeli settlements in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and the occupied Syrian Golan**, A/HRC/37/43, 6 March 2018. Link: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session37/Pages/ListReports.aspx>

United Nations. **Joint UN Strategy for Hebron**. Final Version, 2016. Link: https://unsco.unmissions.org/sites/default/files/joint_un_strategy_for_hebron.pdf Erişim tarihi: 18/08/2018.

Stockmar, Leila, “Is it all about territory? Israel’s settlement policy in the Occupied Palestinian Territory since 1967”, *DIIS Report (Danish Institute for International Studies)* 2012:08. Link: http://pure.diis.dk/ws/files/106677/RP2012_08_All_about_territory_web.pdf Erişim tarihi: 09/06/2018.

The Applied Research Institute – Jerusalem (ARIJ). **The Israeli Settlement Enterprise and its Impacts on the Two-State Solution**, Eylül 2015. Link: <https://www.arij.org/files/arijadmin/poica/report15.pdf> Erişim tarihi: 19/12/2018.

The Applied Research Institute – Jerusalem (ARIJ). **Hebron City Profile**, 2009. Link: <http://vprofile.arij.org/hebron/pdfs/Hebron%20City%20profile.pdf> Erişim tarihi: 16/09/2018.

Beinin, Joel – Hajjar, Lisa, Palestine, “Israel and the Arab-Israeli Conflict: A Primer”, *The Middle East Research & Information Project*: 2014. Link: <https://web.stanford.edu/group/sper/images/Palestine-Israel Primer MERIP.pdf> Erişim tarihi: 09/06/2018.

Hebron Rehabilitation Committee (HRC). **Hebron’s Old City Preservation and Revitalization Master Plan**, 2014. Link: <http://www.hebronrc.ps/images/stories/MP%20English.pdf>

C) Web

Abu Jahal, Entsar, “Israel to build 31 settlement units in heart of Hebron”, *al-Monitor*: 15/10/2018. Link: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2018/10/palestine-hebron-31-settlement-units-israel-icc-erekat.html#ixzz5X29YCWaP> Erişim tarihi 16/11/2018.

Al-Nebiyye, Talal, “Halil’deki Kurtuba Okulu 40 Senedir Yerleşim Birimelrine Meydan Okuyor”, 26/12/2018. Link: <http://felesteen.ps/article/mdrst-qrtbt-balkhlyl-tthdy-4-mstwtanat-mndh-40-amaa> Erişim tarihi 16/11/2018.

Bardin, Hillel –Etkes, Dror, “The fraud of Gush Etzion, Israel's mythological settlement bloc”, 01/02/2015. Link: <https://972mag.com/the-fraud-of-gush-etzion-israels-mythological-settlement-bloc/102133/> Erişim tarihi: 06/09/2018.

Benari, Elad, “Negohot's Light Glows from the Hevron Hills”, *Arutz Sheva*: 21/09/2011. Link: <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/148079> Erişim tarihi: 22/05/2018.

Blau, Uri, “Confidential Report Based on 20 Years of Monitoring Claims: Israel Regularly Breaks International Law in Hebron”, *Haaretz*: 17/12/2018. Link: https://www.haaretz.com/amp/israel-news/.premium-confidential-report-claims-israel-regularly-breaks-international-law-in-hebron-1.6747523?twitter_impression=true&fbclid=IwAR1hLffOPfG7TUUUqEMGD M14me3JIGDIczh0X-L-yyxQEVmG1jIGYLTulZI

Bossok, Motti ve diğr., “The Extra Civilian Price Tag: At Least NIS 2.5 Billion a Year”, *Haaretz*: 25/09/2003. Link: <https://www.haaretz.com/1.4706631> Erişim tarihi: 07/02/2018.

Cronin, David, “Checking settlement exports “impossible,” EU admits”, *The Electronic Intifada*: 28 Eylül 2017. Link: <https://electronicintifada.net/blogs/david-cronin/checking-settlement-exports-impossible-eu-admits> Erişim tarihi: 12/02/2019.

- England**, Charlotte, “France becomes first European country to label items from Israeli settlements”, *Independent*: 29/11/2016. Link: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/france-becomes-first-european-country-to-label-items-from-israeli-settlements-a7444031.html> Erişim tarihi: 04/07/2018.
- Friedman**, Lara, “Settlements in Focus: Vol. 1, Issue 14 – Gush Etzion”, *Americans for Peace Now*: 11 November 2005. Link: <https://peacenow.org/entry.php?id=10152#.XAlgGOJRU2w> Erişim tarihi: 12/05/2018.
- Kheir**, Zaha, “To What Extent is the Struggle for Hebron a Struggle for Identity”, 30/11/2014. Link: <https://www.researchgate.net/publication/269398788> Erişim tarihi: 12/05/2018.
- Tahhan**, Zena, “Israel's settlements: 50 years of land theft explained”, *Al-Jazeera*: 21/11/2017. Link: <https://interactive.aljazeera.com/aje/2017/50-years-illegal-settlements/index.html> Erişim tarihi: 12/05/2018.
- Wiles**, Rich, “Remembering the Ibrahimi Mosque massacre”, *AlJazeera*: 24/02/2014. Link: <https://www.aljazeera.com/indepth/inpictures/2014/02/remembering-ibrahimi-mosque-ma-2014223105915230233.html> Erişim tarihi: 12/05/2018.
- “A Chronicle of Dispossession: Facts about Susiya”, *B'Tselem*: 29/07/2015. Link: https://www.btselem.org/index.php/south_hebron_hills/201507_facts_on_susiya Erişim tarihi: 22/05/2018.
- “Al-Baq'a: a Palestinian community tormented by the Israeli occupation”, *ARIJ*: 11/08/2011. Link: <http://poica.arij.org/preview.php?Article=2924> Erişim tarihi: 12/05/2018.
- “Israeli forces destroy tent structure in Susiya”, *Ma'an News Agency*: 24/04/2018. Link: <http://www.maannews.com/Content.aspx?id=780063> Erişim tarihi: 22/05/2018.
- “Israeli Settlements in the Palestinian Territories (The West Bank and East Jerusalem): Drives for Population Growth and Movement”, t.y. Link: <https://paa.confex.com/paa/2017/mediafile/ExtendedAbstract/Paper15225/Population%20of%20Israel%20Settlements%20in%20the%20West%20Bank.pdf> Erişim tarihi: 12/05/2018.
- “Kfar Zion colonists pump sewage and wastewater into Beit Ummar agricultural lands”, *Land Research Center*: 31/03/2018. Link: <http://poica.org/2018/03/kfar-zion-colonists-pump-sewage-and-wastewater-into-beit-ummar-agricultural-lands/> Erişim tarihi: 25/05/2018.
- “New, Government-Approved Settlement Founded Near Hebron”, *Peace Now*: 06/03/2018. Link: <http://peacenow.org.il/en/new-government-approved-settlement-founded-near-hebron> Erişim tarihi: 24/05/2018.

“Settlement: Havat Maon”, *The Institute for Middle East Understanding (IMEU)*: 16/12/2013. Link: https://imeu.org/photo_essay/settlement-havat-maon Erişim tarihi:22/05/2018.

“Update on communities facing expulsion, February 2018”, *B’Tselem*: 26/02/2018. Link: https://www.btselem.org/communities_facing_expulsion/20180208_update Erişim tarihi: 15/05/2018.

“The Government Advanced Plans for 1,823 Units in Settlements in the First Half of 2016”, *Peace Now*: 12/07/2016. Link: <http://peacenow.org.il/en/2016-plans> Erişim tarihi: 25/05/2018.

“The Government Allocates NIS 21.6 million for a New Settlement in Hebron”, *Peace Now*: 17/10/2018. Link: <http://peacenow.org.il/en/government-allocates-nis-21-6-million-new-settlement-hebron> Erişim tarihi: 28/11/2018.

Association for Civil Rights in Israel (ACRI) www.acri.org.il

Central Bureau of Statistics – Israel www.cbs.gov.il

Har Hebron Bölgesel Konsülü <https://www.hrhevron.co.il/>

Hebron Rehabilitation Committee (HRC) <http://www.hebronrc.ps/index.php/en/>

Institute for Palestine Studies <https://www.palestine-studies.org/>

Ministry of Aliyah and Immigrant Absorption www.data.gov.il

Mapping the Apartheid in Hebron <https://www.hebronapartheid.org>

Temporary International Presence in Hebron (TIPH) <http://www.tiph.org>

D) Röportajlar

Amr, Numan, (İstanbul: 12 Ocak 2019)

Amro, İssa, (İstanbul: 10 Ocak 2019)

Al-Atraş, Ahd, (İstanbul: 10 Ocak 2019)

Al-Ja’bari, Bessam, (İstanbul: Aralık 2018)

Al-Zaatari, Abeer, (İstanbul: Kasım 2018)

Bader, Nidal Katbeh (İstanbul: Ocak 2019)

El-Muhtesib, Abdulrauf, (Halil: Kasım 2014)

Eş-Şubaki, Bilal, (İstanbul: Ocak 2019)

Ja’barin, Nidal, (İstanbul: 16 Ocak 2019)